Printed by Ramchandra Yesu Shedge
at the Nirnaya-Sagar Press, 26-28,
Kolbhat Street, Bombay.

Published by Hirachand Kasturchand Jhaveri
& Motichand Maganbhai Choksi, Managing
Trustees of Sheth Devchand Lalbhai
Jain P. Fund, Gopipura, Surat.

प्राक्कथन

श्रीमद् हेमचन्द्राचार्यनी कीर्तिगाथानुं वर्णन करवुं एटले सर्वमान्य सोनापर ढोळ चढाववा बराबर छे. तेमनुं व्यक्तित्व, प्रतिभा, विद्वत्ता तथा सर्वतोमुखी शक्ति एटली जगजाहेर छे के जैनज नहि पण अजैनोमां ये भाग्येज कोई हिंदी संस्कृतिनो विद्वान हशे जे श्री. हेमचन्द्राचार्यनी यश गाथाथी अजाण हशे. "गुजरातना ज्योतिर्धर" थी मांडी "कलिकालसर्वज्ञ" सरीकेनी एमनी कीर्ति ए वस्तुनी शाख पूरे छे.

तेओश्री एक महान जैनाचार्य होवा छतां तेओनी साहित्य-विषयक प्रवृत्ति सर्व क्षेत्रोमां प्रसरेली हती. काव्य, छंद, व्याकरण, कोश तथा गूढ तत्त्वज्ञान वगेरे विषयो तेमने हस्तामलकवत् हता. सिद्धराज जयसिंह तथा कुमारपाळ जेवा प्रतापी गूर्जर नरेशोपर तेमनो अप्रतिम प्रभाव तेमनी बुद्धि तेजस्विता तेमज प्रतिष्ठा बतावे छे एवा महापुरुषनी एक अद्वितीय कृति जनसमाज समक्ष मुकतां अमने आनंद थाय छे.

श्रीअभिधानचिंतामणि कोशनी महत्ता तेमज उपयोगितानी रूपरेखा दोरवी ए झवेरी आगळ झवेरातनुं वर्णन करवा बराबर छे. विद्वद्वर्ग आ अणमोल झवेरातने सारी रीते ओळखे छे.

आ संस्था तरफथी आनुं प्रकटीकरण वर्षो पूर्वे हाथ धरवामां आव्युं हतुं अने तेमनुं संशोधन कार्य श्रीमत् सागरानंदसूरीश्वरजी हस्तक थयुं छे. जे भूलोनी परंपराने लीधे शुद्धिपत्रक मुकवुं पड्युं छे ए प्रेसना अनभिज्ञ काम करनाराओनी साक्षी पूरे छे. आ कृतिनो अमुक मोटो भाग मुंबई बहारना प्रेसमां छपायो छे अने तेनी बेकाळजी तथा प्रिन्टिंग तरत जणाई जाय पूर्वां छे. अस्तु. संस्था आटला समय बाद पण आ पुस्तकने प्रगट करवा भाग्यशाळी थाय छे ते ओछो आनंदनो विषय नथी.

आ पुस्तकना प्रकटीकरणमां सहाय करनारा सर्वेनो संस्था तरफथी अमे आभार मानीए छीए.

ली० सेवको

मुंबई, ता० १५-१२-४५ हीराचंद कस्तुरचंद झवेरी.
सं. २००२, मौन एकादशी. मोतीचंद मगनभाई चोकसी.
मेनेजिंग ट्रस्टीओ.

अभिधानचिन्तामणे विषयक्रमः ।

श्रेष्ठी देवचन्द लालभाई जहेरी.

जन्म १९०९ वैक्रमाब्दे	निर्याणम् १९६२ वैक्रमाब्दे
कार्तिकशुक्लैकादश्याम्	पौषकृष्णतृतीयायाम्
(देवदीपावली-सोमवासरे)	(मकरसङ्क्रान्तिमन्दवासरे)
सूर्यपूरे	मुम्बय्याम्

श्रीसर्वज्ञाय नमः ।

अभिधानचिन्तामणौ

देवाधिदेवकाण्डः प्रथमः ।

प्रणिपत्यार्हतः सिद्धसाङ्गशब्दानुशासनः ।
रूढयौगिकमिश्राणां, नाम्नां मालां तनोम्यहम् ॥१॥

व्युत्पत्तिरहिताः शब्दा, रूढा आखण्डलादयः ।
योगोऽन्वयः स तु गुणक्रियासम्बन्धसम्भवः ॥२॥

गुणतो नीलकण्ठाद्याः, क्रियातः स्रष्टृसन्निभाः ।
स्वस्वामित्वादिसम्बन्धस्तत्राहुर्नाम तद्वताम् ॥३॥

स्वात् पाल-धन-भुग्-नेतृ-पति-मत्वर्थकादयः ।
भूपालो भधनो भूभुग्, भूनेता भूपतिस्तथा ॥४॥

भूमांश्चेति कविरूढ्या, ज्ञेयोदाहरणावली ।
[1]जन्यात्कृत्-कर्तृ-सृट्-स्रष्टृ-विधातृ-कर-सू-समाः ॥५॥

१ जन्यात्-कार्यात् यथा विश्वकृत् विश्वकर्ता विश्वसृट् विश्वस्रष्टा

²जनकाद् योनि-ज-रुह-जन्म-भू-सूत्यणादयः ।
³धार्य्यात् ध्वजा-ऽस्त्र-पाण्यङ्क-मौलि-भूषण-भृन्निभाः ॥६॥
शालि-शेखर-मत्वर्थ-मालि-भर्तृ-धरा अपि ।
⁴भोज्याद् भुग-ऽन्धो-व्रत-लिट्-पायि-पा-ऽशा-ऽशनाऽऽदयः ।७।
पत्युः कान्ता-प्रियतमा-वधू-प्रणयिनी-निभाः ।
कलत्राद् वर-रमण-प्रणयीश-प्रियादयः ॥८॥
⁵सख्युः सखिसमा वाह्याद्⁶, गामि-याना-ऽऽसनादयः ।
⁷ज्ञातेः स्वसृ-दुहित्रा-ऽऽत्मजा-ऽग्रजा-ऽवरजाऽऽदयः ॥९॥
⁸आश्रयात्सद्मपर्य्याय-शय-वासि-सदाऽऽदयः ।
⁹वध्याद् भिद्-द्वेषि-जिद्-घाति-ध्रुग-ऽरि-ध्वंसि-शासनाः॥१०॥
अप्य-ऽन्तकारि-दमन-दर्पच्छिन्-मथनाऽऽदयः ।
विवक्षितो हि सम्बन्ध, एकतोऽपि पदात्ततः ॥११॥

विश्वविधाता विश्वकरः विश्वसृः ब्रह्मा, अत्र समशब्द आदर्थः, तेन विश्वकारकः विश्वजनक इत्याद्यपि कविरूढ्यैव । २ यथा आत्मयोनिः 'आत्मज इत्यादि । ३ यथा वृषभध्वजः शूलास्त्र इत्यादि । ४ यथा मधुभुक् मध्वंध इत्यादि । ५ यथा नीलकण्ठसखः इत्यादि । ६ यथा वृषगामी वृषयानः इत्यादि । ७ यथा यमस्वसा इत्यादि । ८ यथा कुसद्मा कुशयः इत्यादि । ९ यथा पुरभिद् पुरद्वेषी इत्यादि ।

प्राक्प्रदर्शितसंबन्धिशब्दा योज्या यथोचितम् ।
दृश्यते खलु वाह्यत्वे, वृषस्य वृषवाहन ॥१२॥

स्वत्वे पुनर्वृषपतिर्धार्य्यत्वे वृषलांछनः ।
अंशोर्धार्यत्वेऽंशुमाली स्वत्वेऽंशुपतिरंशुमान् ॥१३॥

वध्यत्वेऽहेरहिरिपुर्भोज्यत्वे चाहिभुक् शिखी ।
चिह्नैर्व्यक्तैर्भवेद्व्यक्तेर्जातिशब्दोऽपि वाचक ॥१४॥

तया ह्यगस्तिपूता दिग् , दक्षिणाशा निगद्यते ।
अयुग्-विषमशब्दौ त्रि-पञ्च-सप्तादिवाचकौ ॥१५॥

त्रिनेत्रपञ्चेषुसप्तपलाशादिषु योजयेत् ।
गुणशब्दो विरोध्यर्थं, नञादिरितरोत्तर ॥१६॥

अभिधत्ते यथा कृष्ण , स्यादसित सितेतर. ।
वार्ड्यादिषु पदे पूर्वे, वाडवाग्न्यादिषूत्तरे ॥१७॥

द्वयेऽपि भूभृदाद्येषु, पर्य्यायपरिवर्तनम् ।
एवं परावृत्तिसहा, योगात् स्युरिति यौगिकाः १७ ॥१८॥

मिश्रा पुन परावृत्त्यसहा गीर्वाणसन्निभा. ।
प्रवक्ष्यन्तेऽत्र लिङ्गं तु, ज्ञेयं लिङ्गनुशासनात ॥१९॥

देवाधिदेवाः प्रथमे, काण्डे देवा द्वितीयके ।
नरास्तृतीये तिर्यञ्चस्तुर्य एकेन्द्रियादयः ॥२०॥
एकेन्द्रियाः पृथिव्यम्बुतेजोवायुमहीरुहः ।
कृमिपीलककलूताद्याः, स्युर्द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः ॥२१॥
पञ्चेन्द्रियाश्चेभकेकिमत्स्याद्याः स्थलखाम्बुगाः ।
पञ्चेन्द्रिया एव देवा, नरा नैरयिका अपि ॥२२॥
नारकाः पञ्चमे साङ्गाः, षष्ठे साधारणाः स्फुटम् ।
प्रस्तोष्यन्तेऽव्ययाश्चात्र, त्वन्ताथादी न पूर्वगौ ॥२३॥

अर्हन् जिनः पारगतस्त्रिकालवित्
क्षीणाष्टकर्मा परमेष्ठ्यधीश्वरः ।
शम्भुः स्वयम्भूर्भगवान् जगत्प्रभु-
स्तीर्थङ्करस्तीर्थकरो जिनेश्वरः ॥२४॥

स्याद्वाद्य[15]भय[16]द[17]सार्वाः सर्वज्ञः[18] सर्वदर्शि[19]केवलिनौ[20] ।
देवाधिदेवबोधिदपुरुषोत्तमवीतरागाप्ताः ॥२५॥
एतस्यामवसर्पिण्यामृषभोऽजितशम्भवौ ।
अभिनन्दनः सुमतिस्ततः पद्मप्रभाभिधः ॥२६॥
सुपार्श्वश्चन्द्रप्रभश्च, सुविधिश्चाथ शीतलः ।
श्रेयांसो[11] वासुपूज्य[12]श्च, विमलो[13]ऽनन्ततीर्थकृत्[14] ॥२७॥

धर्मः[१५] शान्तिः[१६] कुन्थुररो,[१७,१८] मल्लिश्च[१९] मुनिसुव्रतः[२०] ।
नमिर्नेमिः[२१,२२] पार्श्वो[२३] वीरश्चतुर्विंशतिरर्हताम्[२४] ॥२८॥
ऋषभो वृषभः श्रेयान् श्रेयांसः स्यादनन्तजिदनन्तः ।
सुविधिस्तु पुष्पदन्तो मुनिसुव्रतसुव्रतौ तुल्यौ ॥२९॥
अरिष्टनेमिस्तु नेमिर्वीरश्चरमतीर्थकृत् ।
महावीरो वर्द्धमानो, देवार्य्यो ज्ञातनन्दनः ॥३०॥
गणा नवाऽस्यर्षिसङ्घा, एकादश गणाधिपाः ।
इन्द्रभूतिरग्निभूतिर्वायुभूतिश्च गौतमाः ॥३१॥
व्यक्तः सुधर्मा मण्डितमौर्यपुत्रावकम्पितः ।
अचलभ्राता मेतार्यः, प्रभासश्च पृथक्कुलाः ॥३२॥
केवली चरमो जम्बूस्वाम्यथ प्रभवः प्रभुः ।
शय्यम्भवो यशोभद्रः, सम्भूतविजयस्ततः ॥३३॥
भद्रबाहुः स्थूलभद्रः, श्रुतकेवलिनो हि षट् ।
महागिरिसुहस्त्याद्या, वज्रान्ता दशपूर्विणः ॥३४॥
इक्ष्वाकुकुलसम्भूता, स्याद् द्वाविंशतिरर्हताम् ।
मुनिसुव्रतनेमी तु, हरिवंशसमुद्भवौ ॥३५॥
नाभिश्च जितशत्रुश्च, जितारिरथ संवरः ।
मेघो धरः प्रतिष्ठश्च, महासेननरेश्वरः ॥३६॥

सुग्रीवश्च दृढरथो, विष्णुश्च वसुपूज्यराट् ।
कृतवर्म्मा सिंहसेनो, भानुश्च विश्वसेनराट् ॥३७॥
सूरः सुदर्शनः कुम्भः, सुमित्रो विजयस्तथा ।
समुद्रविजयश्चाश्वसेनः सिद्धार्थ एव च ॥३८॥
मरुदेवा विजया सेना सिद्धार्था च मङ्गला ।
ततः सुसीमा पृथ्वी, लक्ष्मणा रामा ततः परम् ॥३९॥
नन्दा विष्णुर्जया श्यामा, सुयशाः सुव्रता चिरा ।
श्रीदेवी प्रभावती च, पद्मा वप्रा शिवा तथा ॥४०॥
वामा त्रिशला क्रमतः, पितरो मातरोऽर्हताम् ।
स्याद्गोमुखो महायक्षस्त्रिमुखो यक्षनायकः ॥४१॥
तुम्बरुः सुमुखश्चापि, मातङ्गो विजयोऽजितः ।
ब्रह्मा यक्षेट् कुमारः षण्मुखपातालकिन्नराः ॥४२॥
गरुडो गन्धर्वो यक्षेट्, कुबेरो वरुणोऽपि च ।
भृकुटिर्गोमेधः पार्श्वो, मातङ्गोऽर्हदुपासकाः ॥४३॥
चक्रेश्वर्यजितबला, दुरितारिश्च कालिका ।
महाकाली श्यामा शान्ता, भृकुटिश्च सुतारका ॥४४॥
अशोका मानवी चण्डा, विदिता चाङ्कुशा तथा ।
कन्दर्पा निर्वाणी बला, धारिणी धरणप्रिया ॥४५॥

नरदत्ताऽथ गान्धार्य्यम्बिका पद्मावती तथा ।
सिद्धायिका चेति जैन्यः, क्रमाच्छासनदेवताः ॥४६॥

वृषो गजोऽश्वः प्लवगः, क्रौञ्चोऽब्जं स्वस्तिकः शशी ।
मकरः श्रीवत्सः खड्गी, महिषः शूकरस्तथा ॥४७॥

श्येनो वज्रं मृगश्छागो, नन्द्यावर्त्तो घटोऽपि च ।
कूर्मो नीलोत्पलं शङ्खः, फणी सिंहोऽर्हतां ध्वजाः ॥४८॥

रक्तौ च पद्मप्रभवासुपूज्यौ,
शुक्लौ च चन्द्रप्रभपुष्पदन्तौ ।
कृष्णौ पुनर्नेमिमुनी विनीलौ,
श्रीमल्लिपार्श्वौ कनकत्विषोऽन्ये ॥४९॥

उत्सर्पिण्यामतीतायां, चतुर्विंशतिरर्हताम् ।
केवलज्ञानी निर्वाणी सागरोऽथ महायशाः ॥५०॥

विमलः सर्वानुभूतिः, श्रीधरो दत्ततीर्थकृत् ।
दामोदरः सुतेजाश्च, स्वाम्यथो मुनिसुव्रतः ॥५१॥

सुमतिः शिवगतिश्चैवाऽस्तागोऽथ निमीश्वरः ।
अनिलो यशोधराख्यः, कृतार्थोऽथ जिनेश्वरः ॥५२॥

शुद्धमतिः शिवकरः, स्यन्दनश्चाथ सम्प्रतिः ।
भाविन्यान्तु पद्मनाभः, शूरदेवः सुपार्श्वकः ॥५३॥

स्वयंप्रभश्च सर्वानुभूतिर्देवश्रुतोदयौ ।
पेढालः पोट्टिलश्चापि, शतकीर्तिश्च सुव्रतः ॥५४॥
अममो निष्कषायश्च, निष्पुलाकोऽथ निर्ममः ।
चित्रगुप्तः समाधिश्च, संवरश्च यशोधरः ॥५५॥
विजयो मल्लदेवौ चानन्तवीर्यश्च भद्रकृत् ।
एवं सर्वावसर्प्पिण्युत्सर्प्पिणीषु जिनोत्तमाः ॥५६॥

तेषां च देहोऽद्भुतरूपगन्धो,
निरामयः स्वेदमलोज्झितश्च ।
श्वासोऽब्जगन्धो रुधिरामिषन्तु,
गोक्षीरधाराधवलं ह्यविस्रम् ॥५७॥

आहारनीहारविधिस्त्वदृश्य-
श्चत्वार एतेऽतिशयाः सहोत्थाः ।
क्षेत्रे स्थितिर्योजनमात्रकेऽपि,
नृदेवतिर्य्यग्जनकोटिकोटेः ॥५८॥

वाणी नृतिर्य्यक्सुरलोकभाषा-
संवादिनी योजनगामिनी च ।
भामण्डलं चारु च मौलिपृष्ठे,
विडम्बिताहर्प्पतिमण्डलश्रि ॥५९॥

साग्रे च गव्यूतिशतद्वये रुजा
वैरेतयो मार्यतिवृष्ट्यवृष्टयः ।
दुर्भिक्षमन्यस्वकचक्रतो भयं
स्यान्नैत एकादश कर्म्मघातजाः ॥६०॥

खे धर्मचक्रं चमराः सपाद-
पीठं मृगेन्द्रासनमुज्ज्वलञ्च ।
छत्रत्रयं रत्नमयो ध्वजोऽङ्घ्रि-
न्यासे च चामीकरपङ्कजानि ॥६१॥

वप्रत्रयं चारु चतुर्मुखाङ्गता, ।
चैत्यद्रुमोऽधोवदनाश्च कण्टकाः
द्रुमानतिर्दुन्दुभिनाद उच्चकै-
र्वातोऽनुकूलः शकुनाः प्रदक्षिणाः ॥६२॥

गन्धाम्बुवर्षं बहुवर्णपुष्प-
वृष्टिः कचश्मश्रुनखाप्रवृद्धिः ।
चतुर्विधामर्त्यनिकायकोटि-
र्जघन्यभावादपि पार्श्वदेशे ॥६३॥

ऋतूनामिन्द्रियार्थानामनुकूलत्वमित्यमी ।
एकोनविंशतिर्दिव्याश्चतुस्त्रिंशच्च मीलिताः ॥६४॥

संस्कारवत्त्व[1]मौदात्त्य[2]मुपचारपरीतता[3] ।
मेघगम्भीरघोषत्वं[4], प्रतिनादविधायिता[5] ॥६५॥
दक्षिणत्व[6]मुपनीतरागत्वं[7] च महार्थता[8] ।
अव्याहतत्वं[9] शिष्टत्वं[10], संशयानामसंभवः[11] ॥६६॥
निराकृतान्योत्तरत्वं[12], हृदयङ्गमतापि[13] च ।
मिथः साकाङ्क्षता[14] प्रस्तावौचित्यं[15] तत्त्वनिष्ठता[16] ॥६७॥
अप्रकीर्णप्रसृतत्व[17]मस्वश्लाघान्यनिन्दिता[18] ।
आभिजात्य[19]मतिस्निग्धमधुरत्वं[20] प्रशस्यता[21] ॥६८॥

---

०१ संस्कृतादिलक्षणवत्त्वं । ०२ उच्चैर्वृत्तिता । ०३ उपचाररहितत्वं । ०४ मेघस्येव गम्भीरशब्दत्वं । ०५ प्रतिध्वनियुक्तत्वं । ०६ सरलत्वं । ०७ मालवकौशिक्यादिग्रामरागयुक्तत्वं। एते शब्दाश्रया वाग्गुणा ज्ञेयाः, अन्ये अर्थाश्रया वाग्गुणाः । ०८ बृहदभिधेयता । ०९ पूर्वापरवाक्यार्थाविरोधित्वादव्याहतत्वं । ०१० अभिमतसिद्धौ वक्तुर्मनोज्ञार्थप्रयोजकत्वं शिष्टतासूचकत्वं वा । ०११ असंदिग्धता । ०१२ परदूषणाविषयता । ०१३ हृदयग्राह्यत्वं । ०१४ परस्परेण पदानां वाक्यानां वा सापेक्षत्वं । ०१५ देशकालाद्यव्यतीतत्वं । ०१६ विवक्षितवस्तुस्वरूपानुसारिता । ०१७ सुसम्बन्धस्य सतः प्रसरणं । ०१८ स्वश्लाघा-आत्मोत्कर्षः परनिन्दा च तयोर्विप्रयुक्तत्वं । ०१९ वक्तुः प्रतिपाद्यस्य वा भूमिकानुसारित्वं । ०२० घृतगुडादिवत् सुखकारित्वं । ०२१ प्राप्तश्लाघ्यता ।

अमर्म्मवेधिता[०२२]औदार्य्यं[०२३], धर्मार्थप्रतिबद्धता[०२४] ।
कारकाद्यविपर्य्यासो[०२५], विभ्रमादिवियुक्तता[०२६] ॥६९॥

चित्रकृत्त्व[०२७]मद्भुतत्वं[०२८], तथाऽनतिविलम्बिता[०२९] ।
अनेकजातिवैचित्र्य[०३०]मारोपितविशेषता[०३१] ॥७०॥

सत्त्वप्रधानता[०३२] वर्णपदवाक्यविविक्तता[०३३] ।
अव्युच्छित्ति[०३४]रखेदित्वं[०३५], पञ्चत्रिंशच्च वाग्गुणाः ॥७१॥

अन्तराया दान[१]लाभ[२]वीर्य[३]भोग[४]उपभोगगाः[५] ।
हासो[६] रत्य[७]रती[८] भीति[९]र्जुगुप्सा[१०] शोक[११] एव च ॥७२॥

कामो[१२] मिथ्यात्व[१३]मज्ञानं[१४], निद्रा[१५] चाविरति[१६]स्तथा ।
रागो[१७] द्वेषश्च[१८] नो दोषास्तेषामष्टादशाप्यमी ॥७३॥

---

०२२ अपरमर्माद्युद्घाटनस्वरूपं । ०२३ अभिधेयस्यातुच्छता । ०२४ धर्मार्थाभ्यामनपेतत्वं । ०२५ कारककालवचनलिङ्गादिविपर्य्यासराहित्यं । ०२६ मनोदोषवियुक्तत्वं । ०२७ उत्पादिताच्छिन्नकुतूहलत्वं । ०२८ प्रतीतत्वं । ०२९ अनतिविलम्बिता प्रतीता । ०३० अनेकवर्णनीयवस्तुस्वरूपवर्णनसंश्रयादतिविचित्रत्वं । ०३१ वचनान्तरापेक्षया आहितविशेषत्वं । ०३२ साहसोपेतता । ०३३ वर्णपदवाक्यानां विच्छिन्नत्वं । ०३४ विवक्षितार्थसम्यक्सिद्धिः अव्यवच्छिन्नवचनप्रमेयता । ०३५ अनायाससंभवः ।

महानन्दोऽमृतं सिद्धिः, कैवल्यमपुनर्भवः ।
शिवं निःश्रेयसं श्रेयो, निर्वाणं ब्रह्म निर्वृतिः ॥७४॥
महोदयः सर्वदुःखक्षयो निर्याणमक्षरम् ।
मुक्तिर्मोक्षोऽपवर्गोऽथ, मुमुक्षुः श्रमणो यतिः ॥७५॥
वाचंयमो यती साधुरनगार ऋषिर्मुनिः ।
निर्ग्रन्थो, भिक्षुरस्य स्वं, तपोयोगशमादयः ॥७६॥
अभाषणं पुनर्मौनं, गुरुर्धर्मोपदेशकः ।
मोक्षोपायो योगो ज्ञानश्रद्धानचरणात्मकः ॥७७॥
अनुयोगकृदाचार्य, उपाध्यायस्तु पाठकः ।
अनूचानः प्रवचने, साङ्गेऽधीती गणिश्च सः ॥७८॥
शिष्यो विनेयोऽन्तेवासी, शैक्षः प्राथमकल्पिकः ।
सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवो, विवेकः पृथगात्मता ॥७९॥
एकब्रह्मव्रताचारा, मिथः सब्रह्मचारिणः ।
स्यात्पारम्पर्यमाम्नायः, सम्प्रदायो गुरुक्रमः ॥८०॥
व्रतादानं परिव्रज्या, तपस्या नियमस्थितिः ।
अहिंसा सूनृताऽस्तेयब्रह्माकिञ्चनता यमाः ॥८१॥
नियमाः शौचसन्तोषौ, स्वाध्यायतपसी अपि ।
देवताप्रणिधानञ्च, करणं पुनरासनं ॥८२॥

प्राणायामः प्राणयमः, श्वासप्रश्वासरोधनम् ।
प्रत्याहारस्त्विन्द्रियाणां, विषयेभ्यः समाहृतिः ॥८३॥
धारणा तु क्वचिद्ध्येये, चित्तस्य स्थिरबन्धनम् ।
ध्यानन्तु विषये तस्मिन्नेकप्रत्ययसन्ततिः ॥८४॥
समाधिस्तु तदेवार्थमात्राभासनरूपकम् ।
एवं योगो यमाद्यङ्गैरष्टभिः सम्मतोऽष्टधा ॥८५॥
श्वःश्रेयसं शुभशिवे कल्याणं श्वोवसीयसं श्रेयः ।
क्षेमं भावुकभविककुशलमङ्गलभद्रमद्रशस्तानि ॥८६॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ
नाममालायां देवाधिदेवकाण्डः प्रथमः ॥१॥

॥ देवकाण्डः द्वितीयः ॥

स्वर्गस्त्रिविष्टपं द्योदिवौ भुवि स्तविषताविषौ नाकः ।
गौस्त्रिदिवमूर्ध्वलोकः सुरालयस्तत्सदस्त्वमराः ॥८७॥

देवाः सुपर्वसुरनिर्जरदेवतर्भु-
बर्हिर्मुखानिमिषदैवतनाकिलेखाः ।
वृन्दारकाः सुमनसस्त्रिदशा अमर्त्याः,
स्वाहा-स्वधा-क्रतु-सुधा-भुज आदितेयाः ॥८८॥

गीर्वाणा मरुतोऽस्वप्ना, विबुधा दानवारयः ।
तेषां यानं विमानोऽन्धः, पीयूषममृतं सुधा ॥८९॥

असुरा नागास्तडितः सुपर्णका वह्नयोऽनिलाः स्तनिताः ।
उदधिद्वीपदिशो दश भवनाधीशाः कुमारान्ताः ॥९०॥

स्युः पिशाचा भूता यक्षा राक्षसाः किन्नरा अपि ।
किम्पुरुषा महोरगा, गन्धर्वा व्यन्तरा अमी ॥९१॥

ज्योतिष्काः पञ्च चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रतारकाः ।
वैमानिकाः पुनः कल्पभवा द्वादश ते त्वमी ॥९२॥

सौधर्म्मे[1]-शाने[2]-सनत्कुमार[3]माहेन्द्र[4]-ब्रह्मो[5]-लान्तक-जाः[6] ।
शुक्र[7]-सहस्रारा[8]-नत[9]प्राणत[10]-जा[11] आरणा-च्युत[12]जाः ॥९४॥
कल्पातीता नव ग्रैवेयकाः पञ्च त्वनुत्तराः ।
निकायभेदादेवं स्युर्देवाः किल चतुर्विधाः ॥९४॥
आदित्यः[1] सविता[2]ऽर्य्यमा[3] खरसहस्रोष्णांशु[6]रश्मि[7] रवि[8],
मार्त्तण्ड[9]स्तरणि[10]र्गभस्ति[11]ररुणो[12] भानु[13]र्नभो[14]-ऽहर्म्मणि[15]: ।
सूर्यो[16]ऽर्कः[17] किरणो[18]भगो[19] ग्रहपुष्प[20]: पूषा[21] पतङ्गः[22] खगो[23],
मार्तण्डो[24] यमुना-कृतान्त[25]जनकः[26] प्रद्योतन[27]स्तापनः[28] ॥९५॥
ब्रध्नो[29] हंस[30]श्चित्रभानु[31]र्विवस्वान्[32],
सूर[33]स्त्वष्टा[34] द्वादशात्मा[35] च हेलिः[36] ।
मित्रो[37] ध्वान्ता[38]रातिरब्जां-शु[39]-र्हस्त-
श्चक्रा[40]ब्जौ[41]-ह[42]-र्बान्धव[43]: सप्तसप्तिः[44] ॥९६॥
दिवा-दिना-ह-र्दिवस-प्रभा-विभा-
भासः-कर[51]: स्यान्मिहिरो[52] विरोचनः[53] ।
ग्रहा-ब्जिनी-गो-द्यु[57]-पतिर्विकर्त्तनो[58]
हरि[59]: शुचीनो[60] गगना[61]-ध्वजा-ध्वगौ[63] ॥९७॥
हरिदश्वो[64] जगत्कर्म-साक्षी[66] भास्वान्[67] विभावसुः[68] ।
त्रयीतनु[69]र्जगच्चक्षु[70]स्तपनो[71]ऽरुणसारथिः[72] ॥९८॥

रोचिरुस्रेरुचिशोचिरंशुगो, ज्योतिरर्चिरुपधृत्यभीशवः ।
प्रग्रहः शुचिमरीचिदीप्तयो, धामकेतुघृणिरश्मिवृश्नयः॥९९॥
पाददीधितिकरद्युतिद्युतो, रुग्विरोककिरणत्विषित्विषः ।
भाः प्रभावसुगभस्तिभानवो भा मयूखमहसी छविर्विभा ॥
॥१००॥

प्रकाशस्तेज उद्योतः, आलोको वर्च आतपः ।
मरीचिका मृगतृष्णा, मण्डलं तूपसूर्यकम् ॥१०१॥
परिधिः परिवेषश्च, सूरसूतस्तु काश्यपिः ।
अनूरुर्विनतासूनुररुणो गरुडाग्रजः ॥१०२॥
रेवन्तस्त्वर्करेतोजः, प्लवगो हयवाहनः ।
अष्टादश माठराद्याः, सवितुः पारिपार्श्विकाः ॥१०३॥
चंद्रमाः कुमुदबान्धवो दशश्वेतवाज्यमृतसूस्तिथिप्रणीः ।
कौमुदी-कुमुदिनी-भ-दक्षजा-रोहिणी-द्विज-निशौषधी-पतिः।
॥ १०४ ॥

जैवातृकोऽब्जश्च कला-शशी-ण—
च्छाया-भृदिन्दुर्विधुरत्रिदृग्जः ।
राजा निशो रत्नकरौ च चन्द्र :
सोमोऽमृत-श्वेत-हिम-द्युतिर्ग्लौः ॥ १९ ॥

षोडशोंऽशौ कला चिह्न, लक्षण लक्ष्म लाञ्छनम् ।
अङ्क कलङ्कोऽभिज्ञानं, चन्द्रिका चन्द्रगोलिका ॥१०६॥
चन्द्रातप कौमुदी च, ज्योत्स्ना बिम्ब तु मण्डलम् ।
नक्षत्र तारका ताराज्योतिषी भमुडु ग्रह ॥१०७॥
धिष्ण्यमृक्षमथाश्विन्यश्वकिनी दस्रदेवता ।
अश्वयुग् वालिनी चाथ, भरणी यमदेवता ॥१०८॥
कृत्तिका बहुलाश्चाग्निदेवा ब्राह्मी तु रोहिणी ।
मृगशीर्ष मृगशिरो, मार्गश्चान्द्रमस मृग ॥१०९॥
इल्वलास्तु मृगशिर शिर स्था पञ्च तारका ।
आर्द्रा तु कालिनी रौद्री, पुनर्वसू तु यामकौ ॥११०॥
आदित्यौ च पुष्यस्तिष्य , सिध्यश्च गुरुदैवत ।
सार्पीश्लेषा मघा पित्र्या , फाल्गुनी योनिदेवता॥१११॥
सा तूत्तरार्य्यमदेवी, हस्त सवितृदैवत ।
त्वाष्ट्री चित्राऽऽनिली स्वातिर्विशाखेन्द्राग्निदेवता॥११२॥
राधाऽनुराधा तु मैत्री, ज्येष्ठैन्द्री मूल आश्रप ।
पूर्वाषाढाऽऽपी सोत्तरा, स्याद्वैश्वी श्रवण पुन ॥११३॥

हरिर्देवैः श्रविष्ठा तु, धनिष्ठा वसुदेवता ।
वारुणी तु शतभिषग्गजा-हिर्बुध्न-देवताः ॥११४॥
पूर्वोत्तरा भाद्रपदा, द्वय्यः प्रोष्ठपदाश्च ताः ।
रेवती तु पौष्णं दाक्षायण्यः सर्वाः शशिप्रियाः ॥११५॥
राशीनामुदयो लग्नं, मेषप्रभृतयस्तु ते ।
आरो वक्रो लोहिताङ्गो, मङ्गलोऽङ्गारकः कुजः ॥११६॥
आषाढाभूर्नवार्चिश्च, बुधः सौम्यः प्रहर्षुलः ।
ज्ञः पञ्चार्चिः श्रविष्ठाभूः, श्यामाङ्गो रोहिणीसुतः ॥११७॥
बृहस्पतिः सुराचार्यो, जीवश्चित्रशिखण्डिजः ।
वाचस्पतिर्द्वादशार्चिर्धिषणः फाल्गुनीभवः ॥११८॥
गीर्बृहत्योः पतिरुतथ्यानुजाङ्गिरसौ गुरुः ।
शुक्रो मघाभवः काव्य, उशना भार्गवः क
षोडशार्चिर्दैत्यगुरुर्धिष्ण्यः शनैश्चरः शनि
छायासुतोऽसितः सौरिः, सप्तार्चिः रेवतीभ
मन्दः कोडो नीलवासाः, स्वर्भानुस्तु वि
तमो राहुः सैंहिकेयो, भरणीभूरथाहि
अश्लेषाभूः शिखी केतुर्ध्रुवस्त्वौत्तानपादि
अगस्त्योऽगस्तिः पीताब्धिर्वातापिद्विड् ॥ १

तिथिप्रणीः
निशौषधी-पारि
॥ १०४ ॥

मैत्रावरुणिरागस्त्येय, और्वशेयोग्निमारुतौ ।
लोपामुद्रा तु तद्भार्या, कौपीतकी वरप्रदा ॥१२३॥
मरीचीप्रमुखाः सप्तर्षयश्चित्रशिखण्डिनः ।
पुष्पदन्तौ पुष्पवन्तावेकोक्त्या शशिभास्करौ ॥१२४॥
राहुग्रासोऽर्केन्द्वोर्ग्रह, उपरागे उपप्लवः ।
उदलिङ्गं त्वरिष्टं स्यादुपसर्ग उपद्रवः । ॥१२५॥
अजन्यमीतिरुत्पातो, वह्न्युत्पात उपाहितः ।
स्यात्कालः समयो दिष्टानेहसौ सर्वमूषकः ॥१२६॥
कालो द्विविधोऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीविभेदतः ।
सागरकोटीकोटीनां, विंशत्या स समाप्यते ॥१२७॥
अवसर्पिण्यां षडरा उत्सर्पिण्यास्त एव विपरीताः ।
एवं द्वादशभिररैर्विवर्त्तते कालचक्रमिदम् ॥१२८॥
तत्रैकान्तसुषमोऽरश्चतस्रः कोटिकोटयः ।
सागराणां सुषमा तु, तिस्रस्तत्कोटिकोटयः ॥१२९॥
सुषमदुष्षमा ते द्वे, दुष्षमसुषमा पुनः ।
एका सहस्रैर्वर्षाणां, द्विचत्वारिंशतोनिता ॥१३०॥
अथ दुष्षमैकविंशतिरब्दसहस्राणि तावती तु स्यात् ।
एकान्तदुष्षमापि हि एतत्संख्याः परेऽपि विपरीताः॥१३१॥

श्राद्धकालस्तु कुतपोऽष्टमो भागो दिनस्य यः ।
निशा निशीथिनी रात्रिः, शर्वरी क्षणदा क्षपा ॥१४१॥
त्रियामा यामिनी भौती, तमी तमी विभावरी ।
रजनी वसती श्यामा, वासतेयी तमस्विनी ॥१४२॥
उषा दोषेन्दुकान्ताऽथ ,तमिस्रा दर्शयामिनी ।
ज्योत्स्नी तु पूर्णिमारात्रिर्गणरात्रो निशागणः ॥१४३॥
पक्षिणी पक्षतुल्याभ्यामहोभ्यां वेष्टिता निशा ।
गर्भकं रजनीद्वन्द्वं, प्रदोषो यामिनीमुखम् ॥१४४॥
यामः प्रहरो निशीथस्त्वर्धरात्रो महानिशा ।
उच्चन्द्रस्त्वपररात्रस्तमिस्रं तिमिरं तमः ॥१४५॥
ध्वान्तं भूच्छायाऽन्धकारं, तमसं समवान्धतमे ।
तुल्यनक्तन्दिने काले, विषुवद्विषुवं च तत् ॥१४६॥
पञ्चदशाहोरात्रः स्यात्पक्षः स बहुलोऽसितः ।
तिथिः पुनः कर्मवाटी, प्रतिपत्पक्षतिः समे ॥१४७॥

---

१ दिनस्य योऽष्टमो भागः स श्राद्धकालः कुतपश्च उच्यते इत्यर्थः । दिनस्य पुराणोक्तानि रौद्रादीनि भगान्तानि पञ्चदश मुहूर्तानि, तन्मध्ये गगनाख्येन योऽष्टमो मुहूर्तः स कुतप उच्यते । तत्प्रयोजनं च श्राद्धे, अन्यकर्मण्यपि अष्टमो मुहूर्तः अभिजिदाख्य एव ।

पञ्चदश्यौ[1] यज्ञकालौ[3], पक्षान्तौ[3] पर्वणी[4] अपि ।
तत्पर्वमूलं[1] भूतेष्टापञ्चदश्योर्यदन्तरम् ॥१४८॥
स पर्वसन्धिः[1] प्रतिपत्पञ्चदश्योर्यदन्तरम् ।
पूर्णिमा[1] पौर्णमासी[2] सा, राका[3] पूर्णे निशाकरे ॥१४९॥
कलाहीने त्वनुमतिर्[1]मार्गशीर्ष्याग्रहायणी[3] ।
अमावस्यामावस्या[3], दर्शः[1] सूर्येन्दुसङ्गमः[1] ॥१५०॥
अमावास्या[6]मावासी च, सा नष्टेन्दुः कुहुः[1] कुहूः[3] ।
दृष्टेन्दुस्तु सिनीवाली, भूतेष्टा[1] तु चतुर्दशी ॥१५१॥
पक्षौ मासो वत्सरादिर्मार्गशीर्षः[2] सहः सहाः ।
आग्रहायणिकश्चाथ, पौषस्तैषः सहस्यवत् ॥१५२॥
माघस्तपाः फाल्गुनस्तु, फाल्गुनिकस्तपस्यवत्[3] ।
चैत्रो मधुश्चैत्रिकश्च[3], वैशाखे राधमाधवौ[3] ॥१५३॥
ज्येष्ठस्तु शुक्रोऽथाषाढः, शुचिः स्याच्छ्रावणो नभाः[3] ।
श्रावणिकोऽथ[3] नभस्यः, प्रौष्ठभाद्रपरः पदः ॥१५४॥
भाद्रश्चाप्याश्विने[4] त्वाश्वयुजेषावथ कार्तिकः ।
कार्त्तिकिको बाहुलोर्ज्जौ[4], द्वौ द्वौ मार्गादिकावृतुः ॥१५५॥
हेमन्तः प्रशोलो रौद्रोऽथ शैषैशिशिरौ[2] समौ ।
वसन्त इष्यः सुरभिः, पुष्पकालो बलाङ्गकः ॥१५६॥

उष्णे उष्णागमो ग्रीष्मो, निदाघस्तप उष्मकः ।
वर्षास्तपात्ययः प्रावृण्, मेघात्कालागमौ क्षरी ॥१५७॥
शरद् घनात्ययोऽथैनं, शिशिराद्यैस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
अयने द्वे गतिरुदग्दक्षिणार्कस्य वत्सरः ॥१५८॥
स सं-पर्य्य-नुद्भ्यो वर्ष, हायनोऽब्दः समाः शरत् ।
भवेत्पैत्र्यं त्वहोरात्रं, मासेनाब्देन दैवतम् ॥१५९॥
दैवे युगसहस्रे द्वे, ब्राह्मं कल्पौ तु ते नृणाम् ।
मन्वन्तरं तु दिव्यानां, युगानामेकसप्ततिः ॥१६०॥
कल्पो युगान्तः कल्पान्तः, संहारः प्रलयः क्षयः ।
संवर्त्तः परिवर्त्तश्च, समसुप्तिर्जिहानकः ॥१६१॥
तत्कालस्तु तदात्वं स्यात्तज्जं सान्दृष्टिकं फलम् ।
आयतिस्तूत्तरः काल, उदर्कस्तद्भवं फलम् ॥१६२॥
व्योमान्तरिक्षं गगनं घनाश्रयो,
विहाय आकाशमनन्तपुष्करे ।
अभ्रं सुरा-भ्रो-डु-मरुत्पथोऽम्बरं,
खं द्योदिवौ विष्णुपदं वियन्नभः ॥१६३॥
नभ्राट् तडित्वान्मुदिरो घनाघनोऽ-
भ्रं धूमयोनिस्तनयित्नुमेघाः ।

जीमूतपर्जन्यवलाहका घनो ,
धाराधरो वाह-द-मुग्-धरा जलात् ॥१६४॥
कादम्बिनी मेघमाला, दुर्दिनं मेघजं तमः
आसारो वेगवान् वर्षो, वातास्तं वारि शीकरः ॥१६५॥
वृष्टयां वर्षणवर्षे तद्विघ्ने ग्राह-ग्रहावग्रात् ।
घनोपलस्तु करकः, काष्ठाऽऽशा दिग् हरित्ककुप् ॥१६६
पूर्वा प्राची दक्षिणाऽपाची प्रतीची तु पश्चिमा ।
अपराऽथोत्तरोदीची, विदिक् त्वपदिशं प्रदिक् ॥१६७॥
दिश्यं दिग्भववस्तुन्यपागपाचीनमुदगुदीचीनम् ।
प्राक् प्राचीनं च समे प्रत्यक् तु स्यात्प्रतीचीनम्॥१६८॥
तिर्य्यग्दिशां तु पतय, इन्द्राग्नियमनैर्ऋताः ।
वरुणो वायुकुबेरावीशानश्च यथाक्रमम् ॥१६९॥
ऐरावतः पुण्डरीको , वामनः कुमुदोऽञ्जनः ।
पुष्पदन्तः सार्व्वभौमः, सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥१७०॥
इन्द्रो हरिर्दुश्च्यवनोऽच्युताग्रजो,
वज्री बिडौजा मघवान् पुरन्दरः ।
प्राचीनबर्हिः पुरुहूतवासवौ ,
सङ्क्रन्दनाखण्डलमेघवाहनाः ॥१७१॥

सुत्रामवास्तोष्पतिदिलिम्बिशक्राः वृषा सुनासीरसहस्रनेत्रौ
पर्जन्यहर्यश्वऋभुक्षिबाहुदन्तेयवृद्धश्रवसस्तुराषाट् ।।१७२।।
सुरर्षभस्तपस्तक्षो जिष्णुर्वरशतक्रतुः ।
कौशिकः पूर्वदिग्-देवाप्सरः-स्वर्ग-शची-पतिः ।।१७३।।
पृतनाषाडुग्रधन्वा, मरुत्वान्मघवाऽस्य तु ।
द्विषः पाकोऽद्रेयो वृत्रः, पुलोमा नमुचिर्बलः ।।१७४।।
जम्भः प्रिया शचीन्द्राणी, पौलोमी जयवाहिनी ।
तनयस्तु जयन्तः स्याज्जयदत्तो जयश्च सः ।।१७५।।
सुता जयन्ती तविषी, ताविष्युच्चैःश्रवा हयः ।
मातलिः सारथिर्देवनन्दी द्वाःस्थो गजः पुनः ।।१७६।।
ऐरावणोऽभ्रमातङ्गश्चतुर्दन्तोऽर्कसोदरः ।
ऐरावतो हस्तिमल्लः, श्वेतगजोऽभ्रमुप्रियः ।।१७७।।
वैजयन्तौ तु प्रासादध्वजौ पुर्यमरावती ।
सरो नन्दीसरः पर्षत्सुधर्मा नन्दनं वनम् ।।१७८।।
वृक्षाः कल्पः पारिजातो, मन्दारो हरिचन्दनः ।
सन्तानश्च धनुर्देवायुधं तदृजु रोहितम् ।।१७९।।

दीर्घमन्तरालेन वज्रं, त्वशनिर्ह्रादिनी स्वरुः ।
शतकोटिः पविः शम्बो, दम्भोलिर्भिदुरं भिदुः ॥१८०॥
व्याघामैः कुलिशोऽस्याग्निरनिभीः स्फूर्जथुर्ध्वनिः ।
स्वर्वैद्यावश्विनीपुत्रावश्विनौ वडवासुतौ ॥१८१॥
नासत्यावाश्विनौ दस्रौ, नासत्याब्धिजौ यमौ ।
विश्वकर्मा पुनस्त्वष्टा, विश्वकृद्देववर्धकिः ॥१८२॥
स्युः स्वर्गिवध्वोऽप्सरसः, स्वर्वेश्या उर्वशीमुखाः ।
हाहाद्यास्तु गन्धर्वा, गान्धर्वा देवगायनाः ॥१८३॥
यमः कृतान्तः पितृदक्षिणाशा-
प्रेतात्पतिर्दण्डधरोऽर्कसूनुः ।
कीनाशमृत्यू समवर्त्तिकालौ
शीर्णाङ्घ्रिहर्य्यन्तकधर्मराजाः ॥१८४॥
यमराजः श्राद्धदेवः, शमनो महिषध्वजः ।
कालिन्दीसोदरश्चापि, धूमोर्णा तस्य वल्लभा ॥१८५॥
पुरी पुनः संयमनी, प्रतीहारस्तु वैध्यतः ।
दासौ चण्डमहाचण्डौ, चित्रगुप्तस्तु लेखकः ॥१८६॥
स्याद्राक्षसः पुण्यजनो नृचक्षा

यातुराशरः कौणपयातुधानौ ।
रात्रिञ्चरो रात्रिचरः पलादः
कीनाशरक्षोनिकसात्मजाश्च ॥१८७॥
क्रव्यात्कर्बुरनैर्ऋतावसृक्पो
वरुणस्त्वर्णवमन्दिरः प्रचेताः ।
जल-यादःपतिपाशिमेघनादा
जलकान्तारः स्यात्परञ्जनश्च ॥१८८॥
श्रीदः सितोदरकुहेशसखाः पिशाच-
कीच्छावसुस्त्रिशिर ऐडविलैकपिङ्गाः ।
पौलस्त्यवैश्रवणरत्नकराः कुबेर[3]-
यक्षौ नृधर्मधनदौ नरवाहनश्च ॥१८९॥
कैलासौकाः यक्ष-धन-निधि-किम्पुरुषे-श्वरः ।
विमानं पुष्पकं चैत्ररथं वनं पुरी प्रभो ॥१९०॥
अलका वस्वोकसारा, सुतोऽस्य नलकूबरः ।
वित्तं रिक्थं स्वापतेयं, राः सारं विभवो वसु ॥१९१॥

---

(१) यातु यातुनी पुंस्यपि, यदाह धनपालः "क्रव्यादा यातवो यातुधानाः" इति ।

२ पुंस्यपि, यदाह धनपालः "सारोऽर्थो द्रविणं धनं" ।

र्द्युम्न[11] द्रव्य[12] पृक्थ[13] मृक्थ[14], स्वमृक्ण[15] द्रविणं धनम् ।
हिरण्यार्थौ[16,17] निधान तु, कुनाभि शेवधिर्निधि ॥१९२

महापद्मश्च पद्मश्च, शङ्खो मकरकच्छपौ[1] ।
मुकुन्दकुन्दनीलाश्च, चर्चाश्च निधयो नव ॥१९३॥

यक्षे पुण्यजनो[2] राजो, गुह्यको[4] वटवास्यपि ।
किन्नरस्तु किम्पुरुषस्तुरङ्गवदनो[3] मयुः ॥१९४॥

शम्भु शर्व[2] स्थाणुरीशान[5] ईशो[6],
रुद्रोड्डीशौ[7] वामदेवो[8] वृषाङ्क ।
कण्ठेकालः शङ्करो[11] नीलकण्ठ,
श्रीकण्ठोग्रौ[14] धूर्जटिर्भीम भर्गौ[15,16,17] ॥१९५॥

मृत्युञ्जय पञ्चमुखोऽष्टमूर्ति[19,20],
श्मशानवेश्मा गिरिशो[22] गिरीश[23]।
षण्ढ[24] कपर्दीश्वर[25,26] ऊर्द्ध्वलिङ्ग[27],
एक-त्रि-दृक्[28,30] भालदृगेकपाद[31] ॥१९६॥

---

१ चर्चा चर्चसौ चर्चस इत्यादि । २ सद्योजात १ वामदेव २ अघोर ३ तत्पुरुष ४ ईशान ५ति पञ्च मुखानि ।

मृडो[३२]ऽट्टहासी[३३] घनवाहनो[३४]ऽहि-
बुध्नो[३५][३६] विरूपाक्ष[३७]विषान्तकौ[३८] च ।
महाव्रतो[३९] वह्नि-हिरण्यरेताः[४१]
शिवो[४२]ऽस्थिधन्वा[४३] पुरुपास्थिमाली[४४]॥१९७॥
स्याद् व्योमकेशः[४५] शिपिविष्ट[४६]भैरवो[४७],
दिक्-कृत्ति-वासा[४९] भवनील[५०]लोहितौ[५१] ।
सर्वज्ञ[५२]-नाट्यप्रिय[५३]खण्डपरशवो[५४],
महापरा देव-नटे-श्वरौ हरः ॥१९८॥
पशु-प्रथम-भूतो-मा-पतिः[६२] पिङ्ग[६३]-जटेक्षणः[६४] ।
पिनाक-शूल-खट्वाङ्ग-गङ्गा-ऽही-न्दु-कपाल-भृत् ॥१९९॥
गज-पुष-पुरा-नङ्ग-काला-न्धक-मखाऽसुहृद् ।
कपर्दो[१]ऽस्य जटाजूटः[२], खट्वाङ्ग[१]स्तु सुखंसुणः[२] ॥२००॥
पिनाकं[१] स्यादाजगवं[२]मजकावं[३] च तद्धनुः ।
ब्राह्मयाद्या मातरः[१] सप्त, प्रमथाः[१] पार्षदा[२] गणाः[३] ॥२०१॥
लघिमा[१] वशिते[२]शित्वं[३], प्राकाम्यं[४] महिमोऽणिमा ।
यत्र कामावसायित्वं[७], प्राप्ति[८]रैश्वर्यमष्टधा ॥२०२॥

गौरी काली पार्वती मातृमाता-
ऽपर्णा रुद्राण्यम्बिका त्र्यम्बकोमा ।
दुर्गा चण्डी सिंहयाना मृडानी,
कात्यायन्यौ दक्षजार्या कुमारी ॥२०३॥
सती शिवा महादेवी, शर्व्वाणी सर्व्वमङ्गला ।
भवानी कृष्ण-मैनाक-स्वसा मेनाद्रिजेश्वरा ॥२०४॥
निशुम्भ-शुम्भ-महिष-मथनी भूतनायिका ।
तस्याः सिंहो मनस्तालः, सख्यौ तु विजया जया ॥२०५॥
चामुण्डा चर्चिका चर्म्ममुण्डा मार्ज्जारकर्णिका ।
कर्णमोटी महागन्धा, भैरवी च कपालिनी ॥२०६॥
हेरम्बो गण-विघ्नेशः, पर्शुपाणिर्विनायकः ।
द्वैमातुरो गजास्यैकदन्तौ लम्बोदराखुगौ ॥२०७॥
स्कन्दः स्वामी महासेनः, सेनानीः शिखिवाहनः ।
षाण्मातुरो ब्रह्मचारी, गङ्गो-मा-कृत्तिका-सुतः ॥२०८॥
द्वादशाक्षो महातेजाः, कुमारः षण्मुखो गुहः ।
विशाखः शक्तिभृत् क्रौञ्च-तारकारिः शराग्नि-भूः ॥२०९॥

भृङ्गी भृङ्गिरिटिर्भृङ्गिरिटिर्नाड्य-स्थि-विग्रहः ।
कूष्माण्डके केलिकिलो, नन्दीशे तण्डु-नदिनौ ॥२१०॥

द्रुहिणो विरिञ्चिर्द्रुघणो विरिञ्चः,
परमेष्ठ्यजोऽष्टश्रवणः स्वयम्भूः ।
कमनः कविः सात्विकवेदगर्भौ,
स्थविरः शतानन्दपितामहौ कः ॥२११॥

धाता विधाता विधिवेधसौ ध्रुवः,
पुराणगो हंसगविश्वरेतसौ ।
प्रजापतिर्ब्रह्मचतुर्मुखौ भवा-
न्तकृज्जगत्कर्तृसरोरुहासनौ ॥२१२॥

शम्भुः शतधृतिः स्रष्टा, सुरज्येष्ठो विरिञ्चिनः ।
हिरण्यगर्भो लोकेशो, नाभि-पद्मा-त्म-भूरपि ॥२१३॥

विष्णुर्जिष्णुर्जनार्दनो हरिर्हृषीकेशोऽच्युतः केशवो,
दाशार्हः पुरुषोत्तमोऽब्धिशयनोपेन्द्रावजेन्द्रानुजौ ।
विष्वक्सेननरायणौ जलशयो नारायणः श्रीपति-
र्दैत्यारिश्च पुराण-यज्ञ-पुरुषस्तार्क्ष्यध्वजोऽधोक्षजः ॥२१४॥

गोविन्दपद्मबिन्दुमुकुन्दकृष्णा, वैकुण्ठपद्मेशयपद्मनाभाः
वृषाकपिर्माधववासुदेवौ, विश्वम्भरः श्रीधरविश्वरूपौ ॥२१५॥

दामोदरः शौरिसनातनौ विधुः,
पीताम्बरो मार्जजितो कुमोदक ।
त्रिविक्रमो जन्हुचतुर्भुजौ पुन-
र्वसुः शतावर्त्तगदाग्रजौ स्वभूः ॥२१६॥

मुञ्जकेशिवनमालिपुण्डरीकाक्षबभ्रुशशबिन्दुवेधसः ।
पृश्निशृंगधरणीधरोत्तमभूपाण्डवार्धनसुवर्णबिन्दवः ॥२१७॥

श्रीवत्सो देवकीसूनुर्गोपेन्द्रो विष्टरश्रवाः ।
सोमसिन्धुर्जगन्नाथो, गोवर्द्धनधरोऽपि च ॥२१८॥

यदुनाथो गदा-शाङ्ग-चक्र-श्रीवत्स शङ्ख-भृत् ।
मधुधेनुकचाणूरपूतनायमलार्जुनाः ॥२१९॥

कालनेमिहयग्रीवशकटारिष्टकैटभाः ।
कंसकेशिमुरा. साल्वमैन्दद्विविदराहवः. ॥२२०॥

हिरण्यकशिपुर्बाणः, कालीयो नरको बलिः ।
शिशुपालश्चास्य वध्या, वैनतेयस्तु वाहनम् ॥२२१॥

शङ्खोऽस्य पाञ्चजन्योऽङ्कः श्रीवत्सोऽसिस्तु नन्दकः ।
गदा कौमोदकी चापं शार्ङ्गं चक्रं सुदर्शनः ॥२२२॥
मणिः स्यमन्तको हस्ते, भुजमध्ये तु कौस्तुभः ।
वसुदेवो भूकश्यपो, दिन्दुरानकदुन्दुभिः ॥२२३॥
रामो हली मुसलिसात्वतकामपालाः
सङ्कर्षणः प्रियमधुर्बलरौहिणेयौ ।
रुक्मिप्रलम्बयमुनाभिदनन्तताल-
लक्ष्मैककुण्डलसितासित-रेवतीशाः ॥२२४॥
बलदेवो बलभद्रो नीलवस्त्रोऽच्युताग्रजः ।
मुशलं त्वस्य सौनन्दं हलं संवर्त्तकाह्वयम् ॥२२५॥
लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा, ता सा श्रीः कमलेन्दिरा ।
हरिप्रिया पद्मवासा, क्षीरोदतनयाऽपि च ॥२२६॥
मदनो जराभीरुरनङ्गमन्मथौ
कमनः कलाकेलिरनन्यजोऽङ्गजः ।

---

०१ श्रीवत्सस्तु विष्णुहृदये रोम्णो दक्षिणावर्त्तः । ०२ वाचस्पतिस्तु चक्रं सुदर्शनोऽस्त्रियामित्याह । ०३ अत्र श्लोके या इत्यस्य, ई, आ, इति छेदः, ई अत्र पद्मयोगादिति ङी प्रत्ययः, आ इत्ययं आबन्तो गङ्गावत् । या इत्यखण्डमपि, तथा च विश्वशम्भुः " या रमामातृष्विति " ।

मधुदीपमारौ मधुसारथिस्मरौ
विषमायुधो दर्पककामहृच्छयाः ॥२२७॥
प्रद्युम्नः श्रीनन्दनश्च, कन्दर्पः पुष्पकेतनः ।
पुष्पाण्यस्येषुचापास्त्राण्यरी शम्बरशूर्पकौ ॥२२८॥
केतनं मीनमकरौ, बाणाः पञ्च रतिः प्रिया ।
मनःशृङ्गारसङ्कल्पात्मानो योनिः सुहृन्मधुः ॥ २२९ ॥
सुतोऽनिरुद्ध ऋष्याङ्कः, उषेशो ब्रह्मसूश्च सः ।
गरुडः शाल्मल्यरुणावरजो विष्णुवाहनम् ॥२३०॥
सौपर्णेयो वैनतेयः सुपर्णः
सर्पारातिर्वज्रजिद्वज्रतुण्डः ।
पक्षिस्वामी काश्यपिः स्वर्णकाय-
स्तार्क्ष्यः कामायुर्गरुत्मान् सुधाहृत् ॥२३१॥
बुद्धस्तु सुगतो धर्मधातुस्त्रिकालविज्जिनः ।
बोधिसत्त्वो महाबोधिरार्यः शास्ता तथागतः ॥२३२॥
पञ्चज्ञानः षडभिज्ञो, दशार्हो दशभूमिगः
चतुस्त्रिंशज्जातकज्ञो, दशपारमिताधरः ॥२३३॥
द्वादशाक्षो दशबलस्त्रिकायः श्रीघनाद्वयौ ।
समन्तभद्रः सङ्गुप्तो, दयाकूर्चो विनायकः ॥२३४॥

मार-लोक-स्व-जिद्धर्मराजो विज्ञानमातृकः ।
महामैत्रो मुनीन्द्रश्च, बुद्धाः स्युः सप्त ते त्वमी ॥२३५॥
विपश्यी शिखी विश्वभूः, क्रकुच्छन्दश्च काञ्चनः ।
काश्यपश्च सप्तमस्तु, शाक्यसिंहोऽर्कबान्धवः ॥२३६॥
तथा राहुलसूः सर्वार्थसिद्धो गौतमान्वयः ।
माया-शुद्धोदन-सुतो, देवदत्ताग्रजश्च सः ॥२३७॥
असुरा दितिदनुजाः, पातालौकःसुरारयः ।
पूर्वदेवाः शुक्रशिष्या, विद्यादेव्यस्तु षोडश ॥२३८॥
रोहिणी प्रज्ञप्तिर्वज्रशृङ्खला कुलिशाङ्कुशा ।
चक्रेश्वरी नरदत्ता, काल्यथासौ महापरा ॥२३९॥
गौरी गान्धारी सर्वास्त्रमहाज्वाला च मानवी ।
वैरोट्याऽच्छुप्ता मानसी, महामानसिकेति ता. ॥२४०॥
वाग् ब्राह्मी भारती गौर्गीर्वाणी भाषा सरस्वती ।
श्रुतदेवी वचनं तु व्याहारो भाषितं वचः ॥२४१॥
सविशेषणमाख्यातं, वाक्यं स्त्याद्यन्तकं पदम् ।
राद्धसिद्धकृतेभ्योऽन्तः, आप्तोक्तिः समयागमौ ॥२४२॥
आचाराङ्गं सूत्रकृतं, स्थानाङ्गं समवाययुक् ।
पञ्चमं भगवत्यङ्गं, ज्ञाताधर्मकथापि च ॥२४३॥

उपासकान्तकृद्दनुत्तरोपपातिकादशाः ।
प्रश्नव्याकरणं चैव, विपाकश्रुतमेव च ॥२४४॥
इत्येकादश सोपाङ्गान्यङ्गानि द्वादशं पुनः ।
दृष्टिवादो द्वादशाङ्गी, स्याद्गणिपिटकाह्वया ॥२४५॥
परिकर्म्म- सूत्र-पूर्वानुयोग-पूर्वगत-चूलिकाः पञ्च ।
स्युर्दृष्टिवादभेदाः पूर्वाणि चतुर्दशापि पूर्वगते ॥२४६॥
उत्पादपूर्वमग्रायणीयमथ वीर्य्यतः प्रवादं स्यात् ।
अस्तेर्ज्ञानात्सत्यात्तदात्मनः कर्म्मणश्च परम् ॥२४७॥
प्रत्याख्यानं विद्याप्रवादं-कल्याणं-नामधेये च ।
प्राणावायं च क्रियाविशालमथ लोकबिन्दुसारमिति ।२४८
स्वाध्यायः श्रुतिराम्नायश्छन्दो वेदस्त्रयी पुनः ।
ऋग्यजुःसामवेदा. स्युरथर्वा तु तदुद्धृतिः ॥२४९॥
वेदान्तः स्यादुपनिषदोङ्कारप्रणवौ समौ ।
शिक्षा कल्पो व्याकरणं, छन्दो ज्योतिर्निरुक्तयः ॥२५०॥
षडङ्गानि धर्मशास्त्रं, स्यात् स्मृतिर्धर्म्मसंहिता ।
आन्वीक्षिकी तर्कविद्या, मीमांसा तु विचारणा ॥२५१॥
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च, वंशो मन्वन्तराणि च ।
वंशानुवंशचरितं, पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥२५२॥

षडङ्गी वेदाश्चत्वारो, मीमांसा[11]ऽन्वीक्षिकी[12] तथा ।
धर्मशास्त्रं[13] पुराणं च[14], विद्या एताश्चतुर्दश ॥२९३॥
सूत्रं सूचनकृद्भाष्यं सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चकम् ।
प्रस्तावस्तु प्रकरणं, निरुक्तं पदभञ्जनम् ॥२९४॥
अवान्तरप्रकरणविश्रामे शीघ्रपाठतः ।
आह्निकमधिकरणन्त्वेकन्यायोपपादनम् ॥२९५॥
उक्तानुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारि तु वार्त्तिकम् ।
टीका निरन्तरव्याख्या, पञ्जिका पदभञ्जिका ॥२९६॥
निबन्धवृत्ती अन्वर्थे, संग्रहस्तु समाहृतिः ।
परिशिष्टपद्धत्यादीन्, पथाऽनेन समुन्नयेत् ॥२९७॥
कारिका तु स्वल्पवृत्तौ, बहोरर्थस्य सूचनी ।
कलिन्दिका सर्वविद्या, निघण्टुर्नामसङ्ग्रहः ॥२९८॥
इतिहासः पुरावृत्त, प्रवह्लिका प्रहेलिका ।
जनश्रुतिः किंवदन्ती, वार्त्तैतिह्यं पुरातनी ॥२९९॥

---

०१ अवान्तरप्रकरणाना विश्रामो ग्रन्थावयय इत्यर्थः । तदाह्निकमित्युच्यत, यदनेकार्थः "आह्निकं स्यात्पुनरह्नर्निर्वर्त्ये नित्यकर्मणि । भोजने ग्रन्थभागे चेति " ग्रन्थभागे-ग्रन्थावयवे इति तट्टीका । ०२ आदिग्रहणात् अध्यायः उच्छ्वासः अङ्कः सर्गः इत्यादयो ग्रन्थावयवविशेषा ज्ञेयाः ।

वार्त्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उदन्तोऽथाह्वयोऽभिधा ।
गोत्रसंज्ञानामधेयाख्याह्वाऽभिख्याश्च नाम च ॥२६०॥
सम्बोधनमामन्त्रणमाह्वानं त्वभिमन्त्रणम् ।
आकारणं हवो हूतिः, संहूतिर्बहुभिः कृता ॥२६१॥
उदाहार उपोद्घात, उपन्यासश्च वाङ्मुखम् ।
व्यवहारो विवादः स्यात्, शपथः शपनं शपः ॥२६२॥
उत्तरं तु प्रतिवचः, प्रश्नः पृच्छाऽनुयोजनम् ।
कथङ्कथिकता चाथ, देवप्रश्न उपश्रुतिः ॥२६३॥
चटु चाटु प्रियप्रायं, प्रियसत्यं तु सूनृतम् ॥
सत्यं सम्यक् समीचीनमृतं तथ्यं यथातथम् ॥२६४॥
यथास्थितं च सद्भूतेऽलीके तु वितथानृते ।
अथ क्लिष्टं सङ्कुलं च, परस्परपराहतम् ॥२६५॥
सान्त्वं सुमधुरं ग्राम्यमश्लीलं म्लिष्टमस्फुटम् ।
लुप्तवर्णपदं ग्रस्तमवाच्यं स्यादनक्षरम् ॥२६६॥
अम्बूकृतं सथूत्कारे, निरस्तं त्वरयोदितम् ।
आम्रेडितं द्विस्त्रिरुक्तमबद्धं तु निरर्थकम् ॥२६७॥
पृष्ठमांसादनं तद्यत्, परोक्षे दोषकीर्त्तनम् ।
मिथ्याभियोगोऽभ्याख्यानं, सङ्केतं हृदयङ्गमम् ॥२६८॥

परुषं निष्ठुरं रूक्षं, विक्रुष्टमथ घोषणा ।
उच्चैर्घुष्टं वर्णनेडा, स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिः ॥२६९॥

श्लाघा प्रशंसाऽर्थवादः, सा तु मिथ्या विकत्थनम् ।
जनप्रवादः कौलीनं, विगानं वचनीयता ॥२७०॥

स्यादवर्ण उपक्रोशो, वादो निष्पर्य्यपात् परः ।
गर्हणा धिक्क्रिया निन्दा, कुत्सा क्षेपो जुगुप्सनम् ॥२७१॥

आक्रोशाभीषङ्गाक्षेपाः, शापः स क्षारणा रते ।
विरुद्धशंसनं गालिराशीर्मङ्गलशंसनम् ॥ २७२ ॥

श्लोकः कीर्तिर्यशोऽभिख्या, समाज्ञा रुशती पुनः ।
अशुभा वाक् शुभा कल्या चर्चरी चर्भटी समे ॥२७३॥
यः सनिन्द उपालम्भस्तत्र स्यात्परिभाषणम् ।
आपृच्छाऽऽलापः सम्भाषोऽनुलापः स्यान्मुहुर्वचः ॥२७४॥

अनर्थकं तु प्रलापो, विलापः परिदेवनम् ।
उल्लापः काकुवागन्योऽन्योक्तिः संलापसंकथे ॥२७५॥
विप्रलापो विरुद्धोक्तिरपलापस्तु निह्नवः ।
सुप्रलापः सुवचनं, सन्देशवाक्तु वाचिकम् ॥२७६॥

आज्ञा शिष्टिर्निराङ्निभ्यो देशो नियोगशासने ।
अववादोऽन्यथाहूय प्रेषणं प्रतिशासनम् ॥२७७॥

संवित्सन्धाऽऽस्थाऽभ्युपायः, संप्रत्याङ्भ्यः परः श्रवः ।
अङ्गीकारोऽभ्युपगमः, प्रतिज्ञाऽऽगूश्च सङ्गरः ॥२७८॥

गीतनृत्यवाद्यत्रयं, नाट्यं तौर्यत्रिकं च तत् ।
सङ्गीतं प्रेक्षणार्थेऽस्मिन्, शास्त्रोक्ते नाट्यधर्मिका ॥२७९॥

गीतं गानं गेयं गीतिर्गान्धर्वमथ नर्तनम् ।
नटनं नृत्यं नृत्तं च, लास्यं नाट्यं च ताण्डवम् ॥२८०॥

मण्डलेन तु यन्नृत्यं, स्त्रीणां हल्लीसकं हि तत् ।
पानगोष्ठ्यामुच्चतालं, रणे वीरजयन्तिका ॥२८१॥

स्थानं नाट्यस्य रङ्गः स्यात्पूर्वरङ्ग उपक्रमः ।
अङ्गहारोऽङ्गविक्षेपो, व्यञ्जकोऽभिनयः समौ ॥२८२॥

स चतुर्विध आहार्यो रचितो भूषणादिना ।
वचसा वाचिकोऽङ्गेनाङ्गिकः सत्त्वेन सात्त्विकः ॥२८३॥

स्यान्नाटकं प्रकरणं, भाणः प्रहसनं डिमः ।
व्यायोगसमवकारौ, वीथ्यङ्केहामृगा इति ॥२८४॥

अभिनेयप्रकारा स्युर्भाषा षट् संस्कृतादिका. ।
भारती सात्वती कौशिक्यारभट्यौ च वृत्तय   ॥२८५॥

वाद्यं वादित्रमातोद्यं, तूर्य्यं तूर्यं स्मरध्वजं ।
ततं वीणाप्रभृतिकं, तालप्रभृतिकं घनं   ॥२८६॥

वंशादिकं तु शुषिरमानद्धं मुरजादिकम् ।
वीणा पुनर्घोषवती, विपञ्ची कण्ठकूणिका   ॥२८७॥

वल्लकी साऽथ तन्त्रीभि, सप्तभि परिवादिनी ।
शिवस्य वीणा नालम्बी, सरस्वत्यास्तु कच्छपी ॥२८८॥

नारदस्य तु महती गणाना तु प्रभावती ।
विश्वावसोस्तु बृहती, तुम्बुरोस्तु कलावती   ॥२८९॥

चण्डालाना तु कटोलवीणा चाण्डालिका च सा ।
काय कोलम्बकैस्तस्या, उपनाहो निबन्धनम् ॥२९०॥

दण्ड पुन प्रवाले स्यात्ककुम्भस्तु प्रसवके ।
मूले वंशशलाका स्यात्कलिका कूणिकापि च   ॥२९१॥

कालस्य क्रियया मान, ताल साम्य पुनर्लये ।
द्रुत विलम्बित मध्यमोघस्तत्व घनं क्रमात्   ॥२९२॥

मृदङ्गो मुरजः सोऽङ्क्यालिङ्ग्यूर्ध्वकैरिति त्रिधा ।
स्यायश पटहो ढक्का, भेरी दुन्दुभिरानकः ॥२९३॥

पटहोऽथ शारिका स्यात्कोणो वीणादिवादनम् ।
शृङ्गारहास्यकरुणा, रौद्रवीरभयानकाः ॥२९४॥

बीभत्साद्भुतशान्ताश्च, रसा भावा पुनस्त्रिधा ।
स्थायिसात्त्विकसञ्चारिप्रभेदैः स्याद्रतिः पुनः ॥२९५॥

रागोऽनुरागोऽनुरतिर्हासस्तु हसनं हसः ।
घर्घरो हासिका हास्यं, तत्रादृष्टरदे स्मितम् ॥२९६॥

वक्रोष्ठिकाऽथ हसितं, किञ्चिद्दृष्टरदाङ्कुरे।
विच्छिन्नचूते विहसितमट्टहासो महीयसि ॥२९७॥

अतिहासस्त्वनुस्यूतेऽपहासोऽकारणात्कृते ।
सोत्प्रासे त्वाच्छुरितकः, हसनं स्फुरदोष्ठकः ॥२९८॥

शोकः शुक् शोचनं खेदः, क्रोधो मन्युः क्रुधा रुषा ।
क्रुत् कोपः प्रतिघो रोषो, रुट् चोत्साहः प्रगल्भता ।२९९।

अभियोगोद्यमौ प्रौढिरुद्योगः कियदेतिका ।
अध्यवसाय ऊर्जोऽथ वीर्यं सोऽतिशयान्वितः ॥३००॥

भयं भीर्भीतिरातङ्क, आशङ्का साध्वसं दरः ।
भिया च तच्चाहिभयं, भूपतीनां स्वपक्षजम् ॥३०१॥
अदृष्टं वह्नितोयादेर्दृष्टं स्वपरचक्रजम् ।
भयङ्करं प्रतिभयं, भीमं भीष्मं भयानकम् ॥३०२॥
भीषणं भैरवं घोरं, दारुणं च भयावहम् ।
जुगुप्सा तु घृणोऽथ स्याद्विस्मयेश्चित्रमद्भुतम् ॥३०३॥
चोद्याश्चर्ये शमः शान्तिः, शमथोपशमावपि ।
तृष्णाक्षयः स्थायिनोऽमी, रसानां कारणं क्रमात् ॥३०४॥
स्तम्भो जाड्यं स्वेदो घर्मनिदाघौ पुलकः पुनः ।
रोमाञ्चः कण्टको रोमविकारो रोमहर्षणम् ॥३०५॥
रोमोद्गम उद्धुषणमुल्लुकसनमित्यपि ।
स्वरभेदस्तु कल्लत्वं, स्वरे कम्पस्तु वेपथुः ॥३०६॥
वैवर्ण्यं कालिकाऽथाश्रु बाष्पो नेत्राम्बु रोदनम् ।
अस्रमस्रु प्रलयस्त्वचेष्टतेत्यष्ट सात्त्विकाः ॥३०७॥
धृतिः सन्तोषः स्वास्थ्यं स्यादाध्यानं स्मरणं स्मृतिः ।
मतिर्मनीषा बुद्धिर्धीर्धिषणाज्ञप्तिचेतनाः ॥३०८॥

प्रतिभा प्रतिपत्प्रज्ञाप्रेक्षाचिदुपलब्धयः ।
संवित्तिः शेमुषी दृष्टिः, सा मेधा धारणक्षमा ॥३०९॥
पण्डी तत्त्वानुगा मोक्षे ज्ञानं विज्ञानमन्यतः ।
शुश्रूषा श्रवणं चैव, ग्रहणं धारणं तथा ॥३१०॥
ऊहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं, तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ।
व्रीडा लज्जा मन्दाक्षं ह्रीस्त्रपा साऽपत्रपाऽन्यतः ॥३११॥
जाड्यं मौर्ख्यं विषादोऽवसादः सादो विषण्णता ।
मदो मुन्मोहसम्भेदो, व्याधिस्त्वाधी रुजाकरः ॥३१२॥
निद्रा प्रमीला शयनं, संवेशः स्वाप-संलयाः ।
नन्दीमुखी श्वासहेतिस्तन्द्रा सुप्तं तु साधिका ॥३१३॥
औत्सुक्यं रणरणकोत्कण्ठे आयल्लकारती ।
हल्लेखोत्कलिके चायावहित्थाकारगोपनम् ॥३१४॥
शङ्काऽनिष्टोत्प्रेक्षणं स्याच्चापलं त्वनवस्थितिः ।
आलस्यं तन्द्रा कौसीद्यं, हर्षश्चित्तप्रसन्नता ॥३१५॥
ह्लादः प्रमोदः प्रमदो, मुत्प्रीत्यामोदसम्मदाः ।
आनन्दानन्दथू गर्वस्त्वहङ्कारोऽवलिप्तता ॥३१६॥

दर्पोऽभिमानो ममता, मानश्चित्तोन्नतिः स्मयः ।
स मिथोऽहमहमिका, या तु सम्भावनाऽऽत्मनि ॥३१७॥

दर्पात्साऽहोपुरुषिका, स्यादहम्पूर्विका पुनः ।
अहं पूर्वमहं पूर्वमित्युग्रत्वं तु चण्डता ॥३१८॥

प्रबोधस्तु विनिद्रत्वं, ग्लानिस्तु बलहीनता ।
दैन्यं कार्पण्यं श्रमस्तु, क्लमः क्लेशः परिश्रमः ॥३१९॥

प्रयासायासव्यायामा, उन्मादश्चित्तविप्लवः ।
मोहो मौढ्यं चिन्ता ध्यानममर्षः क्रोधसम्भवः ॥३२०॥

गुणो जिगीषोत्साहवांस्त्रासस्त्वाकस्मिकं भयम् ।
अपस्मारः स्यादावेशो, निर्वेदः स्वावमाननम् ॥३२१॥

आवेगस्तु त्वरिस्तूर्णिः, संवेगः सम्भ्रमस्त्वरा ।
वितर्कः स्यादुल्लयनं, परामर्शो विमर्शनम् ॥३२२॥

अध्याहारस्तर्क ऊहोऽसूयान्यगुणदूषणम् ।
मृतिः संस्था मृत्युकालौ, परलोकगमोऽत्ययः ॥३२३॥

पञ्चत्वं निधनं नाशो, दीर्घनिद्रा निमीलनम् ।
दिष्टान्तोऽस्तं कालधर्मोऽवसानं सा तु सर्वगा ॥३२४॥

मरको मारिश्चैयस्त्रिशदमी व्यभिचारिण ।
स्यु· कारणानि कार्य्याणि, सहचारीणि यानि च ॥२२५॥

रत्यादेः स्थायिनो लोके, तानि चेत्काव्यनाट्ययो ।
विभावा अनुभावाश्च, व्यभिचारिण एव च ॥२२६॥

व्यक्त. स तैर्विभावाद्यै, स्थायिभावो भवेद्रस· ।
पात्राणि नाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वेषस्तु भूमिका ॥२२७॥

शैलूषो भरतः सर्वकेशी भरतपुत्रकः ।
धर्म्मीपुत्रो रङ्गजायाऽऽजीवो रङ्गावतारक ॥२२८॥

नट कृशाश्वी शैलाली, चारणस्तु कुशीलव ।
भ्र-भ्रु-भ्रू-भृ-परः कुंसो, नट. स्त्रीवेषधारक ॥२२९॥

वेश्याचार्य्य· पीठमर्द, सूत्रधारस्तु सूचक· ।
नन्दी तु पाठको नान्द्याः, पार्श्वस्थ पारिपार्श्विक ॥२३०॥

वासन्तिक केलिकिलो, वैहासिको विदूषक ।
प्रहासी प्रीतिदश्चाय, पिङ्ग पल्लविको विट ॥२३१॥

पिता त्वावुक आवुत्त-भावुकौ भगिनीपतौ ।
भावो विद्वान् युवराज , कुमारो भर्तृदारक ॥२३२॥

बाला वासूर्मर्षि आर्य्यो, देवो भट्टारको नृपः ।
राष्ट्रियो नृपतेः स्यालो, दुहिता भर्तृदारिका ॥२३३॥
देवी कृताभिषेकाऽन्या भट्टिनी गणिकाऽज्जुका ।
नीचा चेटी सखीहूतौ हण्डे हञ्जे हलाः क्रमात् ॥२३४॥
अब्रह्मण्यमवध्योक्तौ, ज्यायसी तु स्वसाऽत्तिका ।
भर्त्ताऽऽर्य्यपुत्रो माताऽम्बा भदन्ताः सौगतादयः ॥२३५॥
पूज्ये तत्रभवानत्रभवांश्च भगवानपि ।
पादो भट्टारको देवैः, प्रयोज्याः पूज्यनामतः ॥२३६॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ
नाममालायां देवकाण्डो द्वितीयः ॥२॥

अभिधानचिन्तामणौ ।

मर्त्यकाण्डः तृतीयः ।

मर्त्यः पञ्चजनो भूस्पृक्, पुरुषः पूरुषो नरः ।
मनुष्यो मानुषो ना विट्, मनुजो मानवः पुमान् ॥३३७॥
बालः पाकः शिशुर्डिम्भः, पोतः शावः स्तनन्धयः ।
पृथुकोऽर्भोत्तानशयौ, क्षीरकण्ठः कुमारकः ॥३३८॥
शिशुत्वं शैशवं बाल्यं, वयस्थस्तरुणो युवा ।
तारुण्यं यौवनं वृद्धः, प्रवयाः स्थविरो जरन् ॥३३९॥
जरी जीर्णो यातयामो, जीनोऽथ विस्रसा जरा ।
वार्द्धकं स्थाविरं ज्यायान्, वर्षीयान् दशमीत्यपि ॥३४०॥
विद्वान् सुधीः कविविचक्षणलब्धवर्णाः
ज्ञः प्राप्तरूपकृतिकृष्ट्यभिरूपधीराः ।
मेधाविकोविदविशारदसूरिदोष-
ज्ञाः प्राज्ञपण्डितमनीषिबुधप्रबुद्धाः ॥३४१॥

व्यक्तो विपश्चित्सङ्ख्यावान्. सन् प्रवीणे तु शिक्षितः ।
निष्णातो निपुणो दक्षः, कर्म्म-हस्त-मुखाः कृतात् ।३४२॥

कुशलश्चतुरोऽभिज्ञविज्ञवैज्ञानिकाः पटुः ।
छेको विदग्धे प्रौढस्तु, प्रगल्भः प्रतिभान्वितः ॥३४३॥

कुशाग्रीयमतिः सूक्ष्मदर्शी तत्कालधीः पुनः ।
प्रत्युत्पन्नमतिर्दूराद्यः पश्येद्दीर्घदर्श्यसौ ॥३४४॥

हृदयालुः सहृदयश्चिद्रूपोऽप्यथ संस्कृते ।
व्युत्पन्नप्रहतक्षुण्णा, अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ॥३४५॥

वागीशो वाक्पतौ वाग्ग्मी, वाचोयुक्तिपटुः प्रवाक् ।
समुखो वावदूकोऽथ वद्रो वक्तो वदावदः ॥३४६॥

स्याद् जल्पाकस्तु वाचालो, वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् ।
यद्वदोऽनुत्तरे दुर्वाक् कद्वदे स्याद्याचरः ॥३४७॥

हीनवादिन्येडमूकोनेडमूकौ त्ववाक्श्रुतौ ।
रवणः शब्दनस्तुल्यौ, कुवादकुचरौ समौ ॥३४८॥

लोहलोऽस्फुटवाग् मूकोऽवागसौम्यस्वरोऽस्वरः ।
वेदितौ विदुरो विन्दुर्वन्दारुस्त्वभिवादकः ॥३४९॥

आशंसुराशंसितरि, कद्वरस्त्वतिकुत्सितः ।
निराकरिष्णुः क्षिप्नुः स्याद्विकासी तु विकस्वरः ॥३५०॥

दुर्मुखे मुखराबद्धमुखौ शक्लः प्रियंवदः ।
दानशौण्डः सवदान्यो, वदन्योऽप्यथ बालिशः ॥३५१॥

मूढो मन्दो यथाजातो, बालो मातृमुखो जडः ।
मूर्खोऽमेधो विवर्णाज्ञौ, वैधेयो मातृशासितः ॥३५२॥

देवानांप्रियजाल्मौ च, दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ।
मन्दः क्रियासु कुण्ठः स्यात्, क्रियावान् कर्मसूद्यतः ॥३५३॥

कर्मक्षमोऽलङ्कर्मीणः, कर्मशूरस्तु कर्मठः ।
कर्मशीलः कार्म आयःशूलिकस्तीक्ष्णकर्मकृत् ॥३५४॥

सिंहसंहननः स्वङ्गः, स्वतन्त्रो निरवग्रहः ।
यथाकामी स्वरुचिः, स्वच्छन्दः स्वैर्यपावृतः ॥३५५॥

यदृच्छा स्वैरिता स्वेच्छा, नाथवान् निघ्नगृह्यकौ ।
तन्त्रायत्तवशाधीनच्छन्दवन्तः परतरे ॥३५६॥

लक्ष्मीवान् लक्ष्मणः श्रीलः, इभ्य आढ्यो धनीश्वरः ।
ऋद्धो विभूतिः संपत्तिर्लक्ष्मीः श्रीर्ऋद्धिसम्पदः ॥३५७॥

दरिद्रो दुर्विधो दुःस्थो, दुर्गतो निःस्वकीकटौ ।
अकिञ्चनोऽधिपस्त्वीशो, नेता परिवृढोऽधिभूः ॥३५८॥
पतीन्द्रस्वामिनाथार्याः प्रभुर्भर्त्तेश्वरो विभुः ।
ईशितेनो नायकश्च, नियोज्यः परिचारकः ॥३५९॥
डिङ्गरः किङ्करो भृत्यश्चेटो गोप्यः पराचितः ।
दासः प्रेष्यः परिस्कन्दो, भुजिष्यपरिकर्म्मिणौ ॥३६०॥
परान्नः परपिण्डादः, परजातः परैधितः ।
भृतके भृतिभुग् वैतनिकः कर्म्मकरोऽपि च ॥३६१॥
स निर्भृतिः कर्म्महरो, भृतिः स्यान्निष्क्रयः पणः ।
कर्म्मण्या वेतनं मूल्यं, निर्वेशो भरणं विधा ॥३६२॥
भर्म्मण्या भर्म भृत्या च, भोगस्तु गणिकाभृतिः ।
खलपूः स्याद्बहुकरो, भारवाहस्तु भारिकः ॥३६३॥
वार्त्तावहे वैवधिको, भारे विवधवीवधौ ।
काचः शिक्यं तदालम्बो, भारयष्टिर्विहङ्गिका ॥३६४॥
शूरश्चारभटो वीरो, विक्रान्तश्चाथ कातरः ।
दरितश्चकितो भीतो, भीरुर्भीरुक-भीलुकौ ॥३६५॥

विहस्तव्याकुलौ व्यग्रे, कान्दिशीको भयद्रुते ।
उत्पिञ्जलसमुत्पिञ्जपिञ्जला भृशमाकुले ॥३६६॥

महेच्छे तुङ्गोदारौ, दान्तोदीर्णमहाशयाः ।
महामना महात्मा च, कृपणस्तु मितम्पचः ॥३६७॥

कीनाशस्तद्धनः क्षुद्रैकर्दर्यदृढमुष्टयः ।
किम्पचानो दयालुस्तु, कृपालुः करुणापरः ॥३६८॥

सूरतोऽप दया शूकः, कारुण्यं करुणा घृणा ।
कृपानुकम्पानुक्रोशो, हिंस्रे शरारुघातुकौ ॥३६९॥

व्यापादनं विशरणं प्रमयः प्रमापणं,
निर्ग्रन्थनं प्रमथनं कदनं निबर्हणम् ।
निस्तर्हणं विशसनं क्षणनं परासनं,
प्रोज्जासनं प्रशमनं प्रतिघातनं वधः ॥३७०॥

प्रवासनोद्वासनघातनिर्वासनानि संज्ञपनिशुम्भहिंसाः ।
निर्वापणालम्भनिसूदनानि, निर्यातनोन्मन्थसमापनानि ॥३७१॥

अपासनं वर्जनमारपिञ्जा, निष्कारणाकाथविशारणानि ।
स्युः कर्त्तने कल्पने वर्द्धने च, छेदश्च घातोद्यत आततायी ॥

स शैर्षच्छेदिकः शीर्षच्छेद्यो यो वधमर्हति ।
प्रमीत उपसम्पन्नः, परेतप्रेतसंस्थिताः ॥३७३॥

नामालेख्य-यशः-शेषो, व्यापन्नोऽपगतो मृतः ।
परासुस्तद्दहे दानं, तदर्थमौर्ध्वदेहिकम् ॥३७४॥

मृतस्नानमपस्नानं, निवापः पितृतर्पणम् ।
चितिचित्याचितास्तुल्या, ऋजुस्तु प्राञ्जलोऽञ्जसः॥३७५॥

दक्षिणे सरलोदारौ, शठस्तु निकृतोऽनृजुः ।
क्रूरे नृशंसनिस्त्रिंशपापा धूर्तस्तु वञ्चकः ॥३७६॥

व्यंसकः कुहको दाण्डाजिनिको मायिजालिकौ ।
माया तु शठता शाठ्यं, कुसृतिर्निकृतिश्च सा ॥३७७॥

कपटं कैतवं दम्भः, कूटं छद्मोपधिश्छलम् ।
व्यपदेशो मिषं लक्षं, निभं व्याजोऽथ कुक्कुटिः ॥३६८॥

कुहना दम्भचर्या च, वञ्चनं तु प्रतारणम् ।
व्यलीकमतिसन्धानं, साधौ सभ्यार्य्यसज्जनाः ॥३७९॥

दोषैकदृक् पुरोभागी[2], कर्णेजपस्तु दुर्जनः[3] ।
पिशुनः सूचको नीचो[5], द्विजिह्वो मत्सरी खलः ॥३८०॥
व्यसनार्त्तस्तूपरक्तश्चौरस्तु प्रतिरोधकः ।
दस्युः पाटच्चरः स्तेनस्तस्करः पारिपन्थिकः ॥३८१॥
परिमोषिपरास्कन्दिनैकागारिकमलिम्लुचाः ।
यः पश्यतो हरेदर्थं, स चोरः पश्यतोहरः ॥३८२॥
चौर्यं तु चौरिका स्तेयं[3], लोप्त्रं त्वपहृतं धनम् ।
यद्भविष्यो[1] दैवपरोऽथालस्यः शीतकोऽलसः ॥३८३॥
मन्दस्तुन्दपरिमृजोऽनुष्णो[6] दक्षस्तु पेशलः ।
पटूष्णोष्णकर्मोत्थानचतुराश्चाथ तत्परः ॥३८४॥
आसक्तः प्रवणः प्रह्वः, प्रसितश्च परायणः ।
दानोदारः स्थूललक्षदानशौण्डौ[2] बहुप्रदे[3] ॥३८५॥
दानमुत्सर्जनं[2] त्यागः, प्रदेशनं विसर्जनं[5] ।
विहापितं[1] वितरणं[7], स्पर्शनं प्रतिपादनम् ॥३८६॥
विश्राणनं[10] निर्वपणमपवर्जनमंहतिः[12] ।
अर्थव्ययज्ञः सुकलो[4], याचकस्तु वनीपकः ॥३८७॥
मार्गणोऽर्थी याचनकस्तर्ककोऽथार्थनैषणा ।
अर्दना प्रणयो[4] याच्ञा, याचनाऽभ्येषणा सनिः ॥३८८॥

उत्पतिष्णुरुत्पतिताऽलङ्करिष्णुस्तु मण्डनः ।
भविष्णुर्भविता भूष्णुः, समौ वर्त्तिष्णुवर्त्तनौ ॥३८९॥

विसृत्वरो विसृमरः, प्रसारी च विसारिणि ।
लज्जाशीलोऽपत्रपिष्णुः, सहिष्णुः क्षमिता क्षमी ॥३९०॥

तितिक्षुः सहनः क्षन्ता, तितिक्षौ सहनं क्षमौ ।
ईर्ष्यालुः कुहनोऽक्षान्तिरीर्ष्यो क्रोधी तु रोषणः ॥३९१॥

अमर्षणः क्रोधनश्च, चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः ।
बुभुक्षितः स्यात् क्षुधितो, जिघत्सुरशनायितः ॥३९२॥

बुभुक्षायामशनाया, जिघत्सा रोचको रुचिः ।
पिपासुस्तृषितस्तृष्णक्, तृष्णा तर्षोऽपलासिका ॥३९३॥

पिपासा तृट् तृषोदन्या, धीतिः पानेऽथ शोषणम् ।
रसादानं भक्षकस्तु, घस्मरोऽद्मर आशितः ॥३९४॥

भक्तमन्नं कूरमन्धो, भिस्सा दीदिविरोदनः ।
अशनं जीवनकं च, याजो वाजः प्रसादनम् ॥३९५॥

भिस्सटा दग्धिका सर्वरसाग्रं मण्डमत्र तु ।
दधिजे मस्तु भक्तोत्थे, निस्रावाचाममासराः ॥३९६॥

श्राणा विलेपी तरला, यवागूरुष्णिकापि च ।
सूपः स्यात्प्रहितं सूदो , व्यञ्जनं तु घृतादिकम् ॥३९७॥

तुल्यौ तिलान्ने कृसरत्रिसरावथ पिष्टकः ।
पूपोऽपूपः पूलिका तु, पोलिका पोलि-पूपिकाः ॥३९८॥

पूपल्यथेषत्पक्के स्युरभ्युषोभ्योषपौल्यः ।
निष्ठानं तु तेमनं स्यात्करम्भो दधिसक्तवः ॥३९९॥

घृतपूरो घृतवरः, पिष्टपूरश्च घार्त्तिकः ।
चमसी पिष्टवर्त्तिः स्याद्वटकस्त्ववसेकिमः ॥४००॥

भृष्टा यवाः पुनर्धाना, धानाचूर्णं तु सक्तवः ।
पृथुकश्चिपिटस्तुल्यौ, लाजाः स्युः पुनरक्षताः ॥४०१॥

गोधूमचूर्णं समिता, यवक्षोदे तु चिक्कसः ।
गुडे इक्षुरसक्वाथः, शर्करा तु सितोपला ॥४०२॥

सिता च मधुधूलिस्तु, खण्डस्तद्विकृतिः पुनः ।
मत्स्यण्डी फाणितं चापि, रसालायां तु मार्जिता ॥४०३॥

शिखरिण्यथ यूषयूषा, रसो दुग्धं तु सोमजम् ।
गोरसः क्षीरमूधस्यं, स्तन्यं पुंसवनं पयः ॥४०४॥

पयस्यं घृतदध्यादि, पेयूषोऽभिनवं पयः ।
उभे क्षीरस्य विकृती, किलाटी कूर्चिकापि च ॥४०५॥

पायसं परमान्नं च, क्षैरेयी क्षीरजं दधि ।
गोरसश्च तद्घनं, द्रप्सं पत्रेलमित्यपि ॥४०६॥

घृतं हविर्द्यमाज्यं च, हविराग्नारसर्पिषी ।
ह्योगोदोहोद्भवं हैयङ्गवीनं शारजं पुनः ॥४०७॥

दधिसारं तक्रसारं, नवनीतं नवोद्धृतम् ।
दण्डाहतं कालशेयवोलौरिष्टानि गोरसैः ॥४०८॥

रसायनमयार्घाम्बूदश्वित् श्वेतं समोदकम् ।
तक्रं पुनः पादजलं, मथितं वारिवर्जितम् ॥४०९॥

सार्पिष्कं दाधिकं सर्पिर्दधिभ्यां संस्कृतं क्रमात् ।
लवणोदकाभ्यां तु दकलावणिकमुदश्विति ॥४१०॥

औदश्वितमौदश्वित्कं, लवणे स्यात्तु लावणम् ।
पैठरोख्ये उखासिद्धे, प्रयस्तं तु सुसंस्कृतम् ॥४११॥

पक्वे राद्धं च सिद्धं च, भ्रष्टं पक्वं विनाम्भुना ।
भ्रष्टामिषं भटित्रं स्याच्छूल्यं भरुटकं च तत् ॥४१२॥

शूल्यं शूलाकृतं मांसं, निष्क्वाथो रसकः समौ।
प्रणीतमुपसम्पन्नं, स्निग्धे मसृणचिक्कणे ॥४१३॥
पिच्छिलं तु विजिविलं, विजलं विजिलं च तत्।
भावितं तु वासितं स्यात्तुल्ये संसृष्टशोधिते ॥४१४॥
काञ्चिकं काञ्जिकं धान्याम्लारनाले तुषोदकम्।
कुल्माषाभिषुतावन्तिसोमशुक्तानि कुञ्जलम् ॥४१५॥
चुक्रं धातुघ्नमुद्वाहं, रक्षोघ्नं कुण्डगोलकम्।
महारसं सुवीराम्लं, सौवीरं प्रक्षणं पुनः ॥४१६॥
तैलं स्नेहोऽभ्यञ्जनं च, वेसवार उपस्करः।
स्यात्तिन्तिडीकं तु चुक्रं, वृक्षाम्लं चाम्लवेतसे ॥४१७॥
हरिद्रा काञ्चनी पीता, निशाख्या वरवर्णिनी।
क्षवः क्षुताभिजननो, राजिका राजसर्षपः ॥४१८॥
आसुरी कृष्णिका श्यामा, कुस्तुम्बुरु तु धान्यकम्।
धन्या धन्याकं धान्याकं, मरिचं कृष्णमूषणम् ॥४१९॥
कोलकं वेल्लजं धर्मपत्तनं यवनप्रियम्।
शुण्ठी महौषधं विश्वा, नागरं विश्वभेषजम् ॥४२०॥

वैदेही पिप्पली कृष्णोपकुल्या मागधी कणा,।
तन्मूलं ग्रन्थिकं सर्वग्रन्थिकं चटकाशिरः ॥४२१॥

त्रिकटु त्र्यूषणं व्योषमजाजी जीरकः कणा ।
सहस्रवेधि बाल्हीकं, जतुकं हिङ्गु रामठम् ॥४२२॥

न्यादः स्वदनं खादनमदनं, निघसो वल्भनमभ्यवहारः ।
जग्धिर्जक्षणभक्षणलेहाः, प्रत्यवसानं घसिराहारः ॥४२३॥

प्सानौ वल्भनविप्साणौ, भोजनं जेमनौदनं ।
चर्वणं चूर्णनं दन्तैर्जिह्वास्वादस्तु लेहनम् ॥४२४॥

कल्यवर्तः प्रातराशः, सग्धिस्तु सहभोजनम् ।
ग्रासो गुडेरकः पिण्डो, गडोलः कवलो गुडः ॥४२५॥

गण्डोलः कवलस्तृप्ते, त्वाघ्रातसुहिताशिताः ।
तृप्तिः सौहित्यमाघ्राणमथ भुक्तसमुज्झिते ॥४२६॥

फेला पिण्डोलिः फेली च, स्योदरंपूरके पुनः ।
कुक्षिम्भरिरात्मम्भरिरुदरम्भरिरप्यथ ॥४२७॥

आद्यूनः स्यादौदरिको, विजिगीषाविवर्जिते ।
उदरपिशाचः सर्वान्नीनः सर्वान्नभक्षकः ॥४२८॥

शाष्कुलैः पिशिताश्युन्मादिष्णुस्तून्मादसंयुतः ।
गृध्नुस्तु गर्द्धनस्तृष्णक्, लिप्सुर्लुब्धोऽभिलाषुकः ॥४२९॥

लोलुपो लोलुभो लोभस्तृष्णा लिप्सा वशः स्पृहा ।
काङ्क्षाऽऽशंसा गर्द्धवाञ्छाऽऽशेच्छेहातृड्मनोरथाः ॥४३०॥

कामोऽभिलाषोऽभिध्या तु, परस्वेहोद्धतः पुनः ।
अविनीतो विनीतस्तु, निभृतः प्रसृतोऽपि च ॥४३१॥

विधेये विनयस्थः स्यादाश्रवो वचने स्थितः ।
वश्यः प्रणेयो धृष्टस्तु, वियातो धृष्णुधृष्णजौ ॥४३२॥

वीक्षापन्नो विलक्षोऽथाधृष्टे शालीनशारदौ ।
शुभंयुः शुभसंयुक्तः, स्यादहंयुरहङ्कृतः ॥४३३॥

कामुकः कमिता कम्रोऽनुकः कामयिताऽभिकः
कामनः कमरोऽभीकः, पद्यमद्रस्तु विह्वलः ॥४३४॥

व्यमना हर्षमाणस्तु, प्रमना हृष्टमानसः ।
विकुर्वाणो विचेतास्तु, दुरन्तर्वि-परो मनाः ॥४३५॥

•१ गृ ग्नी, पन्नवेदनुम्यरेशाभेद "तन्देव मेऽनुप्रता प्रतान्य दोनेष, इति भाषणाम्" प्रदस्त्व निर्नाशयति तहीदा ।

मत्ते शौण्डोत्कटक्षीबाः, उत्कस्तूत्सुक उन्मनाः ।
उत्कण्ठितोऽभिशस्ते तु, वाच्यक्षारितदूषिताः ॥४३६॥

गुणैः प्रतीते त्वाहतलक्षणः कृतलक्षणः ।
निर्लक्षणस्तु पाण्डुरपृष्ठः सङ्कसुकोऽस्थिरे ॥४३७॥

तूष्णींशीलस्तु तूष्णीको, विवशोऽनिष्टदुष्टधीः ।
बद्धो निगडितो नद्धः, कीलितो यन्त्रितः सितः ॥४३८॥

सन्दानितः संयतश्च, स्यादुद्दानं तु बन्धनम् ।
मनोहतः प्रतिहतः, प्रतिबद्धो हतश्च सः ॥४३९॥

प्रतिक्षिप्तोऽधिक्षिप्तोऽवकृष्टनिष्कासितौ समौ ।
आत्तगन्धेऽभिभूतोऽपध्वस्ते न्यक्कृतधिक्कृतौ ॥४४०॥

निकृतस्तु विप्रकृतो, न्यक्कारस्तु तिरस्क्रिया ।
परिभावो विप्रकारः, परा-पर्यभितो भवः ॥४४१॥

अत्याकारो निकारश्च, विप्रलब्धस्तु वञ्चितः ।
स्वप्नक् शयालुर्निद्रालुर्घूर्णितः प्रचलायितः ॥४४२॥

निद्राणः शयितः सुप्तो, जागरूकस्तु जागरी ।
जागर्या स्याज्जागरणं, जागरी जागरोऽपि च ॥४४३॥

विष्वगञ्चति विष्वद्र्यङ्, देवद्र्यङ् देवमञ्चति ।
सहाञ्चति तु सध्र्यङ् स्यात्तिर्यङ् पुनस्तिरोऽञ्चति ॥४४४॥

संशयालुः संशयिता, गृहयालुर्गृहीतरि ।
पतयालुः पातुकः स्यात्, समौ रोचिष्णुरोचनौ ॥४४५॥

दक्षिणार्हस्तु दक्षिण्यो, दक्षिणीयोऽथ दण्डितः ।
दापितः साधितोऽर्च्यस्तु, प्रतीक्ष्यः पूजितोऽर्हितः ॥४४६॥

नमस्यितो नमसितोऽपचितोऽर्चितोऽञ्चितः ।
पूजाऽर्हणा सपर्याऽर्चा, उपहारबली समौ ॥४४७॥

विक्लवो विह्वलः स्थूलः, पीवा पीनश्च पीवरः ।
चक्षुष्यः सुभगो द्वेष्योऽक्षिगतोऽथांसलो बली ॥४४८॥

निर्दिग्धो मांसलश्चोपचितोऽथ दुर्बलः कृशः ।
क्षामः क्षीणस्तनुश्छातस्तलिनामांसपेलवाः ॥४४९॥

पिचण्डिलो बृहत्कुक्षिस्तुन्दिस्तुन्दिकतुन्दिलाः ।
उदर्युदरिलो विखो विखुर्विग्रो अनासिके ॥४५०॥

नतनासिकेऽवनाटोऽवटीटोऽवभ्रटोऽपि च ।
खरणास्तु खरणसो, नःक्षुद्रः क्षुद्रनासिकः ॥४५१॥

खुरणाः स्यात्खुरणसो, उन्नसस्तूग्रनासिकः ।
पङ्गुः श्रोणः खलतिस्तु, खल्वाटे ऐन्द्रलुप्तिकः ॥४६२॥

शिपिविष्टो बभ्रुरथ, काणः कनन एकदृक् ।
पृश्निरल्पतनौ कुब्जे, गडुले कुकरे कुणिः ॥४६३॥

निखर्वः खट्टनः खर्वः, खर्वशाखश्च वामनः ।
अकर्णे एडो बधिरो, दुश्चर्मा तु द्विनग्नकः ॥४६४॥

षण्डश्च शिपिविष्टश्च, खोडखोरौ तु खञ्जके ।
विकलाङ्गस्तु पोगण्ड, ऊर्ध्वज्ञुरूर्ध्वजानुकः ॥४६५॥

ऊर्ध्वज्ञश्चाप्यथ प्रज्ञुप्रज्ञौ विरलजानुके ।
संज्ञुसंज्ञौ युतजानौ, वलिनो वलिभौ समौ ॥४६६॥

उदग्रदन् दन्तुरः स्यात्, प्रलम्बाण्डस्तु मुष्करः ।
अन्धो गताक्ष उत्पश्य, उन्मुखोऽधोमुखस्त्ववाङ्॥४६७॥

मुण्डस्तु मुण्डितः केशी, केशवः केशिकोऽपि च ।
वलिरः केकरो वृद्धनाभौ तुण्डिलतुण्डिभौ ॥४६८॥

आमयाव्यपटुर्ग्लानो, ग्लास्नुर्विकृत आतुरः ।
व्याधितोऽप्यमितोऽभ्यान्तो, दद्रुरोगी तु दद्रुणः॥४६९॥

पामनः कच्छुरस्तुल्यौ सातिसारोऽतिसारकी ।
वातकी वातरोगी स्यात्, श्लेष्मलः श्लेष्मणः कफी ॥४६०॥

क्लिन्ननेत्रे चिल्लचुल्लौ, पिल्लोऽस्यार्शोयुगर्शसः ।
मूर्च्छिते मूर्त्तमूर्च्छालौ, सिध्मलस्तु किलासिनः ॥४६१॥

पित्तं मायुः कफः श्लेष्मा, बलासः स्नेहभूः खटः ।
रोगो रुजा रुगातङ्को, मान्द्यं व्याधिरपाटवम् ॥४६२॥

आम आमय आकल्यमुपतापो गदः समाः ।
क्षयः शोषो राजयक्ष्मा, यक्ष्मोऽथ क्षुत् क्षुतं क्षवः ॥४६३॥

कासस्तु क्षवथुः पामा, खसः कच्छूर्विचर्चिका ।
कण्डूः कण्डूयनं खर्जूः, कण्डूयाऽथ क्षतं व्रणः ॥४६४॥

अरुरीर्मं क्षणानुष्य, रूढव्रणपदं किणः ।
श्लीपदं पादवल्मीकः, पादस्फोटो विपादिका ॥४६५॥

स्फोटकः पिटको गण्डः, पृष्ठग्रन्थिः पुनर्गडुः ।
श्वित्रं स्यात् पाण्डुरं कुष्ठं, केशघ्नं त्विन्द्रलुप्तकम् ॥४६६॥

सिध्म किलासं त्वक्पुष्पं, सिध्मं कोटस्तु मण्डलम् ।
गलगण्डो गण्डमाला, रोहिणी तु गलाङ्कुरः ॥४६७॥

हिक्का हेक्का च हृल्लासः, प्रतिश्यायस्तु पीनसः ।
शोथस्तु श्वयथुः शोफः, दुर्नामार्शो गुदाङ्कुरः ॥४६८॥

छर्दिः प्रच्छर्दिका छर्दिर्वमथुर्वमनं वमिः ।
गुल्मः स्यादुदरग्रन्थिरुदावर्त्तो गुदग्रहः ॥४६९॥

गतिर्नाडी व्रणे वृद्धिः, कुरण्डश्चाण्डवर्धने ।
अश्मरी स्यान्मूत्रकृच्छ्रे, प्रमेहो बहुमूत्रता ॥४७०॥

अनाहस्तु विबन्धः स्याद्, ग्रहणीरुक् प्रवाहिका ।
व्याधिप्रभेदा विद्रधिभगन्दरज्वरादयः ॥४७१॥

दोषज्ञस्तु भिषग् वैद्य, आयुर्वेदी चिकित्सकः ।
रोगहार्यगदङ्कारो, भेषजं तन्त्रमौषधम् ॥४७२॥

भैषज्यमगदो जायुश्चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया ।
उपचर्योपचारौ च, लङ्घनं त्वपतर्पणम् ॥४७३॥

जाङ्गुलीको विषभिषक्, स्वास्थ्ये वार्त्तमनामयम् ।
सह्यारोग्ये पटूल्लाघवार्त्तकल्यास्तु नीरुजि ॥४७४॥

कुसृत्या विभवान्वेषी, पार्श्वकः सन्धिजीवकः ।
सत्कृत्यालङ्कृतां कन्यां, यो ददाति स कूकुदः ॥४७५॥

चपलश्चिकुरो नीलीरागस्तु स्थिरसौहृदः ।
ततो हरिद्रारागोऽन्यः, सान्द्रस्निग्धस्तु मेदुरः ॥४७६॥

गेहेनर्दी गेहेशूरः, पिण्डीशूरोऽस्तिमान् धनी ।
स्वस्थानस्थः परद्वेषी, गोष्ठश्वोऽप्यापदि स्थितः ॥४७७॥

आपन्नोऽप्याप्तेद्विपत्तिविपत्तः स्निग्धस्तु वत्सलः ।
उपाध्यभ्यागारिकौ तु, कुटुम्बव्यापृते नरि ॥४७८॥

जैवातृकस्तु दीर्घायुरभ्यासः धायी तु शङ्कुरः ।
अभिपन्नः शरणार्थी, कारणिकः परीक्षकः ॥४७९॥

समर्द्धुकस्तु वरदो, ग्रातीनोः मङ्गमीविनः ।
सभ्योः सदस्योः पार्षद्याः, सभास्तारोः सभासदः ॥४८०॥

सामाजिकाः सभो संसर्, समाजः परिषत्सदः ।
पर्षत्समन्यागोष्ठ्यास्यो, आस्थानं समितिर्घटा ॥४८१॥

सांवत्सरो ज्योतिषिको, मौहूर्तिको निमित्तवित् ।
दैवज्ञोगणकादेशिकानिकार्त्तान्तिको अपि ॥४८२॥

विप्रश्निकेक्षणिकौ च, सैद्धान्तिकस्तु तान्त्रिकः ।
लेखकेऽक्षरपूर्वाः स्युर्वर्णजीवकचुञ्चवः ॥४८३॥

वार्णिको लिपिकरश्चाक्षरन्यासे लिपिर्लिविः ।
मषिधानं मषिकूपी, मलिनाम्बु मेषी मसी ॥४८४॥

कुलिकस्तु कुलश्रेष्ठी, सभिको द्यूतकारकः ।
कितवो द्यूतकृद् धूर्तोऽक्षधूर्तश्चाक्षदेविनि ॥४८५॥

दुरोदरं कैतवं च, द्यूतमक्षवती पणः ।
पाशकः प्रासकोऽक्षश्च, देवनस्तत्पणो ग्लहः ॥४८६॥

अष्टापदः शारिफलं, शारः शारिश्च खेलनी ।
परिणायस्तु शारीणां, नयनं स्यात्समन्ततः ॥४८७॥

समाह्वयः प्राणिद्यूतं, व्यालग्राह्योहितुण्डिकः ।
स्यात् मनोजवसस्तातत्तुल्यः शस्तो तु देशकः ॥४८८॥

सुकृती पुण्यवान् धन्यो, मित्रयुर्मित्रवत्सलः ।
क्षेमङ्करोऽरिष्टतातिः, शिवतातिः शिवङ्करः ॥४८९॥

श्रद्धालुरास्तिकः श्राद्धो, नास्तिकस्तद्विपर्यये ।
वैरङ्गिको विरागार्हो, वीतदम्भस्त्वकल्कनः ॥४९०॥

प्रणाय्योऽसम्मतोऽन्वेष्टानुपदी सहः क्षमः ।
शक्तः प्रभूष्णुर्भूतार्तस्त्वाविष्टः शिथिलः श्लथः ॥४९१॥

संवाहकोऽङ्गमर्दः स्यान्नष्टबीजस्तु निष्कलः ।
आसीन उपविष्टः स्यादूर्ध्व ऊर्ध्वन्दमः स्थितः ॥४९२॥

अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्यः, पान्थः पथिकदेशिकौ ।
प्रवासी तद्गणो हारिः, पाथेयं शम्बलं समे ॥४९३॥

जङ्घालोऽतिजवो जङ्घाकरिको जङ्घिको जवी ।
जवनस्त्वरिते वेगे, रयो रंहस्तरः स्यदः ॥४९४॥

जवो वाजः प्रसरश्च, मन्दगामी तु मन्थरः ।
कामङ्गाम्यनुकामीनोऽत्यन्तीनोऽत्यन्तगामिनि ॥४९५॥

सहायोऽभिचरोऽनोश्च जीवि-गामि-चरे-प्लवाः ।
सेवकोऽथ सेवा भक्तिः, परिचर्या प्रसादना ॥४९६॥

शुश्रूषाऽऽराधनोपास्तिवरिवस्यापरीष्टयः ।
उपचारः. पदातिस्तु, पत्तिः पद्गः पदातिकः ॥४९७॥

पादातिकः पादचारी, पदाजिपदिकावपि ।
सरः पुरोऽग्रतोऽग्रेभ्यः, पुरस्तो गम-गामि-गाः ॥४९८॥

प्रष्ठोऽथावेशिकोगन्तुः, प्राघूर्णोऽभ्यागतोऽतिथिः ।
प्राघूर्णिकोऽथावेशिकमातिथ्यं चातिथेय्यपि ॥४९९॥

सूर्य्योढस्तु ■ सम्प्राप्तो, यः सूर्य्येऽस्तङ्गतेऽतिथिः ।
पादार्थं पाद्यमर्घार्थमर्घ्यं वार्य्यय गौरवम् ॥५००॥

अभ्युत्थानं व्यथकस्तु, स्यान्मर्म्मस्पृगरुन्तुदः ।
ग्रामेयके ■ ग्रामीणग्राम्यौ लोको जनः प्रजा ॥५०१॥

स्यादामुष्यायणोऽमुष्यपुत्रः प्रख्यातवप्तृकः ।
कुल्यः कुलीनोऽभिजातः, कौलेयकमहाकुलौ ॥५०२॥

जात्यो गोत्रं तु सन्तानोऽन्ववायोऽभिजनः कुलम् ।
अन्वयो जननं वंशः, स्त्री नारी वनिता वधूः ॥५०३॥

वशा सीमन्तिनी वामा, वर्णिनी महिलाऽबला ।
योषा योषित् विशेषास्तु, कान्ता भीरुर्नितम्बिनी ॥५०४॥

प्रमदा सुन्दरी रामा, रमणी ललनाऽङ्गना ।
स्वगुणेनोपमानेन, मनोज्ञादिपदेन च ॥५०५॥

विशेषिताङ्गकर्म्मा स्त्री, यथा [1]तरललोचना ।
अलसेक्षणा मृगाक्षी, मत्तेभगमनापि च ॥५०६॥

---

१ स्वगुणेन विशेषिताङ्गा तरललोचना । स्वगुणेन विशेषित-कर्म्मा अलसेक्षणा । उपमानेन विशेषिताङ्गा मृगाक्षी । उपमानेन विशेषितकर्म्मा मत्तेभगमना । मनोज्ञपदेन विशेषिताङ्गा वामाक्षी । मनोज्ञपदेन विशेषितकर्म्मा सुस्मिता ।

वामाक्षी सुस्मिताऽस्याः स्वं, मानेर्ष्यालीलास्मरादयः ।
लीला विलासो विच्छित्तिर्विब्बोकः किलिकिञ्चितम् ॥५०७॥
मोट्टायितं कुट्टमितं, ललितं विहृतं तथा ।
विभ्रमश्चेत्यलङ्काराः, स्त्रीणां स्वाभाविका दश ॥५०८॥
प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्वकान्तयः ।
दीप्तिश्चायत्नजा भावो हावो हेला त्रयोऽङ्गजाः ॥५०९॥

---

०१ स्त्रीणां स्वाभाविका लीलाद्या दशालंकारास्तयो लक्षणानि "प्रियस्यानुकृतिर्लीला श्लिष्टा वाग्वेषचेष्टितैः"। ०२ "विलासोऽङ्गे विशेषो यः प्रियाप्तावासनादिषु"। ०३ "मण्डनायादरन्यासो विच्छित्ती रूपदर्पतः"। ०४ "बिब्बोकोऽभिमतप्राप्तावपि गर्वादनादरः"। ०५ "हर्षाद्रुदितगीतादिव्यामिश्रं किलकिञ्चितम्"। ०६ "मोट्टायितं प्रियं स्मृत्वा, साङ्गभङ्गविजृम्भणम्"॥ अत्र मोट्टायितमित्येकट्टायितोऽपि पाठः। ०७ "दुरोत्तचारः सौख्येऽपि हर्षात्कुट्टमितं मतं"। ०८ "अनाचार्योपदिष्टं स्याल्ललितं रतिचेष्टितं" (मसृणाङ्गन्यासः)। ०९ "वक्तव्यावसरे व्याजाद्विहृतं दर्शितेङ्गितम्"। ०१० "चित्तवृत्त्यनवस्थानं शृङ्गाराद्विभ्रमो मतः"।

०१ अङ्गसम्भवोऽलङ्काराः। तत्र शृङ्गाररसादीनां बहुविकारो हावः। १ अङ्गस्याल्पो विकारो भावः २ अङ्गस्य प्रचुरो विकारो हेला ३, यदुक्तं भरतेन–" अलङ्कारास्तु नाट्यज्ञैर्ज्ञेया भावरसाश्रयाः। यौवनेऽभ्यधिकाः स्त्रीणां, विकारा वक्त्रगात्रजाः ॥१॥ इति। देहात्मकं

सा कोपना भामिनी स्यात्, छेका मत्ता च वाणिनी ।
कन्या कनी कुमारी च, गौरा तु नग्निकाऽरजा ॥५१०॥
मध्यमा तु दृष्टरजास्तरुणी युवतिश्चरी ।
तलुनी दिक्करी वर्या, पतिंवरा स्वयम्वरा ॥५११॥
सुवासिनी वधूटी स्याच्चिरिण्टयथ सधर्म्मिणी ।
पत्नी सहचरी पाणिगृहीती गृहिणी गृहाः ॥५१२॥
दाराः क्षेत्रं वधूर्भार्या, जनी जाया परिग्रहः ।
द्वितीयोढा कलत्रं च, पुरन्ध्री तु कुटुम्बिनी ॥५१३॥
प्रजावती भ्रातृजाया, सूनोः स्नुषा जनी वधूः ।
भ्रातृवर्गस्य या जाया, यातरस्ताः परस्परम् ॥५१४॥
वीरपत्नी वीरभार्या, कुलस्त्री कुलपालिका ।
प्रेयसी दयिता कान्ता, प्राणेशा वल्लभा प्रिया ॥५१५॥
हृदयेशा प्राणसमा, प्रेष्ठा प्रणयिनी च सा ।
प्रेयस्याद्याः प्रिये पत्यौ, भर्त्ता सेक्ता पतिर्वरः ॥५१६॥
विवोढा रमणो भर्त्ता, रुच्यो वनयिता धवः ।
जन्यास्तु तस्य सुहृदो, विवाहे पाणिपीडनम् ॥५१७॥

भवेत्सत्त्व सत्त्वाद्भाव समुत्थित । भावात्समुत्थितो हावो, हावाद्धेला समुत्थिता ॥१॥' इति च स एव कथयति ।

पाणिग्रहणमुद्वाहे, उपात् यामयमावपि ।
दारकर्म परिणयो, जामाता दुहितुः पतिः ॥५१८॥
उपपतिस्तु जारः स्याद्, भुजङ्गो गणिकापतिः ।
जम्पती दम्पती जायापती भार्यापती समाः ॥५१९॥
यौतकं युतयोर्देयं, सुदायो हरणं च तत् ।
कृताभिषेका महिषी, भोगिन्योऽन्या नृपस्त्रियः ॥५२०॥
सैरन्ध्री याऽन्यवेश्मस्था, स्वतन्त्रा शिल्पजीविनी ।
असिक्नी स्यादवृद्धाऽन्तःपुरप्रेष्या, दूतीसञ्चारिके समे ॥५२१॥
प्रज्ञी प्रज्ञा प्रज्ञानन्त्यां, प्राज्ञी तु प्रज्ञयान्विता ।
स्यादाभीरी महाशूद्री, ज्ञातिपुंयोगयोः समे ॥५२२॥
पुंयुज्याचार्याचार्यानी, मातुलानी तु मातुली ।
उपाध्यायान्युपाध्यायी, क्षत्रियाणी च शूद्र्यपि ॥५२३॥
स्वत आचार्या शूद्रा च, क्षत्रिया क्षत्रियाण्यपि ।
उपाध्याय्युपाध्याया स्यादर्याणी च पुनः समे ॥५२४॥
दिधिषूस्तु पुनर्भूर्द्विरूढा स्याद्दिधिषूःपतिः ।
स तु द्विजोऽग्रेदिधिषूर्यस्य स्यात्सैव गेहिनी ॥५२५॥

---

०१ "ज्येष्ठायां यद्यनूढायां, कन्यायामुह्यतेऽनुजा । सा चाग्रेदिधिषूर्ज्ञेया, पूर्वा तु दिधिषूर्मता" इति मतान्तरम् ।

ज्येष्ठेऽनूढे परिवेत्तानुजो दारपरिग्रही ।
तस्य ज्येष्ठः परिवित्तिर्जाया तु परिवेदिनी ॥५२६॥
वृषस्यन्ती कामुकी स्यादिच्छायुक्ता तु कामुका ।
कृतसापत्निकाऽध्यूढाऽधिविन्नाऽथ पतिव्रता ॥५२७॥
एकपत्नी सुचरित्रा, साध्वी सत्यसती त्वरी ।
पुंश्चली चर्षणी बन्धक्यविनीता च पांसुला ॥५२८॥
स्वैरिणी कुलटा याति, या प्रियं साभिसारिका ।
वयस्याऽऽलिः सखी सध्रीच्यशिश्वी तु शिशुं विना॥५२९॥
पतिवत्नी जीवत्पतिर्विश्वस्ता विधवा समे ।
निर्वीरा निष्पतिसुता, जीवत्तोका तु जीवसूः ॥५३०॥
नश्यत्प्रसूतिका निन्दुः, नग्नश्रुर्नग्नमाऽलिनी ।
कात्यायनी त्वर्द्धवृद्धा, काषायवसनाऽधवा ॥५३१॥
श्रवणा भिक्षुकी मुण्डा, पोटा तु स्त्री नृलक्षणा ।
साधारणा स्त्री गणिका, वेश्या पण्य पणाङ्गना ॥५३२॥
भुजिष्या लञ्जिका रूपाजीवा वारवधूः पुन ।
सा वारमुख्याथ चुन्दी कुट्टनी शम्भली समाः ॥५३३॥
पोटा वोटा च चेटी च, दासी च कुटहारिका ।
नग्ना तु कोटवी वृद्धा, पलिक्न्यथ रजस्वला ॥५३४॥

पुष्पवत्यधिरात्रेयी, स्त्रीधर्म्मिणी मलिन्यवीः ।
उदक्या ऋतुमती च, पुष्पहीना तु निष्कला ॥५३५॥

राका तु सरजाः कन्या, स्त्रीधर्मः पुष्पमार्त्तवम् ।
रजस्तत्कालस्तु ऋतुः, सुरतं मोहनं रतम् ॥५३६॥

संवेशनं सम्प्रयोगः, सम्भोगश्च रहो रतिः ।
ग्राम्यधर्मो निधुवनं, कामकेलिः पशुक्रिया ॥५३७॥

व्यवायो मैथुनं स्त्रीपुंसौ द्वंद्वं मिथुनं च तत् ।
अन्तर्वत्नी गुर्विणी स्याद्गर्भवत्युदरिण्यपि ॥५३८॥

आपन्नसत्त्वा गुर्वी च, श्रद्धालुर्दोहदान्विता ।
विजाता च प्रजाता च, जातापत्या प्रसूतिका ॥५३९॥

गर्भस्तु गरभो भ्रूणो, दोहदलक्षणञ्च सः ।
गर्भाशयो जरायूल्वे, कललोल्वे पुनः समे ॥५४०॥

दोहदं दौहृदं श्रद्धा, लालसा सूतिमासि तु ।
वैजननो विजननः, प्रसवो नन्दनः पुनः ॥५४१॥

उद्वहोऽङ्गात्मजः सूनुस्तनयो दारकः सुतः ।
पुत्रो दुहितरि स्त्रीत्वे, तोकापत्यप्रसूतयः ॥५४२॥

तुर्ये प्रशोपमयोर्भ्रात्रीयो , भ्रातृव्यो भ्रातुरात्मजे ।
स्वस्रीयो भागिनेयश्च, जामेयः कुतपश्च सः ॥५४३॥

नप्ता पौत्रः पुत्रपुत्रो, दौहित्रो दुहितुः सुतः ।
प्रतिनप्ता प्रपौत्रः स्यात्, तत्पुत्रस्तु परम्परः ॥५४४॥

पैतृष्वसेयः स्यात्पैतृष्वस्रीयस्तुक् पितृष्वसुः ।
मातृष्वस्रीयस्तुक् मातृष्वसुर्मातृष्वसेयवत् ॥५४५॥

विमातृजो वैमात्रेयो, द्वैमातुरो द्विमातृजः ।
सत्यास्तु तनये साम्मातुरवैद्भद्रमातुरः ॥५४६॥

सौभागिनेयकानीनौ, सुभगाकन्ययोः सुतौ ।
पौनर्भवपारस्त्रैणेयौ पुनर्भूपरस्त्रियोः ॥५४७॥

दास्या दासेरदासेयौ, नाटेरस्तु नटीसुतः ।
बन्धुलो बान्धकिनेयः, कौलटेरोऽसतीसुतः ॥५४८॥

स तु कौलटिनेयः स्याद्, यो भिक्षुकसतीसुतः ।
द्वावप्येतौ कौलटेयौ, क्षेत्रजो देवरादिजः ॥५४९॥

स्वजाते त्वौरसोरस्यौ , मृते भर्तरि जारजः ।
गोलकोऽथामृते कुण्डो, भ्राता तु स्यात्सहोदरः ॥५५०॥

समानोदर्यसोदर्यसगर्भसहजा अपि ।
सोदरश्च स तु ज्येष्ठः, स्यात् पित्र्यः पूर्वजोऽग्रजः ॥५५१

जघन्यजे यविष्ठः स्यात्, कनिष्ठोऽवरजोऽनुजः ।
स यवीयान् कनीयांश्च, पितृव्यश्यालमातुलाः ॥५५२॥

पितुः पत्न्याश्च मातुश्च, भ्रातरो देवृदेवरौ ।
देवा चावरजे पत्युर्जामिस्तु भगिनी स्वसा ॥५५३॥

ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दिनीत्यपि ।
पत्न्यास्तु भगिनी ज्येष्ठा, ज्येष्ठश्वश्रूः कुली च सा ॥५५४।

कनिष्ठा श्यालिका हाली, वराङ्गी केलिकुञ्चिका ।
केलिर्द्रवः परीहासः, क्रीडा लीला च नर्म च ॥५५५॥

देवनं कूर्दनं खेला, ललनं वर्करोऽपि च ।
पिता तु जनकस्तातो, बीजी जनयिता पिता ॥५५६॥

पितामहस्तस्य पिता, तत्पिता प्रपितामहः ।
मातुर्मातामहाद्येवं, माताऽम्बा जननी प्रसूः ॥५५७॥

सवित्री जनयित्री च, कृमिला तु बहुप्रसूः ।
पार्थी तु स्याद्वृषमानी, वीरमाता तु वीरसूः ॥५५८॥

श्वश्रूर्माता पतिपत्न्योः, श्वशुरस्तु तयोः पिता।
पितरस्तु पितुर्वंश्या, मातुर्मातामहाः कुले ॥५५९॥
पितरौ मातापितरौ मातरपितरौ पिता च माता च।
श्वश्रूश्वशुरौ श्वशुरौ पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च ॥५६०॥ (आर्या)
भ्राता च भगिनी चापि, भ्रातरावथ बान्धवः।
स्वो ज्ञातिः स्वजनो बन्धुः, सगोत्रश्च निजः पुनः ॥५६१॥
आत्मीयः स्वः स्वकीयश्च, सपिण्डास्तु सनाभयः।
तृतीया प्रकृतिः षण्ढः, षण्ढः क्लीबो नपुंसकम् ॥५६२॥
इन्द्रियायतनमङ्गविग्रहौ, क्षेत्रगात्रतनुभूघनास्तनूः।
मूर्तिमत्करणकायमूर्तयो, वेरसंहननदेहसञ्चराः ॥५६३॥
घनो बन्धः पुरं पिण्डो, वपुः पुद्गलवर्ष्मणी।
कलेवरं शरीरोऽस्मिन्नजीवे कुणपं शवः ॥५६४॥
मृतकं रुण्डकबन्धौ, त्वपशीर्षे क्रियायुजि।
वयांसि तु दशाः प्रायाः, सामुद्रं देहलक्षणम् ॥५६५॥
एकदेशे प्रतीकोऽङ्गावयवावपघना अपि।
उत्तमाङ्गं शिरो मूर्धा, मौलिर्मुण्डं कमस्तके ॥५६६॥

वराङ्गं करणत्राणं, शीर्षं मस्तकमित्यपि ।
तज्जाः केशास्तीर्थवाकाश्चिकुराः कुन्तलाः कचाः ॥५६७॥

वालाः स्युस्तत्पराः पाशो, रचनो भारं उच्चयः ।
हस्तः पक्षः कलापश्च, केशभूयस्त्ववाचकाः ॥५६८॥

अलकस्तु कर्करालः, खङ्करश्चूर्णकुन्तलः ।
स तु भाले भ्रमरकः, कुरुलो भ्रमरालकः ॥५६९॥

धम्मिल्लः संयताः केशाः, केशवेषे कबर्यथ ।
वेणिः प्रवेणी शीर्षण्यशिरस्यौ विशदे कचे ॥५७०॥

केशेषु वर्त्म सीमन्तः, पलितं पाण्डुरः कचः ।
चूडा केशी केशपाशी, शिखा शिखण्डिका समाः ॥५७१॥

सा बालानां काकपक्षः, शिखण्डकः शिखाण्डकः ।
तुण्डमास्यं मुखं वक्त्रं, लपनं वदनाननं ॥५७२॥

भाले गोध्यलिकालीकललाटानि श्रुतौ श्रवः ।
शब्दाधिष्ठानपैञ्जूषमहानादध्वनिग्रहाः ॥५७३॥

कर्णः श्रोत्रं श्रवणं च, वेष्टनं कर्णशष्कुली ।
पालिस्तु कर्णलतिका, शङ्खो भालश्रवोऽन्तरे ॥५७४॥

चक्षुरक्षीक्षणं[३] नेत्रं, नयनं दृष्टिरम्बकम् ।
लोचनं दर्शनं[१] दृक् च, तत्तारा तु कनीनिका ॥१७५॥

वामं तु नयनं सौम्यं, भानवीयं[२] तु दक्षिणम् ।
असौम्येऽक्षिण्यनक्षि[१] स्यादीक्षणं तु निशामनम् ॥१७६॥
निभालनं निशमनं, निध्यानमवलोकनम् ।
दर्शनं द्योतनं निर्वर्णनं चाथार्द्धवीक्षणम् ॥१७७॥
अपाङ्गदर्शनं[२] काक्षः, कटाक्षोऽक्षिविकूणितम् ।
स्यादुन्मीलनमुन्मेषो, निमेषस्तु निमीलनम् ॥१७८॥
अक्ष्णोर्बाह्यान्तावपाङ्गौ, भ्रूरूर्द्ध्वे रोमपद्धति ।
सकोपभ्रूविकारे स्यात्, भ्रू भ्रु भ्रू-भृ-परा कुटि ॥१७९॥

कूर्चं कूर्पं भ्रुवोर्मध्ये, पक्ष्म स्यान्नेत्ररोमणि ।
गन्धज्ञा नासिका नासा, घ्राणं घोणा विकूणिका ॥१८०॥
नक्रं नर्कुटकं शिङ्घिन्योष्ठोऽधरो रदच्छदः[३] ।
दन्तवस्त्रं च तत्प्रान्तौ, सृक्कणी असिकं त्वधः ॥१८१॥

असिकाधस्तु चिबुकं[१], स्याद् गल्लः सृक्कणः परः ।
गल्लात्परः कपोलश्च, परो गण्डः कपोलतः ॥१८२॥
ततो हनुः श्मश्रु कूर्चमास्यलोम च मासुरी ।
दाढिका दंष्ट्रिका दाढा, दंष्ट्रा जम्भो द्विजो रदः ॥१८३॥

रदनो दशनो दन्तो, दंशखादनमल्लकाः ।
राजदन्तौ तु मध्यस्थावुपरिश्रेणिकौ क्वचित् ॥५८४॥
रसज्ञा रसना जिह्वा, लोलो तालु तु काकुदम् ।
सुधास्रवा घण्टिका च, लम्बिका गलशुण्डिका ॥५८५॥
कन्धरा धमनिर्ग्रीवा, शिरोधिश्च शिरोधरा ।
सा त्रिरेखा कम्बुग्रीवोऽवटुर्घाटा कृकाटिका ॥५८६॥
कृकस्तु कन्धरामध्यं, कृकपार्श्वे तु वीतनौ ।
ग्रीवाधमन्यौ प्राग् नीले, पश्चान्मन्ये कलम्बिके ॥५८७॥
गलो निगरणः कण्ठः, काकलकस्तु तन्मणिः ।
अंसो भुजशिरः स्कन्धो, जत्रुसन्धिरुरोंऽसगः ॥५८८॥
भुजो बाहुः प्रवेष्टो दोर्बाहोऽथ भुजकोटरः ।
दोर्मूलं खण्डिकः कक्षा, पार्श्वं स्यादेतयोरधः ॥५८९॥
कफोणिस्तु भुजामध्यं, कफणिः कूर्परश्च सः ।
अधस्तस्या मणिबन्धात्, स्यात् प्रकोष्ठः कलाचिका ॥५९०॥
प्रगण्डः कूर्परांसान्तः पञ्चशाखः शयः शमः ।
हस्तः पाणिः करोऽस्यादौ, मणिबन्धो मणिश्च सः ॥५९१॥
करभोऽस्मादाकनिष्ठं, करशाखाङ्गुली समे ।
अङ्गुरी चाङ्गुलोऽङ्गुष्ठस्तर्जनी तु प्रदेशिनी ॥५९२॥

ज्येष्ठा तु मध्यमा मध्या, सावित्री स्यादनामिका
कनीनिका तु कनिष्ठाऽवहस्तो हस्तपृष्ठतः ॥५९३॥
कामाङ्कुशो महाराजः, करजो नखरो नखः ।
करशूको भुजाकण्ठः, पुनर्भवपुनर्नवौ ॥५९४॥
प्रदेशिन्यादिभिः सार्द्धमङ्गुष्ठे वितते सति ।
प्रादेशतालगोकर्णवितस्तयो यथाक्रमम् ॥५९५॥
प्रसारिताङ्गुलौ पाणौ, चपेटः प्रतलस्तलः ।
प्रहस्तस्तालिका तालः, सिंहतालस्तु तौ युतौ ॥५९६॥
सम्पिण्डिताङ्गुलिः पाणिर्मुष्टिर्मुस्तुर्मुचुट्यपि ।
सङ्ग्राहश्चाद्धमुष्टिस्तु, खटकः कुब्जितः पुनः ॥५९७॥
पाणिः प्रसृतः प्रसृतिस्तौ युतौ पुनरञ्जलिः ।
प्रसृते तु द्रवाधारे, गण्डूषश्चुलुकश्चुलुः ॥५९८॥
हस्तः प्रामाणिको मध्ये, मध्यमाङ्गुलिकूर्परम् ।
बद्धमुष्टिरसौ रत्निररत्निर्निष्कनिष्ठिकः । ॥५९९॥
व्यामव्यायामन्यग्रोधास्तिर्यग्बाहू प्रसारितौ ।
ऊर्ध्वीकृतभुजापाणिनरमानं तु पौरुषम् ॥६००॥

दघ्नद्वयसमात्रास्तु, जान्वादेस्तत्तदुन्मिते ।
रीढकः पृष्ठवंशः स्यात्, पृष्ठं तु चरमं तनोः ॥६०१॥

पूर्वभाग उपस्थोऽङ्कः, क्रोड उत्सङ्ग इत्यपि ।
क्रोडोरो हृदयस्थानं, वक्षो वत्सो भुजान्तरम् ॥६०२॥

स्तनान्तरं हृद् हृदयं, स्तनौ कुचौ पयोधरौ ।
उरोजौ च चूचुकन्तु, स्तनाद्वृन्त-शिखा-मुखाः ॥६०३॥

तुन्दं तुन्दिर्गर्भकुक्षी, पिचण्डो जठरोदरे ।
कालखण्डं कालखञ्जं, कालेयं कालकं यकृत् ॥६०४॥

दक्षिणे तिलकं क्लोम, वामे तु रक्तफेनजः ।
पुप्फुसः स्यादथ प्लीहा, गुल्मोऽन्त्रं तु पुरीतति ॥६०५॥

रोमावली रोमलता, नाभिः स्यात्तुन्दकूपिका ।
नाभेरधो मूत्रपुटं, बस्तिर्मूत्राशयोऽपि च ॥६०६॥

मध्योऽवलग्नं विलग्नं, मध्यमोऽथ कटैः कटिः ।
श्रोणिः कलत्रं कटीरं, काञ्चीपदं ककुद्मती ॥६०७॥

नितम्बारोहौ स्त्रीकट्याः, पश्चाज्जघनमग्रतः ।
त्रिकं वंशाधस्तत्पार्श्वकूपकौ तु कुकुन्दरे ॥६०८॥

प्रुतौ स्फिजौ कटिप्रोथौ, वराङ्गं तु च्युतिर्भुलिः ।
भगोऽपत्यपथो योनिः, स्मरान्मन्दिर-कूपिके ॥६०९॥

स्त्रीचिह्नमथ पुंश्चिह्नं, मेहनं शेपशेपसी ।
शिश्नं मेढ्रः कामलता, लिङ्गं च द्वयमप्यदः ॥६१०॥

गुह्यप्रजननोपस्थौ, गुह्यमध्यं गुलो मणिः ।
सीवनी तदधः सूत्रं, स्यादण्डं पेलमण्डकः ॥६११॥

मुष्कोऽण्डकोशो वृषणोऽपानं पायुर्गुदं च्युतिः ।
अधोमर्म शकृद्द्वारं, त्रिवलीकं वली अपि ॥६१२॥

विटपं तु महावीज्यमन्तरा मुष्कवङ्क्षणम् ।
ऊरुसन्धिर्वङ्क्षणः स्यात्, सक्थ्यूरुस्तस्य पर्व तु ॥६१३॥

जानुनलकीलोऽष्ठीवान्, पश्चाद्धारोऽस्य मन्दिरः ।
कपोली त्वग्रिमो जङ्घा, प्रसृता नलकिन्यपि ॥६१४॥

प्रतिजङ्घा त्वग्रजङ्घा, पिण्डिका तु पिचण्डिका ।
गुल्फस्तु चरणग्रन्थिर्घुटिको घुण्टको घुटः ॥६१५॥

---

०१ उक्तं सामुद्रिकशास्त्रे "कूर्मपृष्ठ १ गजस्कंध २ समरोमा-३ ऽल्पनासिका ४ । विस्तीर्णा ५ पद्मपत्राभा ६, षडेते सुभगा मताः" । अल्पा नासिका-गुह्यमध्यं यस्य सः अल्पनासिकः ।

चरणः क्रमणः पादः, पदोऽङ्घ्रिश्चलनः क्रमः ।
पादमूलं गोहिरं स्यात्पार्ष्णिस्तु घुटयोरधः ॥६१६॥

पादाग्रं प्रपदं क्षिप्रं, त्वङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यतः ।
कूर्चं क्षिप्रस्योपर्यङ्घ्रिस्कन्धः कूर्चशिरः समे ॥६१७॥

तलहृदयं तु तलं, मध्ये पादतलस्य तत् ।
तिलकः कालकः पिप्लुर्जडुलस्तिलकालकः ॥६१८॥

रसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः ।
सप्तैव दश वैकेषां, रोमत्वक्स्नायुभिः सह ॥६१९॥

रसः आहारतेजोऽग्निसम्भवः षड्रसासवः ।
आग्नेयोऽसृक्करो धातुर्घन-मूल-महा-पराः ॥६२०॥

रक्तं रुधिरमाग्नेयं, विस्रं तेजो-भवं रसात् ।
शोणितं लोहितमसृग्, वाशिष्ठं प्राणदासुरे ॥६२१॥

क्षतजं मांसकार्यस्रं, मांसं पललजङ्गले ।
रक्तात्तेजो-भवे क्रव्यं, काश्यपं तरसामिषे ॥६२२॥

मेदस्कृत् पिशितं कीनं, पलं पेश्यस्तु तलनाः ।
बुक्का हृद् हृदयं वृक्को, सुरसं च तदग्रिमम् ॥६२३॥

शुष्के वल्लूरमुत्तप्तं, पूयदूष्ये पुनः समे ।
मेदोऽस्थिकृत् वपा मांसात्तेजोजे गौतमं वसा ॥६२४॥
गोदं तु मस्तकस्नेहो, मस्तिष्को मस्तुलुङ्गकः ।
अस्थि कुल्यं भारद्वाजं, मेदस्तेजश्च मज्जकृत् ॥६२५॥
मांसपित्तं श्वदयितं, कर्करो देहधारकम् ।
मेदोजं कीकसं सारं, करोटिः शिरसोऽस्थनि ॥६२६॥
कपालकर्परौ तुल्यौ, पृष्ठस्यास्थ्नि कशेरुका ।
शाखास्थनि स्यान्नलकं, पार्श्वास्थ्नि वङ्किपर्शुके ॥६२७॥
शरीरास्थि करङ्कः स्यात्, कङ्कालमस्थिपञ्जरः ।
मज्जा तु कौशिकः शुक्रकरोऽस्थ्नः स्नेहसम्भवौ ॥६२८॥
शुक्रं रेतो बलं बीजं, वीर्यं मज्जसमुद्भवम् ।
आनन्दप्रभवं पुंस्त्वमिन्द्रियं किट्टवर्जितम् ॥६२९॥
पौरुषं प्रधानधातुर्लोम रोम तनूरुहम् ।
त्वक् छविश्छादनी कृत्तिश्चर्माजिनमसृग्धरा ॥६३०॥
वस्नसा तु स्नसा स्नायुर्नाड्यो धमनयः सिराः ।
कण्डरा तु महास्नायुर्मलं किट्टं तदक्षिजम् ॥६३१॥

दूषीका दूषिका जैम्भं, कुलुकं पिप्पिका पुनः ।
दन्त्यं कार्णं तु पिञ्जूषः, शिङ्घाणो घ्राणसम्भवः ॥६३२॥

सृणीका स्यन्दिनी लालाऽऽस्यासवः कफकूचिका ।
मूत्रं बस्तिमलं मेहः, प्रस्रावो नृजलं स्रवः ॥६३३॥

पुष्पिका तु लिङ्गमलं, विड् विष्ठाऽवस्करः शकृत् ।
गूथं पुरीषं शमलोच्चारौ वर्चस्कवर्चसी ॥६३४॥

वेषो नेपथ्यमाकल्पः, परिकर्माङ्गसंस्क्रिया ।
उद्वर्तनमुत्सादनमङ्गरागो विलेपनम् ॥६३५॥

चर्चिक्यं समालभनं, चर्चा स्यान्मण्डनं पुनः ।
प्रसाधनं प्रतिकर्म, मार्ष्टिः स्यान्मार्जना मृजा ॥६३६॥

वासयोगस्तु चूर्णं स्यात्, पिष्टातः पटवासकः ।
गन्धमाल्यादिना यस्तु, संस्कारः सोऽधिवासनम् ॥६३७॥

निर्वेशो उपभोगोऽथ, स्नानं सवनमाप्लवः ।
कर्पूरागुरुकक्कोलकस्तूरीचन्दनद्रवैः ॥६३८॥

स्याद्यक्षकर्दमो मिश्रैर्वर्तिर्गात्रानुलेपनी ।
चन्दनागरुकस्तूरीकुङ्कुमैस्तु चतुःसमं ॥६३९॥

अगुर्वगरुराजार्हं, लोहं कृमिजवंशिके ।
अनार्य्यजं जोङ्गकं च, मङ्गल्या मल्लिगन्धि यत् ॥६४०॥

कालागरुः काकतुण्डः, श्रीखण्डं रोहणद्रुमः ।
गन्धसारो मलयजश्चन्दनं हरिचन्दनम् ॥६४१॥

तैलपर्णिकगोशीर्षौ, पत्राङ्गं रक्तचन्दनम् ।
कुचन्दनं ताम्रसारं, रञ्जनं तिलपर्णिका ॥६४२॥

जातिकोशं जातिफलं, कर्पूरो हिमवालुका ।
घनसारः सिताभ्रश्च, चन्द्रोऽथ मृगनाभिजा ॥६४३॥

मृगनाभिर्मृगमदः, कस्तूरी गन्धधूल्यपि ।
कश्मीरजन्म घुसृणं, वर्णं लोहितचन्दनम् ॥६४४॥

बाह्लीकं कुङ्कुमं वाह्निशिखं कालेयजागुडे ।
सङ्कोचपिशुनं रक्तं, धीरं पीतनदीपने ॥६४५॥

लवङ्गं देवकुसुमं, श्रीसंज्ञमथ कोलकम् ।
कक्कोलकं कोशफलं, कालीयकं तु जापकम् ॥६४६॥

यक्षधूपो बहुरूपः, सालवेष्टोऽग्निवल्लभः ।
सर्जमणिः सर्जरसः, रालः सर्वरसोऽपि च ॥६४७॥

धूपो वृकात् कृत्रिमाच्च, तुरुष्कः सिह्लपिण्डकौ ।
पायसस्तु वृक्षधूपः, श्रीवासः सरलद्रवः ॥६४८॥

स्थानात् स्थानान्तरं गच्छन्, धूपो गन्धपिशाचिका ।
स्थासकस्तु हस्तबिम्बमलङ्कारस्तु भूषणम् ॥६४९॥

परिष्काराभरणे च, चूडामणिः शिरोमणिः ।
नायकस्तरलो हारान्तर्मणिर्मुकुटं पुनः ॥६५०॥

मौलिः किरीटं कोटीरमुष्णीषं पुष्पदाम तु ।
मूर्ध्नि माल्यं माला स्रक् च, गर्भकः केशमध्यगम् ॥६५१॥

प्रभ्रष्टकं शिखालम्बि, पुरोन्यस्तं ललामकम् ।
तिर्यक् वक्षसि वैकक्षं, प्रालम्बमृजुलम्बि यत् ॥६५२॥

सन्दर्भो रचना गुम्फः, श्रन्थनं ग्रन्थनं समाः ।
तिलके तमालपत्रचित्रपुण्ड्रविशेषकाः ॥६५३॥

आपीडशेखरोत्तंसावतंसाः शिरसः स्रजि ।
उत्तंसौ कर्णपूरेऽपि, पत्रलेखा तु पत्रतः ॥६५४॥

भङ्गिर्वल्लिर्लताङ्गुल्यः, पत्रपाश्या ललाटिका ।
बालपाश्या पारितथ्या, कर्णिका कर्णभूषणम् ॥६५५॥

ताडङ्कस्तु ताडपत्रं, कुण्डलं कर्णवेष्टकः ।
उत्क्षिप्तिका तु कर्णान्दुर्बालिका कर्णपृष्ठगा ॥६५६॥
ग्रैवेयकं कण्ठभूषा, लम्बमाना ललन्तिका ।
प्रालम्बिका कृता हेम्नोरःसूत्रिका तु मौक्तिकैः ॥६५७॥
हारो मुक्तातः प्रालम्बैस्स्रक् कलापावली लता ।
देवच्छन्दः शतं साष्टं, त्विन्द्रच्छन्दः सहस्रकम् ॥६५८॥
तदर्द्धं विजयच्छन्दो, हारस्त्वष्टोत्तरं शतम् ।
अर्द्धं रश्मिकलापोऽस्य, द्वादश त्वर्द्धमाणवः ॥६५९॥
द्विर्द्वादशार्द्धगुच्छः स्यात्, पञ्च हारफलं लताः ।
अर्द्धहारश्चतुःषष्टिर्गुच्छमाणवमन्दराः ॥६६०॥
अपि गोस्तनगोपुच्छावर्द्धमर्द्धं यथोत्तरम् ।
इति हारा यष्टिभेदादेकावल्येकयष्टिका ॥६६१॥
कण्ठिकाऽप्यथ नक्षत्रमाला तत्सङ्ख्यमौक्तिकैः ।
केयूरमङ्गदं बाहुभूषाऽथ करभूषणम् ॥६६२॥
कटको वलयं पारिहार्य्यावापो च कङ्कणम् ।
हस्तसूत्रं प्रतिसरं, उर्म्मिका त्वङ्गुलीयकम् ॥६६३॥
सा साक्षराङ्गुलिमुद्रा, कटिसूत्रं तु मेखला ।
कलापो रसना सारसनं काञ्ची च सप्तकी ॥६६४॥

सा शृङ्खलं पुंस्कटिस्था, किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ।
नूपुरं तु तुलाकोटिः, पादतः कटकाङ्गदे ॥६६५॥

मञ्जीरं हंसकं शिञ्जिन्यंशुकं वस्त्रमम्बरम् ।
सिचयो वसनं चीराच्छादौ सिक् चेलवाससी ॥६६६॥

पटः प्रोतोऽञ्चलोऽस्यान्तो, वर्त्तिर्वस्तिश्च तद्दशाः ।
पत्रोर्णं धौतकौशेयमुष्णीषो मूर्धवेष्टनम् ॥६६७॥

तत् स्यादुद्गमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम् ।
त्वक्फलकृमिरोमभ्यः, सम्भवात्तच्चतुर्विधम् ॥६६८॥

क्षौमकार्पासकौशेयराङ्कवादिविभेदतः ।
क्षौमं दुकूलं दुगूलं, स्यात्कार्पासं तु बादरम् ॥६६९॥

कौशेयं कृमिकोशोत्थं, राङ्कवं मृगरोमजम् ।
कम्बलः पुनरूर्णायुराविकौरभ्ररल्लकाः ॥६७०॥

नवं वासोऽनाहतं स्यात्तन्त्रकं निष्प्रवाणि च ।
प्रच्छादनं प्रावरणं, संव्यानं चोत्तरीयकम् ॥६७१॥

वैकक्षे प्रावारोत्तरासङ्गौ बृहतिकाऽपि च ।
वराशिः स्थूलशाटः स्यात्, परिधानं त्वधोंऽशुकम् ॥६७२॥

अन्तरीयं निवसनमुपसंव्यानमित्यपि ।
तद्ग्रन्थिरुच्चयो नीवी, वरस्त्र्यर्द्धोरुकांशुकम् ॥६७३॥

चण्डातकं चलनकश्चलनी त्वितरस्त्रियाः ।
चोलः कञ्चुलिका कूर्पासकोऽङ्गिका च कञ्चुके ॥६७४॥

शाटी चोट्यथ नीशारो, हिमवातापहांशुके ।
कच्छी कच्छाटिका कक्षा, परिधानापराञ्चले ॥६७५॥

कच्छापटस्तु कौपीनं, समौ नक्तककर्पटौ ।
निचोलः प्रच्छदपटो, निचुलश्चोत्तरच्छदः ॥६७६॥

उत्सवेषु सुहृद्भिर्यद्बलादाकृष्य गृह्यते ।
वस्त्रमाल्यादि तत् पूर्णपात्रं पूर्णानकं च तत् ॥६७७॥

तत्स्यादाप्रपदीनं तु, व्याप्नोत्याप्रपदं हि यत् ।
चीवरं भिक्षुसङ्घाटी, जीर्णवस्त्रं पटच्चरम् ॥६७८॥

शाणी गोणी छिद्रवस्त्रे, जलार्द्रा क्लिन्नवाससि ।
पर्य्यस्तिका परिकरः, पर्य्यङ्कश्चावसक्थिका ॥६७९॥

कुथे वर्णः परिस्तोमः, प्रवेणी नवताऽस्तराः ।
अपटी काण्डपटः स्यात्, प्रतिसीरा जवन्यपि ॥६८०॥

तिरस्करिण्यथोल्लोचो, वितानं कदकोऽपि च ।
चन्द्रोदये स्थुलं दूष्ये, केणिका पटकुट्यपि ॥६८१॥
गुणलयनिकायां स्यात्, संस्तरैस्त्रस्तरौ समौ ।
तल्पं शय्या शयनीयं, शयनं तलिमं च तत् ॥६८२॥
मञ्चमञ्चकपर्य्यङ्कपल्यङ्काः खट्वया समाः ।
उच्छीर्षकमुपाधानमुपबर्हो पाले पतद्ग्रहः ॥६८३॥
प्रतिग्राहो मुकुरात्मदर्शादर्शास्तु दर्पणे ।
स्याद्वेत्रासनमासन्दी, विष्टरः पीठमासनम् ॥६८४॥
कशिपुर्मोमनाच्छादावौशीरं शयनासने ।
लाक्षा द्रुमामयो राक्षा, रङ्गमाता पलङ्कषा ॥६८५॥
जतु क्षतघ्नी कृमिजा, यावालकौ तु तद्रसः ।
अञ्जनं कज्जलं दीपः, प्रदीपः कज्जलध्वजः ॥६८६॥
स्नेहप्रियो गृहमणिर्दशाकर्षो दशेन्धनः ।
व्यजनं तालवृन्तं तत्, पवित्रं मृगचर्म्मणः ॥६८७॥
आलावर्त्तं तु वस्त्रस्य, कङ्कतः केशमार्जनः
प्रसाधनश्चाप बालक्रीडनकं गुडो गिरिः ॥६८८॥

गिरियको गिरिगुडः, समौ कन्दुकगेन्दुकौ ।
राजा राट् पृथिवीशक्रमध्यलोकेशभूभृतः ॥६८९॥
महीक्षित् पार्थिवो मूर्धाभिषिक्तो भू-प्रजा-नृ-पः ।
मध्यमो मण्डलाधीशः, सम्राट् तु शास्ति यो नृपान् ॥६९०॥
यः सर्वमण्डलस्येशो, राजसूयं च योऽयजत् ।
चक्रवर्त्ती सार्वभौमस्ते तु द्वादश भारते ॥६९१॥
आर्षभिर्भरतस्तत्र, सगरस्तु सुमित्रभूः ।
मघवा वैजयिरथाश्वसेननृपनन्दनः ॥६९२॥
सनत्कुमारोऽथ शान्तिः, कुन्थुररो जिना अपि ।
सुभूमस्तु कार्त्तवीर्यः, पद्मः पद्मोत्तरात्मजः ॥६९३॥
हरिषेणो हरिसुतो, जयो विजयनन्दनः ।
ब्रह्मसूनुर्ब्रह्मदत्तः, सर्वेऽपीक्ष्वाकुवंशजाः ॥६९४॥
प्राजापत्यस्त्रिपृष्ठोऽथ, द्विपृष्ठो ब्रह्मसम्भवः ।
स्वयम्भू रुद्रतनयः, सोमभूः पुरुषोत्तमः ॥६९५॥
शैवः पुरुषसिंहोऽथ, महाशिरस्समुद्भवः ।
स्यात्पुरुषपुण्डरीको, दत्तोऽग्निसिंहनन्दनः ॥६९६॥
नारायणो दाशरथिः, कृष्णस्तु वसुदेवभूः ।
वासुदेवा अमी कृष्णा, नव शुक्ला बलास्त्वमी ॥६९७॥

अचलो विजयो भद्रः, सुप्रभश्च सुदर्शनः ।
आनन्दो नन्दनः पद्मो, रामो विष्णुद्विषस्त्वमी ॥६९८॥

अश्वग्रीवस्तारकश्च, मेरको मधुरेव च ।
निशुम्भबलिप्रह्लादलङ्केशमगधेश्वराः ॥६९९॥

जिनैः सह त्रिषष्टिः स्युः, शलाकापुरुषा अमी ।
आदिराजः पृथुर्वैन्यो, मान्धाता युवनाश्वजः ॥७००॥

धुन्धुमारः कुवलाश्वो, हरिश्चन्द्रस्त्रिशङ्कुजः ।
पुरूरवा बौध ऐलः, उर्वशीरमणश्च सः ॥७०१॥

दौष्यन्तिर्भरतः सर्वदमः शकुन्तलात्मजः ।
हैहयस्तु कार्त्तवीर्यो, दोस्सहस्रभृदर्जुनः ॥७०२॥

कौशल्यानन्दनो दाशरथी रामोऽस्य तु प्रिया ।
वैदेही मैथिली सीता, जानकी धरणीसुता ॥७०३॥

रामपुत्रौ कुशलवावेकयोक्त्या कुशीलवौ ।
सौमित्रिर्लक्ष्मणो वाली, वालिरिन्द्रसुतश्च सः ॥७०४॥

आदित्यसूनुः सुग्रीवो, हनुमान् वज्रकण्टकः ।
मारुतिः केशरिसुतः, आञ्जनेयोऽर्जुनध्वजः ॥७०५॥

पौलस्त्यो रावणो रक्षो, लङ्केशो दशकन्धरः ।
रावणिः शक्रजिन्मेघनादो मन्दोदरीसुतः ॥७०६॥

अजातशत्रुः शल्यारिर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
कङ्कोऽजमीढो भीमस्तु, मरुत्पुत्रो वृकोदरः ॥७०७॥

किर्मीर-कीचक-बक-हिडिम्बानां निसूदनः ।
अर्जुनः फाल्गुनः पार्थः, सव्यसाची धनञ्जयः ॥७०८॥

राधावेधी किरीट्यैन्द्रिर्जिष्णुः श्वेतहयो नरः ।
बृहन्नटो गुडाकेशः, सुभद्रेशः कपिध्वजः ॥७०९॥

बीभत्सुः कर्णजित्तस्य, गाण्डीवं गाण्डिवं धनुः ।
पाञ्चाली द्रौपदी कृष्णा, सैरन्ध्री नित्ययौवना ॥७१०॥

वेदिजा याज्ञसेनी च, कर्णश्चम्पाधिपोऽङ्गराट् ।
राधा-सूता-र्कतनयः, कालपृष्ठं तु तद्धनुः ॥७११॥

श्रेणिकस्तु भम्भासारो, हालः स्यात् सातवाहनः ।
कुमारपालश्चौलुक्यो, राजर्षिः परमार्हतः ॥७१२॥

मृतस्वमोक्ता धर्मात्मा, मारिव्यसनवारकः ।
राजबीजी राजवंश्यो, बीज्यवंश्यौ तु वंशजे ॥७१३॥

स्वाम्यमात्यः सुहृत् कोशो, राष्ट्रदुर्गबलानि च ।
राज्याङ्गानि प्रकृतयः, पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥७१४॥

तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्ता स्यादावापस्त्वरिचिन्तनम् ।
परिस्पन्दः परिकरः, परिवारः परिग्रहः ॥७१५॥

परिच्छदः परिबर्हस्तन्त्रोपकरणे अपि ।
राजशय्या महाशय्या, भद्रासनं नृपासनम् ॥७१६॥

सिंहासनं तु तद्धैमं, छत्रमातपवारणम् ।
चामरं वालव्यजनं, रोमगुच्छः प्रकीर्णकम् ॥७१७॥

स्थगी ताम्बूलकरङ्को, भृङ्गारः कनकालुका ।
भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भः, पादपीठं पदासनम् ॥७१८॥

अमात्यः सचिवो मन्त्री, धीसखः सामवायिकः ।
नियोगी कर्मसचिव, आयुक्तो व्यापृतश्च सः ॥७१९॥

द्रष्टा तु व्यवहाराणां, प्राड्विवाकोऽक्षदर्शकः ।
महामात्राः प्रधानानि, पुरोधास्तु पुरोहितः ॥७२०॥

सौवस्तिकोऽथ द्वारस्थः, क्षत्ता स्याद् द्वारपालकः ।
दौवारिकः प्रतीहारो, वेत्रयुत्सारकदण्डिनः ॥७२१॥

रक्षिवर्गोऽनीकस्थः स्यादध्यक्षाधिकृतौ समौ ।
पौरोगवः सूदाध्यक्षः, सूदस्त्वौदनिको गुणः ॥७२२॥
भक्तकारः सूपकारः, सूपारालिकवल्लवाः ।
भौरिकः कनकाध्यक्षो, रूप्याध्यक्षस्तु नैष्किकः ॥७२३॥
स्थानाध्यक्षः स्थानिकः स्यात्, शुल्काध्यक्षस्तु शौल्किकः ।
शुल्कस्तु घट्टादिदेयं, धर्माध्यक्षस्तु धार्मिकः ॥७२४॥
धर्माधिकरणी चाथ, हट्टाध्यक्षोऽधिकर्म्मिकः ।
चतुरङ्गबलाध्यक्षः, सेनानीर्दण्डनायकः ॥७२५॥
स्यायुक्तोऽधिकृतो ग्रामे, गोपो ग्रामेषु भूरिषु ।
स्यातामन्तःपुराध्यक्षेऽन्तर्वंशिकावरोधिकौ ॥७२६॥
शुद्धान्ते स्यादन्तःपुरमवरोधोऽवरोधनम् ।
सौविदल्लाः कञ्चुकिनः, स्थापत्याः सौविदाश्च ते ॥७२७॥
षण्ढे वर्षवरः शत्रौ, प्रतिपक्षः परो रिपुः ।
शात्रवः प्रत्यवस्थाता, प्रत्यनीकोऽभियात्यरी ॥७२८॥

०१ महेश्वरः " शुल्कं घट्टादिदेये स्याज्जामातुर्बन्धकेऽपि च " बंधको विवाहाय यद् ग्राह्य धनमिति तट्टीका ।

दस्युः सपत्नोऽसहनो विपक्षो,
द्वेषी द्विषन् वैर्यहितो जिघांसुः ।
दुर्हृत् परः पन्थकपन्थिनौ द्विट्,
प्रत्यर्थ्यमित्रावभिमात्यराती ॥ ७२९ ॥

वैरं विरोधो विद्वेषो, वयस्यः सवयाः सुहृत् ।
स्निग्धः सहचरो मित्रं, सखा सख्यं तु सौहृदम् ॥७३०॥

सौहार्दं साप्तपदीनमैत्र्यजर्याणि सङ्गतम् ।
आनन्दनं त्वाप्रच्छन्नं, स्यात् समाजनमित्यपि ॥७३१॥

विषयानन्तरो राजा, शत्रुर्मित्रमतः परम् ।
उदासीनः परतरः, पार्ष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः ॥ ७३२ ॥

अनुवृत्तिस्त्वनुरोधो, हेरिको गूढपुरुषः ।
प्रणिधिर्यथार्हवर्णोऽवसर्पो मन्त्रविच्चरः ॥ ७३३ ॥

वार्त्तायनः स्पशश्चारः, आप्तप्रत्ययितौ समौ ।
मन्त्रिणि स्याद् गृहपतिर्दूतः सन्देशहारकः ॥ ७३४ ॥

सन्धिविग्रहयानान्यासनद्वैधाश्रया अपि ।
षड् गुणाः शक्तयस्तिस्र, प्रभुत्वोत्साहमन्त्रजाः ॥७२५॥

सामदाभेददण्डा, उपायाः साम सान्त्वनम् ।
उपजाप प्रभेदो, दण्डः स्यात् साहस दमः ॥७२६॥

प्राभृतं ढौकनं लञ्चोत्कोचः कौशलिकामिषे ।
उपाचाराः प्रदानं दोहारौ ग्राह्मायने अपि ॥ ७२७ ॥

मायोपेक्षेन्द्रजालानि, क्षुद्रोपाया इमे त्रयः ।
मृगयाऽक्षा स्त्रियः पानं, वाक्पारुष्यार्थदूषणे ॥७२८॥

दण्डपारुष्यमित्येतद्धेयं व्यसनसप्तकम् ।
पौरुष विक्रमः शौर्य्यं, शौण्डीर्य्यं च पराक्रमः ॥७२९॥

---

०१ माया रूपपरावर्त्तनादिका, उपेक्षाऽवधारणम्, इंद्रजालं मंत्रद्रव्यहस्तप्रयोगादिना असमवद्वस्तुदर्शनम्, एषा द्वन्द्व क्षुद्रा अल्पा उपायाः । ०२ अक्षा -पाशका तैरुपलक्षितं द्यूत ज्ञेय, पानं मद्यादेः, वाक्पारुष्य कर्कशवचन, अर्थस्य दूषण, तच्चतुर्द्धा—अदान १ आदान २ विनाश ३ परित्यागश्च ४

यत्कोशदण्डजं तेजः, स प्रभावः प्रतापवत् ।
मिथा धर्म्मार्थकामैश्च, परीक्षा या तु सोपधा ॥७४०॥

तन्मन्त्राद्यपडक्षीणं, यत्तृतीयाद्यगोचरः ।
रहस्यालोचनं मन्त्रो, रहश्छन्नमुपह्वरम् ॥७४१॥

विविक्तविजनैकान्तनिःशलाकानि केवलम् ।
गुह्यं रहस्यं न्यायस्तु, देशरूपं समञ्जसम् ॥७४२॥

कल्पभ्रेषौ नयो न्याय्यं, तूचितं युक्तसाम्प्रते ।
लभ्यं प्राप्तं भजमानाभिनीतौपयिकानि च ॥७४३॥

प्रक्रियो त्वधिकारोऽथ, मर्य्यादा धारणा स्थितिः ।
संस्थाऽपराधस्तु मन्तुर्व्यलीकं विप्रियागमी ॥७४४॥

बलिः करो भागधेयो, द्विपाद्यो द्विगुणो दमः ।
वाहिनी पृतना सेना, बलं सैन्यमनीकिनी ॥७४५॥

---

०१ मंत्रः पञ्चाङ्गः यत्कौटिल्य आह—" कर्मणामारम्भोपायः १ पुरुषद्रव्यसंपत् २ देशकालविभागः ३ विनिपातप्रतीकारः ४ कार्यसिद्धिरिति ५ पञ्चाङ्गानि "

कटकं ध्वजिनी तन्त्रं, दण्डोऽनीकं पताकिनी ।
वरूथिनी चमूश्चक्रं, स्कन्धावारोऽस्य तु स्थितिः ॥७४६॥
शिबिरं रचना तु स्यात्, व्यूहो दण्डादिको युधि ।
प्रत्यासारो व्यूहपार्ष्णिः, सैन्यपृष्ठे प्रतिग्रहः ॥७४७॥
एकेभैकरथाख्यश्वाः, पत्तिः पञ्चपदातिका ।
सेना सेनामुखं गुल्मो, वाहिनी पृतना चमूः ॥७४८॥
अनीकिनी च पत्तेः स्यादिभाद्यैस्त्रिगुणैः क्रमात् ।
दशानीकिन्योऽक्षौहिणी, सज्जनं तूपरक्षणम् ॥७४९॥
वैजयन्ती पुनः केतुः, पताका केतनं ध्वजः ।
अस्योच्चूलोऽवचूलोऽस्यावूर्ध्वाधोमुखकूर्चकौ ॥७५०॥
गजो वाजी रथः पत्तिः, सेनाङ्गं स्याच्चतुर्विधम् ।
युद्धार्थे चक्रवद्याने, शताङ्गः स्यन्दनो रथः ॥७५१॥

---

०१ यदाहुः—" पत्ती १ सेणा २ सेणामुहञ्च ३ गुम्मञ्च ४ वाहिणी चेव ५ । पियणा ६ चमू ७ अणीगिणि ८ दसाणिगिया अक्खोहिणी होइ ९ । तथा च—स्यात्सेनाऽक्षौहिणी नाम, खाग्नाष्टैकद्विकैर्गजैः २१८७० । रथै २१८७० रेभिर्हयै-स्त्रिघ्नैः ६५६१०, पञ्चघ्नैश्च पदातिभिः १०९३५० ॥१॥" इति

क्रीडार्थः पुष्परथो, देवार्थस्तु मरुद्रथः ।
योग्यारथो वैनयिकोऽध्वरथः पारियानिकः ॥७५२॥
कर्णीरथः प्रवहणं, डयनं रथगर्भकः ।
अनस्तु शकटोऽथ स्याद्गन्त्री कम्बलिवाह्यकम् ॥७५३॥
अथ काम्बलवास्त्राद्यास्तैस्तैः परिवृते रथे ।
स पाण्डुकम्बलीयः स्यात्, संवीतः पाण्डुकम्बलैः ॥७५४॥
स तु द्वैपो वैयाघ्रश्च, यो वृतो द्वीपिचर्मणा ।
रथाङ्गं रथपादोऽरिः, चक्रं धारा पुनः प्रधिः ॥७५५॥
नेमिरक्षाग्रकीले त्वणयाणी, नाभिस्तु पिण्डिका ।
युगन्धरं कूबरं स्यात्, युगमीशान्तबन्धनम् ॥७५६॥
युगकीलकस्तु शम्याः, प्रासङ्गस्तु युगान्तरम् ।
अनुकर्षो दार्वधस्थ, धूर्वी यानमुखं च धूः ॥७५७॥
रथगुप्तिस्तु वरूथो, रथाङ्गानि त्वपस्कराः ।
शिबिका याप्ययानेऽथ, दोला प्रेङ्खादिका भवेत् ॥७५८॥

---

१ दशगुणां अनीकिनी इत्यर्थः ।

वैनीतकं परम्परावाहनं शिबिकादिकम् ।
यानं युग्यं पत्रं वाह्यं, वह्यं वाहनधोरणे ॥७५९॥
नियन्ता प्राजिता यन्ता, सूतः सव्येष्ठसारथी ।
दक्षिणस्थप्रवेतारौ, क्षत्ता रथकुटुम्बिकः ॥७६०॥
रथारोहिणि तु रथी, रथिको रथिरो रथी ।
अश्वारोहे त्वश्ववारः, सादी च तुरगी च सः ॥७६१॥
हस्त्यारोहे सादियन्तृमहामात्रनिषादिनः ।
आधोरणा हस्तिपका, गजाजीवेभपालकाः ॥७६२॥
योद्धारस्तु भटा योधाः, सेनारक्षास्तु सैनिकाः ।
सेनायां ये समवेतास्ते सैन्याः सैनिका अपि ॥७६३॥
ये सहस्रेण योद्धारस्ते साहस्राः सहस्रिणः ।
छायाकरः छत्रधारः, पताकी वैजयन्तिकः ॥७६४॥
परिधिस्थः परिचरः, आमुक्तः प्रतिमुक्तवत् ।
अपिनद्धः पिनद्धोऽथ, सन्नद्धो व्यूढकङ्कटः ॥७६५॥
दंशितो वर्मितः सज्जः, सन्नाहो वर्म कङ्कटः ।
जगरः कवचं दंशस्तनुत्रं माठ्युरश्छदः ॥७६६॥

निचोलकः स्यात्कूर्पासो, वारबाणश्च कञ्चुकः ।
सारसनं त्वधिकाङ्गं, हृदि धार्यं सकञ्चुकैः ॥७६७॥

शिरस्त्राणे तु शीर्षण्यं, शिरस्कं शीर्षकं च तत् ।
नागोदमुदरत्राणं, जङ्घात्राणं तु मत्कुणम् ॥७६८॥

बाहुत्राणं बाहुलं स्याज्जालिका त्वङ्गरक्षणी ।
जालप्रायायसी स्यादायुधीयः शस्त्रजीविनि ॥७६९॥

काण्डपृष्ठायुधिकौ च, तुल्यौ प्रासिककौन्तिकौ ।
पारश्वधिकस्तु पारश्वधः परश्वधायुधः ॥७७०॥

स्युर्नैस्त्रिंशिकशाक्तीकयाष्टीकास्तत्तदायुधाः ।
तूणी धनुर्भृत् धानुष्कः, स्यात्काण्डीरस्तु काण्डवान् ॥

कृतहस्तः कृतपुङ्खः, सुप्रयुक्तशरो हि यः ।
क्षिप्रवेधी लघुहस्तोऽपराद्धेषुस्तु लक्ष्यतः ॥७७२॥

च्युतेषुर्दूरवेधी तु, दूरापात्यायुधं पुनः ।
हेतिः प्रहरणं शस्त्रमस्त्रं तच्च चतुर्विधम् ॥७७३॥

मुक्तं द्विधा पाणियन्त्रमुक्तं शक्तिशरादिवत् ।
अमुक्तं शस्त्रिकादि स्याद्यष्ट्याद्यं तु द्वयात्मकम् ॥७७४॥
धनुश्चापोऽस्त्रमिष्वासः, कोदण्डं धन्व कार्मुकम्
द्रुणाऽऽसौ लस्तकोऽस्यान्तरग्रं त्वर्त्तिरटन्यपि ॥७७५॥
मौर्वी जीवा गुणो गव्या, शिञ्जा बाणासनं द्रुणा ।
सिञ्जिनी ज्या च गोधा तु, तलं ज्याघातकारणम् ॥७७६॥
स्थानान्यालीढवैशाखप्रत्यालीढानि मण्डलम् ।
समपादं च वेध्यं तु, लक्ष्यं लक्षं शरव्यकम् ॥ ७७७ ॥

बाणे पृषत्कविशिखौ खगगार्द्धपक्षौ,
काण्डाशुगप्रदरसायकपत्रवाहाः ।
पत्रीषुजिह्मगशिलीमुखकङ्कपत्र-
रोपाः कलम्बशरमार्गणचित्रपुङ्खाः ॥७७८॥

प्रक्ष्वेडनः सर्वलौहो, नाराच एषणश्च सः ।
निरस्तः प्रहिते बाणे, विषाक्ते दिग्धलिप्तकौ ॥७७९॥
बाणमुक्तिर्व्यधश्छेदो, दीप्तिर्वेगोऽस्य तीव्रता ।
क्षुरप्रभल्लार्द्धेन्दुतीरीमुख्यास्तु तद्भिदः ॥७८०॥

पक्षो वाजः पत्रणा तन्न्यासः पुङ्खस्तु कर्तरी ।
तूणो निषङ्गस्तूणीर, उपासङ्गः शराश्रयः ॥७८१॥

शरधिः कलापोऽप्यथ चन्द्रहासः,
करवालनिस्त्रिंशकृपाणखड्गाः ।
तरवारिकौक्षेयकमण्डलाग्रा,
असिर्ऋष्टिरिष्टी त्सरुरस्य मुष्टिः ॥७८२॥

प्रत्याकारः परीवारः, कोशः खड्गपिधानकम् ।
अड्डनं फलकं चर्म, खेटकावरणस्फुराः ॥७८३॥

अस्य मुष्टिस्तु संग्राहः, क्षुरी छुरी कृपाणिका ।
शस्त्र्यसिधेनुपुत्र्यौ च, पत्रपालस्तु साऽऽयता ॥७८४॥

दण्डो यष्टिश्च लगुडः, स्यादीली करपालिका ।
भिन्दिपालः सृगः कुन्तः, प्रासोऽथ द्रुघणो घनः ॥७८५॥

मुद्गरः स्यात्कुठारस्तु, पर्शुः पशुपरश्वधौ ।
परश्वधः स्वधितिश्च, परिघः परिघातनः ॥७८६॥

सर्वला तोमरे शल्यं, शङ्कौ शूले त्रिशीर्षकम् ।
शक्तिपट्टिशदुस्फोटचक्राद्याः शस्त्रजातयः ॥७८७॥

खुरली तु श्रमो योग्याऽभ्यासस्तद्भूः खलूरिका ।
सर्वाभिसारः सर्वौघः, सर्वसन्नहनं समाः ॥७८८॥

लोहाभिसारो दशम्या, विधिर्नीराजनात्परः ।
प्रस्थानं गमनं व्रज्याऽभिनिर्याणं प्रयाणकम् ॥७८९॥

यात्राऽभिषेणनं तु स्यात्, सेनयाऽभिगमो रिपौ ।
स्यात्सुहृद्बलमासारः, प्रचक्रं चलितं बलम् ॥७९०॥

प्रसारस्तु प्रसरणं, तृणकाष्ठादिहेतवे ।
अभिक्रमो रणे यानमभीतस्य रिपून् प्रति ॥७९१॥

अभ्यमित्र्योऽभ्यमित्रीयोऽभ्यमित्रीणोऽप्यरिं व्रजन् ।
स्यादुरस्वानुरसिले, ऊर्जस्व्यूर्जस्वलौ समौ ॥७९२॥

सांयुगीनो रणे साधुर्जेता जिष्णुश्च जित्वरः ।
जय्यो यः शक्यते जेतुं, जेयो जेतव्यमात्रके ॥७९३॥

वैतालिका बोधकराः, अर्थिकाः सौखसुप्तिकाः ।
घाण्टिकाश्चाक्रिकाः सूतो, बन्दी मङ्गलपाठकः ॥७९४॥
मागधो मगधैः शंसको युद्धानिवर्त्तिनः ।
नग्नः स्तुतिव्रतस्तस्य, ग्रन्थो भोगावली भवेत् ॥७९५॥
प्राणः स्थाम तरः पराक्रमबलद्युम्नानि शौर्योजसी,
शुष्मं शुष्म च शक्तिरूर्जसहसी युद्धं तु सङ्ख्यं कलिः ।
सङ्ग्रामाहवसम्प्रहारसमराजन्यं युदायोधनं
संस्फोटः कलहो मृधं प्रहरणं संयद्रणो विग्रहः ॥७९६॥
द्वन्द्वं समाघातसमाह्वयानि,
सम्पातसंमर्दमभिमर्दाभिघाताः ।
आस्कन्दनोऽऽसमिप्रधनान्यनीकं-
मभ्यागमश्च प्रविदारणं च ॥७९७॥
समुदायः समुदयो, राटिः समितिसङ्गरौ ।
अभ्यमर्दः सम्परायः, समीकं साम्परायिकम् ॥७९८॥
आक्रन्दः संयुगं चाथ, नियुद्धं तद्भुजोद्भवम् ।
पटहाडम्बरौ तुल्यौ, तुमुलं रणसङ्कुलम् ॥७९९॥

नासीरं त्वग्रयानं स्यादवमर्दस्तु पीडनम् ।
प्रपातस्त्वभ्यवस्कन्दो, धाट्यभ्यासादनं च सः ॥८००॥
तद्रात्रौ सौप्तिकं वीराशंसनं त्वाजिभीष्मभूः ।
नियुद्धभूरक्षवाटो, मोहो मूर्च्छा च कश्मलम् ॥८०१॥
वृत्ते भाविनि वा युद्धे, पानं स्याद्वीरपाणकम् ।
पलायनमपयानं, सन्द्रावद्रवविद्रवाः ॥८०२॥
अपक्रमः समुत्क्रमेभ्यो, द्रावोऽथ विजयो जयः ।
पराभवो रणे भङ्गो, डमरं डिम्बविप्लवौ ॥८०३॥
वैरनिर्यातनं वैरशुद्धिर्वैरप्रतिक्रिया ।
बलात्कारस्तु प्रसभं, हठोऽथ स्खलितं छलम् ॥८०४॥

---

०१ " छलं तु स्खलिते व्याजे " इति महेश्वरः । स्खलितं परस्य वदतः स्वाभिमतार्थान्तरविकल्पोपपादनेन वचनविघातः । यथा कूपो नवोदक इति षड्दर्शनम् । वादिना कूपो नवोदक इति कथायां नवीनार्थवाचकतया नवशब्दप्रयोगे कृते छलवादी नवसङ्ख्यामारोप्य दूषयति—कुत एक एव कूपो नवसङ्ख्योदक इति । मतिभ्रंशादिकं वा, यच्चाणक्यः—" किं करोति नरः प्राज्ञः, शूरो वाऽप्य सुपण्डितः ? । देवो यस्य च्छलान्वेषी, करोति विकलाः क्रियाः ॥ १ ॥ "

परा—ऽर्य—भितो भूतो, जितो भग्नः पराजितः ।
पलायितस्तु नष्टः स्याद्, गृहीतदिक् तिरोहितः ॥८०५॥

जिताहवो जितकाशी, मस्कन्नपतितौ समौ ।
चारः कारा गुप्तौ बन्दी, प्रग्रहः प्रोपतो ग्रहः ॥८०६॥

चातुर्वर्ण्यं द्विजक्षत्रवैश्यशूद्रा नृणां भिदः ।
ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुरिति क्रमात् ॥८०७॥

चत्वार आश्रमोऽस्त्र, वर्णी स्याद्ब्रह्मचारिणि ।
ज्येष्ठाश्रमी गृहमेधी, गृहस्थः स्नातको गृही ॥८०८॥

वैखानसो वानप्रस्थो, भिक्षुः सान्न्यासिको यतिः ।
कर्मन्दी रक्तवसनः, परिव्राजकतापसौ ॥८०९॥

पाराशरी पारिकाङ्क्षी, मस्करी पारिरक्षकः ।
स्थाण्डिलः स्थण्डिलशायी, यः शेते स्थण्डिले व्रतात् ॥
तपःक्लेशसहो दान्तः, शान्तः श्रान्तो जितेन्द्रियः ।
अवदानं कर्म शुद्धं, ब्राह्मणस्तु त्रयीमुखः ॥८११॥

भूदेवो वाडवो विप्रो, द्व्यग्राभ्यां जाति–जन्म–भौः ।
वर्णज्येष्ठः सूत्रकण्ठः, षट्कर्मा मुखसम्भवः ॥८१२॥
वेदगर्भः शर्मीगर्भः, सावित्रो मैत्र एतसः ।
बटुः पुनर्माणवको, भिक्षा स्याद् ग्रासमात्रकम् ॥८१३॥
उपनायस्तूपनयो, बटूकरणमानयः ।
अग्नीन्धनं त्वग्निकार्यमाग्नीध्रा चाग्निकारिका ॥८१४॥
पालाशो दण्ड आषाढो, व्रते राम्भस्तु वैणवः ।
बैल्वः सारस्वतो गौच्यैः, पैलवस्त्वौपरोधिकः ॥८१५॥
आश्वत्थस्तु गितैनेमिरौदुम्बर उलूखलः ।
जटा सटा वृषी पीठ, कुण्डिका तु कमण्डलुः ॥८१६॥
श्रोत्रियश्छान्दसो यष्टा, त्वादेष्टा स्यान्मखे व्रती ।
याजको यजमानश्च, सोमयाजी तु दीक्षितः ॥८१७॥
इज्याशीलो यायजूको, यज्वा स्यादासुतीबलः ।
सोमपः सोमपीथी स्यात्, स्थपति गिष्पतीष्टिकृत॥८१८॥

---

०१ " ग्रासप्रमाणं भिक्षा स्यादग्रं ग्रासचतुष्टयम् । अग्र चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥ "

सर्ववेदास्तु सर्वस्वदक्षिणं यज्ञमिष्टवान् ।
यजुर्विदध्वर्युर्ऋग्विद्धोतोद्गाता तु सामवित् ॥८१९॥

यज्ञो यागः सवः सत्रं, स्तोमो मन्युर्मखः क्रतुः ।
संस्तरः सप्ततन्तुश्च, वितानं बर्हिरध्वरः ॥८२०॥

अध्ययनं ब्रह्मयज्ञः, स्याद्देवयज्ञ आहुतिः ।
होमो होत्रं वषट्कारः, पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ॥८२१॥

तच्छ्राद्धः पिण्डदानं च, नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ।
भूतयज्ञो बलिः पञ्च, महायज्ञा भवन्त्यमी ॥८२२॥

पौर्णमासश्च दर्शश्च, यज्ञौ पक्षान्तयोः पृथक् ।
सौमिकी दीक्षणीयेष्टिर्दीक्षा तु व्रतसंग्रहः ॥८२३॥

वृतिः स्रुग्दहना कुम्बा, वेदी भूमिः परिष्कृता ।
स्थण्डिलं चत्वरं चान्या, यूपः स्याद्यज्ञकीलकः ॥८२४॥

चषालो यूपकटको, यूपकर्णौ घृतावनी ।
यूपाग्रभागे स्यात्तर्म्योऽरणिर्निर्मन्थदारुणि ॥८२५॥

स्युर्दक्षिणाहवनीयगार्हपत्यास्त्रयोऽग्नयः ।
इदमग्नित्रयं त्रेता, प्रणीतः संस्कृतोऽनलः ॥८२६॥

ऋक् समीधेनी धाय्या च, समिदाधीयते यया ।
समिदिन्धनमेधैधस्तर्पणैधांसि भस्म तु ॥८२७॥

स्याद् भूतिर्भसितं रक्षा, क्षारं पात्रं स्रुवादिकम् ।
स्रुवः स्रुगऽथा सोपभृज्जुहूः पुनरुत्तरा ॥८२८॥

ध्रुवा तु सर्वसंज्ञार्थं, यस्यामाज्यं निधीयते ।
योऽभिमन्त्र्य निहन्येत, स स्यात्पशुरुपाकृतः ॥८२९॥

परम्पराकं शमनं (ज्ञपनं), प्रोक्षणं च मखे वधः ।
हिंसार्थं कर्माभिचारः, स्याद्यज्ञार्हं तु यज्ञियम् ॥८३०॥

हविः सान्नाय्यमामिक्षा, शृतोष्णक्षीरगं दधि ।
क्षीरशारः पयस्या च, तन्मस्तुनि तु वाजिनम् ॥८३१॥

हव्यं सुरेभ्यो दातव्यं, पितृभ्यः कव्यमोदनम ।
आज्ये तु दधिसंयुक्ते, पृषदाज्यं पृषातकः ॥८३२॥

दध्ना तु मधुसंयुक्तं, मधुपर्को महोदयः ।
हवित्री तु होमकुण्डं, हव्यपाकः पुनश्चरुः ॥८३३॥

अमृतं यज्ञशेषे स्याद्, विघसो भुक्तशेषके ।
यज्ञान्तोऽवभृथः पूर्त्तं, वाप्यादीष्टं मखक्रिया ॥८३४॥

८

इष्टापूर्त्तं तदुभयं, बहिर्मुष्टिस्तु विष्टरः ।
अग्निहोत्र्यग्निचिच्चाहिताग्निस्त्वग्निरक्षणम् ॥८३५॥
अग्न्याधानमग्निहोत्रं, दर्वी तु घृतलेखनी ।
होमाग्निस्तु महाज्वालो, महावीरः प्रवर्ग्यवत् ॥८३६॥
होमधूमस्तु निगणो, होमभस्म तु वेष्टतम् ।
उपस्पर्शस्त्वाचमनं, धारासेकौ तु सेचनं ॥८३७॥
ब्रह्मासनं ध्यानयोगासनेऽथ ब्रह्मवर्चसम् ।
वृत्ताध्ययनर्द्धिः पाठे, स्याद् ब्रह्माञ्जलिरञ्जलिः ॥८३८॥
पाठे तु मुखनिष्क्रान्ता, विप्रुषो ब्रह्मबिन्दवः ।
साकल्यवचनं पारायणं कल्पे विधिक्रमौ ॥८३९॥
मूलेऽङ्गुष्ठस्य स्याद्ब्राह्मं, तीर्थं काय कनिष्ठयोः ।
पित्र्यं तर्जन्यङ्गुष्ठान्तर्दैवतं त्वङ्गुलीमुखे ॥८४०॥
ब्रह्मत्वं तु ब्रह्मभूय, ब्रह्मसायुज्यमित्यपि ।
देवभूयादिकं तद्वदुपाकरणं श्रुतेः ॥८४१॥
संस्कारपूर्वं ग्रहणं, स्यात्स्वाध्यायः पुनर्जपैः ।
औपवस्त्रं तूपवासः, कृच्छ्रं सान्तपनादिकम् ॥८४२॥

प्रायः सन्न्यास्यनशने, नियमः पुण्यकं व्रतम् ।
चरित्रं चरिताचारौ, चारित्रचरणे अपि ॥८४३॥
वृत्तं शीलं च सर्वैनोध्वंसि जप्येऽघमर्षणम् ।
समास्तु पादग्रहणाभिवादनोपसङ्ग्रहाः ॥८४४॥
उपवीतं यज्ञसूत्रं, प्रोद्धृते दक्षिणे करे ।
प्राचीनावीतमन्यस्मिन्, निवीतं कण्ठलम्बितम् ॥८४५॥
प्राचेतसस्तु वाल्मीकिर्वल्मीकः कुशिनौ कविः ।
मैत्रावरुणिवाल्मीकौ, वेदव्यासस्तु माठरः ॥८४६॥
द्वैपायनः पाराशर्यः, कानीनो बादरायणः ।
व्यासोऽस्याम्बा सत्यवती, वासवी गन्धकालिका ॥८४७॥
योजनगन्धा दाशेयी, शालङ्कायनजा च सा ।
जामदग्न्यस्तु रामः स्याद्, भार्गवो रेणुकासुतः ॥८४८॥
नारदस्तु देवब्रह्मा, पिशुनः कलिकारकः ।
वशिष्ठोऽरुन्धतीजानिरक्षमाला त्वरुन्धती ॥८४९॥
त्रिशङ्कुयाजो गाधेयो, विश्वामित्रश्च कौशिकः ।
कुशारणिस्तु दुर्वासाः, शतानन्दस्तु गौतमः ॥८५०॥

याज्ञवल्क्यो ब्रह्मरात्रिर्योगेशोऽप्यथ पाणिनौ ।
सालातुरीयदाक्षेयौ, गोनर्दीये पतञ्जलिः ॥८५१॥
कात्यायने वररुचिर्मेधाजिच्च पुनर्वसुः ।
अथ व्याडिर्विन्ध्यवासी, नन्दिनीतनयश्च सः ॥८५२॥
स्फोटायने तु कक्षीवान्, पालकाप्ये करेणुभूः ।
वात्स्यायने मल्लनागः, कौटिल्यश्चणकात्मजः ॥८५३॥
द्रामिलः पक्षिलस्वामी, विष्णुगुप्तोऽङ्गुलश्च सः ।
क्षतव्रतोऽवकीर्णी स्याद्, व्रात्यः संस्कारवर्जितः ॥८५४॥
शिश्विदानः कृष्णकर्मा, ब्रह्मबन्धुर्द्विजोऽधमः ।
नष्टाग्निर्वीरहा जातिमात्रजीवी द्विजब्रुवः ॥८५५॥
धर्मध्वजी लिङ्गवृत्तिर्वेदहीनो निराकृतिः ।
वार्त्तार्शी भोजनार्थे यो, गोत्रादि वदति स्वकम् ॥८५६॥
उच्छिष्टभोजनो देवनैवेद्यबलिभोजनः ।
अजपस्त्वसदध्येता, शाखारण्डोऽन्यशाखकः ॥८५७॥
शस्त्रजीवः काण्डस्पृष्टो, गुल्हो नरकीटकः ।
मलो देवादिपूजायामथाद्योऽस्य मठिम्बुचेः ॥८५८॥

पञ्चयज्ञपरिभ्रष्टो, निषद्धैकरुचिः खलः ।
सुप्ते यस्मिन्नुदेत्यर्कोऽस्तमेति च क्रमेण तौ ॥८५९॥
अभ्युदिताभिनिर्मुक्तौ, वीरोज्झो न जुहोति यः ।
अग्निहोत्ररुच्छाद् याच्ञापरो वीरोपजीविकः ॥८६०॥
वीरविद्रावको जुह्वद्धनैः शूद्रसमाहृतैः ।
स्याद्वादवाद्यार्हतः स्याच्छून्यवादी तु सौगतः ॥८६१॥
नैयायिकस्त्वाक्षपादो, यौगः साङ्ख्यस्तु कापिलः ।
वैशेषिकः स्यादौलुक्यो, बार्हस्पत्यस्तु नास्तिकः ॥८६२॥
चार्वाको लौकायतिकश्चैते षडपि तार्किकाः ।
क्षत्रं तु क्षत्रियो राजा, राजन्यो बाहुसम्भवः ॥८६३॥
अर्यो भूमिस्पृशो वैश्यो, ऊरव्या ऊरुजा विशः ।
वाणिज्यं पाशुपाल्यं च, कर्षणं चेति वृत्तयः ॥८६४॥
आजीवो जीवनं वार्त्ता, जीविका वृत्तिवर्तने ।
उञ्छो धान्यकणादानं, कणिशाद्यर्जनं शिलम् ॥८६५॥
ऋतं तदुद्वयममृतं कृषिर्मृतं तु याचितम् ।
अयाचितं स्यादमृतं, सेवावृत्तिः श्वजीविका ॥८६६॥

सत्यानृतं तु वाणिज्यं, वणिज्या वाणिजो वणिक् ।
क्रयविक्रयिकः पण्याजीवोऽऽपणिकनैगमाः ॥८६७॥

वैदेहः सार्थवाहश्च, क्रायकः क्रयिकः क्रयी ।
क्रेयद् तु विपूर्वास्ते, मूल्यं वस्नोऽर्घोऽवक्रयः ॥८६८॥

मूलद्रव्यं परिपणो, नीवी लाभोऽधिकं फलम् ।
परिदानं विनिमयो, नैमेयः परिवर्तनम् ॥८६९॥

व्यतिहारः परावर्तो, वैमेयो निमयोऽपि च ।
निक्षेपोपनिधी न्यासः, प्रतिदानं तदर्पणम् ॥८७०॥

क्रेतव्यमात्रके क्रेयं, क्रय्यं न्यस्तं क्रयाय यत् ।
पणितव्यं तु विक्रेयं, पण्यं सत्यापनं पुनः ॥८७१॥

सत्यङ्कारः सत्याकृतिस्तुल्यौ विपणविक्रयौ ।
गण्यं गणेयं सङ्ख्येयं, सङ्ख्या त्वेकादिका भवेत् ॥८७२॥

यथोत्तरं दशगुणं, भवेदेको दशाथ तः ।
शतं सहस्रमयुतं, लक्षं प्रयुतकोटयः ॥८७३॥

अर्बुदमब्जं खर्वं च, निखर्वं च महाम्बुजम् ।
शङ्कुर्वार्द्धिरन्त्यं मध्यं, परार्द्धं चेति नामतः ॥८७४॥
असङ्ख्यं च द्वीपवार्द्ध्यादि, पुद्गलात्माद्यनन्तकम् ।
सांयात्रिकः पोतवणिग्, यानपात्रं वहित्रकम् ॥८७५॥
बोहित्थं वहनं पोतः, पोतवाहो नियामकः ।
निर्यामः कर्णधारस्तु, नाविको नौस्तु मङ्गिनी ॥८७६॥
तरीतरण्यौ वेडोऽप्य, द्रोणी काष्ठाम्बुवाहिनी ।
नौकादण्डः क्षेपणी स्याद्, गुणवृक्षस्तु कूपकः ॥८७७॥
पोलिन्दास्त्वन्तरादण्डाः, स्यान्मङ्गो मङ्गिनीशिरः ।
अभ्रिस्तु काष्ठकुद्दालः, सेकपात्रं तु सेचनम् ॥८७८॥
केनिपातः कोटिपात्रमरित्रेऽथोडुपः प्लवः ।
कोला भेलस्तरण्डश्च, स्यात्तरीपण्यमातरः ॥८७९॥
वृद्ध्याजीवो द्वैगुणिको, वार्द्धुषिकः कुसीदिकः ।
वार्द्धुषिश्च कुसीदोऽर्थप्रयोगो वृद्धिजीवने ॥८८०॥
वृद्धिः कलान्तरमृणं, तूद्धारः पर्युदञ्चनम् ।
याच्ञयाऽऽप्तं याचितकं, परिवृत्यापमित्यकम् ॥८८१॥

अधमर्णो ग्राहकः स्यादुत्तमर्णस्तु दायकः ।
प्रतिभूर्लग्नकः साक्षी, स्थेयो औधिस्तु बन्धकः ॥८८२॥

तुलाद्यैः पौतवं मानं, द्रुवयं कुडवादिभिः ।
पाय्यं हस्तादिभिस्तत्र, स्याद् गुञ्जाः पञ्च माषकः ॥८८३॥
ते तु षोडश कर्षोऽक्षः, पलं कर्षचतुष्टयम् ।
बिस्तः सुवर्णो हेमाक्षे, कुरुबिस्तस्तु तत्पले ॥८८४॥
तुला पलशतं तासां, विंशत्या भार आचितः ।
शाकटः शाकटीनश्च, शलाटस्ते दशाचितः ॥८८५॥
चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः, प्रस्थैश्चतुर्भिराढकः ।
चतुर्भिराढकैर्द्रोणः, खारी षोडशभिश्च तैः ॥८८६॥
चतुर्विंशत्याऽङ्गुलानां, हस्तो दण्डश्चतुष्करः ।
तत्सहस्रौ तु गव्यूतं, क्रोशस्तौ द्वौ [illegible] गोरुतम् ॥८८७॥
गव्या गव्यूतगव्यूती, चतुष्क्रोशं तु योजनम् ।
पाशुपाल्यं जीववृत्तिर्गोमान् गोमी गवीश्वरे ॥८८८॥
गोपाले गोधुगाभीरगोपगोसङ्ख्यवल्लवाः ।
गोविन्दोऽधिकृतो गोषु, जाबालस्त्वजजीविकः ॥८८९॥

कुटुम्बी कर्षकः क्षेत्री, हली कृषिककार्षकौ ।
कृषीवलोऽपि जित्यो तु, हलिः सीरस्तु लाङ्गलम् ॥८९०॥

गोदारणं हलमीषा, मीते तद्दण्डपद्धती ।
निरीषे कुटकं फालः, कृषकः कुशिकः फलम् ॥८९१॥

दात्रं लवित्रं तन्मुष्टौ, वण्टो मत्यं समीकृतौ ।
गोदारणं तु कुद्दालः, खनित्रं त्ववदारणम् ॥८९२॥

प्रतोदस्तु प्रवयणं, प्राजनं तोत्रतोदने ।
योत्रं तु योक्त्रमाबन्धः, कोटिशो लोष्टभेदनः ॥८९३॥

मेधिर्मेथिः खलेवाली, खले गोबन्धदारु यत् ।
शूद्रोऽन्त्यवर्णो वृषलः, पद्यः पज्जो जघन्यजः ॥८९४॥

ते तु मूर्द्धावसिक्तादायकृन्मिश्रजातयः ।
क्षत्रियायां द्विजान्मूर्धावसिक्तो विट्स्त्रियां पुनः ॥८९५॥

अम्बष्ठोऽथ पारशवनिषादौ शूद्रयोषिति ।
क्षत्रान्माहिष्यो वैश्यायामुग्रस्तु वृषलस्त्रियाम् ॥८९६॥

वैश्यात्तु करणः शूद्रात्त्वायोगवो विशः स्त्रियाम् ।
क्षत्रियायां पुनः क्षत्ता, चण्डालो ब्राह्मणस्त्रियाम् ॥८९७॥

वैश्यात्तु मागधः क्षत्र्यां, वैदेहको द्विजस्त्रियाम् ।
सूतस्तु क्षत्रियाज्जात, इति द्वादश तद्भिदः ॥८९८॥

माहिष्येण तु जातः स्यात्, करण्यां रथकारकः ।
कारुस्तु कारी प्रकृतिः, शिल्पी श्रेणिस्तु तद्गणः ॥८९९॥

शिल्पं कला विज्ञानं च, मालाकारस्तु मालिकः ।
पुष्पाजीवः पुष्पलावी, पुष्पाणामवचायिनी ॥९००॥

कल्यपालः सुराजीवी, शौण्डिको मण्डहारकः ।
वारिवासः पानवणिक्, ध्वजो ध्वज्यासुतीवलः ॥९०१॥

मद्यं मदिष्ठा मदिरा परिस्रुता
कश्यं परिस्रुन्मधु कापिशायनम् ।
गन्धोत्तमा कल्यमिरा परिप्लुता
कान्दम्बरी स्वादुरसा हलिप्रिया ॥९०२॥

शुण्डा हाला हारहूरं, प्रसन्ना वारुणी सुरा ।
माध्वीक मदना देवसृष्टा कापिशमब्धिजा ॥९०३॥
मध्वासवे माधवको, मैरेये शीधुरासवः ।
जगलो मेदको मद्यपङ्कः किण्वन्तु नग्नहूः ॥९०४॥
नग्नहुर्मद्यबीजं च, मद्यसन्धानमासुतिः ।
आसवोऽभिषवो मद्यमण्डकारोत्तमौ समौ ॥९०५॥
गल्वर्कस्तु चषकः स्यात्सरकश्चानुतर्षणम् ।
शुण्डा पानमदस्थानं, मधुवारा मधुक्रमाः ॥९०६॥
सपीतिः सहपानं स्यादापानं पानगोष्ठिका ।
उपदंशस्त्ववदंशश्चक्षणं मद्यपाशनम् ॥९०७॥
नाडिन्धमः स्वर्णकारः, कलादो मुष्टिकश्च सः ।
तैजसावर्तनी मूषा, भस्त्रा चर्मप्रसेविका ॥९०८॥
आस्फोटनी वेधनिका, शाणस्तु निकषः कषः ।
सन्दंशः स्यात्कङ्कमुखो, भ्रमः कुन्दं च यन्त्रकम् ॥९०९॥
वैकटिको मणिकारः, शौल्विकस्ताम्रकुट्टकः ।
शाङ्खिकः स्यात्काम्बविकस्तुन्नवायस्तु सौचिकः ॥९१०॥

कृपाणी कर्त्तरी कल्पन्यपि सूची तु सेवनी ।
सूचिसूत्रं पिप्पलकं, तर्कुः कर्त्तनसाधनम् ॥९११॥
पिञ्जनं विहननं च, तूलस्फोटनकार्मुकम् ।
सेवनं सीवनं स्यूतिस्तुल्यौ स्यूतप्रसेवकौ ॥९१२॥
तन्तुवायः कुविन्दः स्यात्, त्रसरः सूत्रवेष्टनम् ।
वाणिर्व्यूतिर्वानदण्डो, वेमा सूत्राणि तन्तवः ॥९१३॥
निर्णेजकस्तु रजकः, पादुकाकृत्तु चर्मकृत् ।
उपानत् पादुका पादूः, पन्नद्धा पादरक्षणम् ॥९१४॥
प्राणाहिताऽनुपदीना, त्वाबद्धाऽनुपदं हि या ।
नध्री वध्री वरत्रा स्यादारा चर्मप्रभेदिका ॥९१५॥
कुलालः स्यात्कुम्भकारो, दण्डभृच्चक्रजीवकः ।
शाणाजीवः शस्त्रमार्जो, भ्रमासक्तोऽसिधावकः ॥९१६॥
धूसरश्चाक्रिकस्तैली, स्यात्पिण्याकखलौ समौ ।
रथकृत् स्थपतिस्त्वष्टा, काष्ठतट् तक्षवर्द्धकी ॥९१७॥
ग्रामायत्तो ग्रामतक्षः, कौटतक्षोऽनवीनकः ।
वृक्षभित्तक्षणी वासी, क्रकचं करपत्रकम् ॥९१८॥

स उद्घनो यत्र काष्ठं, काष्ठं निक्षिप्य तक्ष्यते ।
वृक्षादनो वृक्षभेदी, टङ्कः पाषाणदारकः ॥९१९॥
व्योकारः कर्मारो लोहकारः कूटं त्वयोघनः ।
व्रश्चनः पत्रपरशुरीषीका तूलिकैषिका ॥९२०॥
मस्यकारः कान्दविकः, कन्दुस्वेदनिके समे ।
रङ्गाजीवस्तौलिकिकश्चित्रकृच्चाथ तूलिका ॥९२१॥
कूचिका चित्रमाले स्यात्, पलगण्डस्तु लेप्यकृत् ।
पुस्तं लेप्यादिकर्म स्यान्नापितश्चण्डिलः क्षुरी ॥९२२॥
क्षुरमर्दी दिवाकीर्त्तिर्मुण्डकोऽन्तावसाय्यपि ।
मुण्डनं भद्राकरणं, वपनं परिवापणम् ॥९२३॥
क्षौरं नाराची स्वेषिण्यौ, देवाजीवस्तु देवलः ।
मार्दङ्गिको मौरजिको, वीणावादस्तु वैणिकः ॥९२४॥
वेणुध्मः स्याद्वैणविकः, पाणिघः पाणिवादकः ।
स्यात्प्रातिहारिको मायाकारो माया तु शाम्बरी ॥९२५॥
इन्द्रजालं तु कुहकं, जालं कुसृतिरित्यपि ।
कौतूहलं तु कुतुकं, कौतुकं च कुतूहलम् ॥९२६॥

व्याधो मृगवधाजीवी, लुब्धको मृगयुश्च सः ।
पापर्द्धिर्मृगयाऽऽखेटो, मृगव्याऽऽच्छोदने अपि ॥९२७॥

जालिकस्तु वागुरिको, वागुरा मृगजालिका ।
शुम्बं वराटको रज्जुः, शुल्वं तन्त्री वटी गुणः ॥९२८॥

धीवरो दाशकैवर्त्तौ, बडिशं मत्स्यवेधनम् ।
आनायस्तु मत्स्यजालं, कुवेणी मत्स्यबन्धनी ॥९२९॥

जीवान्तकः शाकुनिको, वैतंसिकस्तु सौनिकः ।
मांसिकः कौटिकश्चाथ, सूना स्थानं वधस्य यत् ॥९३०॥

स्याद्बन्धनोपकरणं, वीतंसो मृगपक्षिणाम् ।
पाशस्तु बन्धनग्रन्थिरवपातावटौ समौ ॥९३१॥

उन्माथः कूटयन्त्रं स्याद्विवर्णस्तु पृथग्जनः ।
इतरः प्राकृतो नीचः, पामरो बर्बरश्च सः ॥९३२॥

चण्डालोऽन्तावसाय्यन्तेवासिश्वपचबुक्कसाः ।
निषादप्लवमातङ्गदिवाकीर्त्तिजनङ्गमाः ॥९३३॥

पुलिन्दा नाहला निष्ट्याः, शबरा वरुटा भटाः ।
माला भिल्लाः किराताश्च, सर्वेऽपि म्लेच्छजातयः ॥९३४॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधान-
चिन्तामणौ नाममालायां मर्त्यकाण्डस्तृतीयः
समाप्तः ॥ ३ ॥

तिर्यक्काण्डः ।

भूर्भूमिः पृथिवी पृथ्वी, वसुधोर्वी वसुन्धरा ।
धात्री धरित्री धरणी, विश्वा विश्वम्भरा धरा ॥९३५॥
क्षितिः क्षोणी क्षमाऽनन्ता, ज्या कुर्वसुमती मही ।
गौर्गोत्रा भूतधात्री क्ष्मा, गन्धमाताऽचलाऽवनिः ॥९३६॥
सर्वंसहा रत्नगर्भा, जगती मेदिनी रसा ।
काश्यपी पर्वताधारा, स्थिरेला रत्न–बीज–सूः ॥९३७॥
विपुला सागराधारे, स्युर्नेमीमेखलाम्बराः ।
द्यावापृथिव्यौ तु द्यावाभूमी द्यावाक्षमे अपि ॥९३८॥

दिवस्पृथिव्यौ तु रोदस्यौ रोदसी रोदसी च ते ।
उर्वरा सर्वसस्या भूरिरिणं पुनरूषरम् ॥९३९॥
स्थलं स्थली मरुर्धन्वा, क्षेत्राद्येपहतं खिलम् ।
मृन्मृत्तिका सा क्षारोषो, मृत्सा मृत्स्ना च सा शुभा ९४०
रुमा लवणखानिः स्यात्, सामुद्रं लवणं हि यत् ।
तदक्षीवं वशिरश्च, सैन्धवं तु नदीभवम् ॥९४१॥
माणिमन्थं शीतशिवं, रौमकं तु रुमाभवम् ।
वसुकं वस्तुकं तच्च, विडपाक्यं तु कृत्रिमम् ॥९४२॥
'सौवर्चलेऽक्षैलवकं, दुर्गन्धं शूलनाशनम् ।
कृष्णे तु तत्र तिलकं, यवक्षारो यवाग्रजः ॥९४३॥
यवनालजः पाक्यश्च, पाचनकस्तु टङ्कणः ।
मालतीतीरजो लोहश्लेषणो रसशोधनः ॥९४४॥
समास्तु स्वर्जिकाक्षारकापोतसुखवर्चकाः ।
स्वर्जिस्तु स्वर्जिका लुग्घा, योगवाही सुवर्चिका ॥९४५॥
भरतान्यैरावतानि, विदेहाश्च कुरून् विना ।
'वर्षाणि कर्मभूम्यः स्युः, 'शेषाणि फलभूमयः ॥९४६॥

वर्षं वर्षधराङ्कं, विषयस्तूपवर्तनम् ।
देशो जनपदो नीवृद्, राष्ट्रं निर्गश्च मण्डलम् ॥९४७॥
आर्यावर्तो जन्मभूमिर्जिनचक्र्यर्द्धचक्रिणाम् ।
पुण्यभूराचारवेदी, मध्यं विन्ध्यहिमागयोः ॥९४८॥
गङ्गायमुनयोर्मध्यमन्तर्वेदिः समस्थली ।
ब्रह्मावर्तः सरस्वत्या, दृषद्वत्याश्च मध्यतः ॥९४९॥
ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रे, पञ्चरामह्रदान्तरम् ।
धर्मक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं, द्वादशयोजनावधि ॥९५०॥
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत् प्राग् विनशनादपि ।
प्रत्यगेव प्रयागाच्च, मध्यदेशः स मध्यमः ॥९५१॥
देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्यो, नदीं यावच्छरावतीम् ।
पश्चिमोत्तरस्तूदीच्यः, प्रत्यन्तो म्लेच्छमण्डलः ॥९५२॥
पाण्डूदक्कृष्णतो भूमेः, पाण्डुरकृष्णमृत्तिके ।
जङ्गलो निर्जलोऽनूपोऽम्बुमान् कच्छस्तु तद्विधः ॥९५३॥
कुमुद्वान् कुमुदावासो, वेतस्वान् भूरिवेतसः ।
नडप्रायो नड्कीयो, नड्वान् नड्वश्च स. ॥९५४॥

१

शाड्वलः (शाद्वलः) शादहरिते, देशो नद्यम्बुजीवनः ।
स्यान्नदीमातृको देवमातृको वृष्टिजीवनः ॥९५५॥

प्राग्ज्योतिषाः कामरूपा, मालवाः स्युरवन्तयः ।
त्रैपुरास्तु डाहलाः स्युश्चैद्यास्ते चेदयश्च ते ॥९५६॥

वङ्गास्तु हरिकेलीयाः, अङ्गाश्चम्पोपलक्षिताः ।
साल्वास्तु कारकुक्षीयाः, मरवस्तु दशेरकाः ॥९५७॥

जालन्धरास्त्रिगर्ताः स्युस्तायिकास्तर्जिकाभिधाः ।
कश्मीरास्तु माधुमताः, सारस्वता निकर्णिकाः ॥९५८॥

वाहिकाष्टक्कनामानो, वाहीका वाह्लिकाह्वयाः ।
तुरुष्कास्तु साखयः स्यु-, कारूपास्तु बृहद्गृहाः ॥९५९॥

लम्पाकास्तु मुरुण्डाः स्यु-, सौवीरास्तु कुमालकाः ।
प्रत्यग्रथास्त्वहिच्छत्रा-, कीकटा मगधाह्वयाः ॥९६०॥

ओण्ड्राः केरलपर्यायाः, कुन्तला उपहालकाः ।
ग्रामस्तु वसथः स-न्नि-प्रति-पर्युप तैः परः ॥९६१॥

पाटकस्तु तदर्द्धे स्यादाघाटस्तु घटोऽवधिः ।
अन्तोऽवसानं सीमा च, मर्यादापि च सीमनि ॥९६२॥

ग्रामसीमा तूपशल्यं, मालं ग्रामान्तराटवी ।
पर्यन्तभूः परिसरः, स्यात्कर्मान्तस्तु कर्मभूः ॥९६३॥

गोस्थानं गोष्ठमेतत्तु गौष्ठीनं भूतपूर्वकम ।
तदाशितङ्गवीनं स्याद्गावो यत्राशिताः पुरा ॥९६४॥

क्षेत्रं तु वप्रः केदारः, सेतौ पाल्यालिसंवराः ।
क्षेत्रं तु शाकस्य शाकशाकटं शाकशाकिनम् ॥९६५॥

व्रैहेयं शालेयं षष्टिक्यं कौद्रवीणमौद्गीने ।
व्रीह्यादीनां क्षेत्रेऽणव्यं तु स्यादाणवीनमणोः ॥९६६॥

भङ्ग्यं भाङ्गीनमौमीनमुम्यं, यव्यं यवक्यवत् ।
तिल्यं तैलीनं माषीणं, माष्यं भङ्गादिसम्भवम् ॥९६७॥

सीत्यं हल्यं त्रिहल्यं तु, त्रिसीत्यं त्रिगुणाकृतम् ।
तृतीयाकृतं द्विहल्याद्येवं शम्बाकृतं, च तत् ॥९६८॥

बीजाकृतं तूप्तकृष्टे, द्रौणिकाऽऽढकिकादयः ।
स्युर्द्रोणाढकवापादौ, खलधानं पुनः खलम् ॥९६९॥

चूर्णे क्षौदोऽथ रजसि, स्युर्धूलीपांशुरेणवः ।
लोष्टे लोष्टुर्दलिलेष्टुर्वल्मीकः कृमिपर्वतः ॥९७०॥
वम्रीकूटं वामलूरो, नाकुः शक्रशिरश्च सः ।
नगरी पूः पुरी द्रङ्गः, पत्तनं पुटभेदनम् ॥९७१॥
निवेशनमधिष्ठानं, स्थानीयं निगमोऽपि च ।
शाखापुरं तूपपुरं, खेटः, पुरार्द्धविस्तरः ॥९७२॥
स्कन्धावारो राजधानी, कोट्टदुर्गे पुनः समे ।
गयापूर्गयराजपैः कन्यकुब्जं, महोदयम् ॥०७३॥
कन्याकुब्जं गाधिपुरं, कौशं कुशस्थलं च तत् ।
काशिर्वराणसी वाराणसी शिवपुरी च सा ॥९७४॥
साकेतं कोशलाऽयोध्या, विदेहा मिथिले समे ।
त्रिपुरी चेदिनगरी, कौशाम्बी वत्सपत्तनम् ॥२७५॥
उज्जयिनी स्याद्विशालाऽवन्ती पुष्पकरण्डिनी ।

०१ उत्कर्षेण जयत्युज्जयिनी, रम्यादित्वादनट्, अन्ये तु उज्जयिनी नाम राक्षसी देवता तस्या निवास उज्जयिनीति चातुरार्थकमणमुत्पाद्य तस्य लोपमिच्छन्ति ।

पाटलिपुत्रं कुसुमपुरं चम्पा तु मालिनी ॥९७६॥

लोमपादकर्णयोः पूर्देवीकोटं उमावनम् ।
कोटीवर्षं बाणपुरं, स्याच्छोणितपुरं च तत् ॥९७७॥

मथुरा तु मधूपघ्नं, मधुरोऽथ गजाह्वयम् ।
स्याद्धास्तिनपुरं हस्तिनीपुरं हस्तिनापुरम् ॥९७८॥

ताम्रलिप्तं दामलिप्तं, ताम्रलिप्ती तमालिनी ।
स्तम्बपूर्विष्णुगृहं च, स्याद्विदर्भा तु कुण्डिनम् ॥९७९॥

द्वारवती द्वारका स्यात्, निषधा तु नलस्य पूः ।
प्राकारो वरणः सालः, चयो वप्रोऽस्य पीठभूः ॥९८०॥

प्राकाराग्रं कपिशीर्षं, सौधोट्टोट्टालकाः समाः ।
पूर्द्वारि गोपुरं रथ्याप्रतोलीविशिखाः समाः ॥९८१॥

परिकूटं हस्तिनखो, नगरद्वारकूटके ।
मुखं निःसरणे वाटे, प्राचीनावेष्टकौ वृतिः ॥९८२॥

पद्येकपदी पद्या, पद्धतिर्वर्त्म वर्त्तनी ।
अयनं सरणिर्मार्गोऽध्वा पन्था निगमः सृतिः ॥९८३॥

सत्पथे स्वतितः पन्थाः, अपन्था अपथं समे ।
व्यध्वो दुरध्वः कदध्वा, विपथं कापथं च सः ॥९८४॥

प्रान्तरं दूरशून्योऽध्वा, कान्तारो वर्त्म दुर्गमम् ।
सुरुङ्गा तु सन्धिला स्याद्गूढमार्गो भुवोऽन्तरे ॥९८५॥

चतुष्पथे तु संस्थानं, चतुष्कं त्रिपथे त्रिकम् ।
द्विपथं तु चारुपथो, गजाद्यध्वा त्वसङ्कुलः ॥९८६॥

घण्टापथः संसरणं, श्रीपथो राजवर्त्म च ।
उपनिष्क्रमणं चोपनिष्करं च महापथः ॥९८७॥

विपणिस्तु वणिग्मार्गः, स्थाने तु पदमास्पदम् ।
श्लेष्मस्त्रिमार्ग्याः शृङ्गाटं, बहुमार्गी तु चत्वरम् ॥९८८॥

श्मशानं करवीरं स्यात्, पितृ-प्रेतावनं गृहम् ।
गेहमूर्वीतु गेहं तु, गृहं वेश्म निकेतनम् ॥९८९॥

मन्दिरं सदनं सद्म, निकाय्यो भवनं कुटः ।
आलयो निलयः शाला, सभा उदवसितं कुलम् ॥९९०॥

धिष्ण्यमावसथः स्थानं, पस्त्यः संस्त्याय आश्रयः ।
ओको निवास आवासो, वसतिः शरणं क्षयः ॥९९१॥

धामागारं निशान्तं च, कुट्टिमं स्वस्य बद्धभूः ।
चतुःशालं सञ्जवनं, सौधं तु नृपमन्दिरम् ॥९९२॥

उपकारिकोपकार्यौ, सिंहद्वारं प्रवेशनम् ।
प्रासादो देवभूपानां, हर्म्यं तु धनिनां गृहम् ॥९९३॥

मठोऽवसथ्यावसथौ, स्युश्छात्रव्रतिवेश्मनि ।
पर्णशालोटजश्चैत्यविहारौ जिनसद्मनि ॥९९४॥

गर्भागारोऽपवरको, वासौकः शयनास्पदम् ।
भाण्डागारस्तु कोशः स्यात्, चन्द्रशाला शिरोगृहम् ॥

कुप्यशाला तु सन्धानी, कायमानं तृणौकसि ।
होत्रीयन्तु हविर्गेहं, प्राग्वंशः प्राग् हविर्गृहात् ॥९९५॥

आथर्वणं शान्तिगृहेमास्थानगृहमिन्द्रकम् ।
तैलिशाला यन्त्रगृहेमरिष्टं सूतिकागृहम् ॥९९७॥

सूदशाला रसवती, पाकस्थानं महानसम् ।
हस्तिशाला तु चतुरं, वाजिशाला तु मन्दुरा ॥९९८॥

सन्दानिनी तु गोशाला, चित्रशाला तु जालिनी ।
कुम्भशाला पाकपुटी, तन्तुशाला तु गर्त्तिका ॥९९९॥

नापितशाला वपनी, शिल्पा खरकुटी च सा ।
आवेशनं शिल्पिशाला, सत्रशाला प्रतिश्रयः ॥१०००॥

आश्रमस्तु मुनिस्थानेमुपघ्नस्त्वन्तिकाश्रयः ।
प्रपा पानीयशाला स्यात्, गञ्जा तु मदिरागृहम् ॥१००१॥

पक्कणः शबरावासो, घोषेस्त्वाभीरपल्लिका ।
पण्यशाला निषद्याऽट्टो, हट्टो विपणिरापणः ॥१००२॥

वेश्याश्रयः पुरं वेशो, मण्डपस्तु जनाश्रयः ।
कुड्यं भित्तिस्तदेड्कैपन्तर्निहितकीकसम् ॥१००३॥

वेदी वितर्दिरजिरं, प्राङ्गणं चत्वराङ्गणे ।
वलजं प्रतीहारो द्वाद्वारेऽथ परिघोऽर्गला ॥१००४॥
साऽल्पा त्वर्गलिका सूचिः, कुञ्चिकायान्तु कूचिका ।
साधारण्यं कुटेश्चासौ, द्वारयन्त्रं तु तालकम् ॥१००५॥
अस्योद्घाटनयन्त्रन्तु, ताल्यपि प्रतिताल्यपि ।
तिर्यग्द्वारोर्ध्वदारूत्तरङ्गं स्यादररं पुनः ॥१००६॥
कपाटोऽररिः कुवाटः, पक्षद्वारं तु पक्षकः ।
प्रच्छन्नमन्तर्द्वारं स्याद्, बहिर्द्वारं तु तोरणम् ॥१००७॥
तोरणोर्ध्वे तु मङ्गल्यं, दाम वन्दनमालिका ।
स्तम्भादेः स्यादधोदारौ, शिला नासोर्द्ध्वदारुणि ॥१००८॥
गोपानसी तु वलभीच्छादने वक्रदारुणि ।
गृहावग्रहणी देहल्युम्बुरोदुम्बरोम्बुराः ॥१००९॥
प्रघाणः प्रघणोऽलिन्दो, बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ।
कपोतपाली विटङ्कः, पटलच्छदिषी समे ॥१०१०॥
नीध्रं वलीकं तत्प्रान्त, इन्द्रकोशस्तमङ्गकः ।
वलभी छदिराधारो, नागदन्तास्तु दन्तकाः ॥१०११॥

मत्तालम्बोऽपाश्रयः स्यात्, प्रग्रीवो मत्तवारणे ।
वातायनो गवाक्षश्च, जालकेऽथात्रकोष्ठकः ॥१०१२॥

कुसूलोऽश्रिस्तु कोणोऽणिः, कोटिः पाल्यस्रं इत्यपि ।
आरोहणं तु सोपानं, निःश्रेणिस्त्वधिरोहिणी ॥१०१३॥

स्थूणा स्तम्भः शालभञ्जी, पाञ्चालिका च पुत्रिका ।
काष्ठादिघटिता लेप्यमयी त्वञ्जलिकारिका ॥१०१४॥

नन्द्यावर्त्तप्रभृतयो, विच्छन्दा आढ्यवेश्मनाम् ।
समुद्गः सम्पुटः पेटा, स्यान्मञ्जूषाऽथ शोधनी १०१५

सम्मार्जनी बहुकरी, वर्द्धनी च समूहनी ।
सङ्करावकरौ तुल्यावुदूखलमुलूखलम् ॥१०१६॥

प्रस्फोटनं तु पवनमवघातस्तु कण्डनम् ।
कटः किलिञ्जो मुसलोऽयोग्रं कण्डोलकः पिटम् १०१७

चालनी तितउः शूर्पं, प्रस्फोटनमथान्तिका ।
चुल्ल्यश्मन्तकमुद्धानं, स्यादधिश्रयणी च सा ॥१०१८॥

स्थाल्युखा पिठरं कुण्डं, चरुः कुम्भो घटः पुनः ।
कुटः कुम्भः करीरश्च, कलशः कलसो निपः ॥१०१९॥

हसन्यङ्गारशकटी-धानी-पात्री हसन्तिका ।
भ्राष्ट्रोऽम्बरीषमृचीषमृजीषं पिष्टपाकभृत् ॥१०२०॥

कम्बिर्दर्विः खजाकोऽथ, स्यात्तर्दूर्दारुहस्तकः ।
वार्द्धानी तु गलन्त्यालूः, कर्करी करकोऽथ सः १०२१

नालिकेरजः करङ्कस्तुल्यौ कटाहकर्परौ ।
मणिकोऽलिञ्जरो गर्गरीकलश्यौ तु मन्थनी ॥१०२२॥

वैशाखः खजको मन्था, मन्थानो मन्थदण्डकः ।
मन्थः क्षुब्धोऽस्य विष्कम्भो, मञ्जीरः कुटरोऽपि च १०२३

शालाजीरो वर्द्धमानः, शरावः कोशिका पुनः ।
मल्लिका चषकः कंसः, पारी स्यात्पानभाजनम् ॥१०२४॥

कुतूश्चर्मस्नेहपात्रं, कुतुपस्तु तदल्पकम् ।
दृतिः खल्लश्चर्ममयी, स्यात्तु करकपात्रिका ॥१०२५॥

सर्वमावपनं भाण्डं, पात्रामत्रे च भाजनम् ।
तद्विशालं पुनः स्थालं, स्यात्पिधानमुदञ्चनम् ॥१०२६॥

शैलोऽद्रिः शिखरी शिलोच्चयगिरी गोत्रोऽचलः सानुमान्,
ग्रावा पर्वतभूध्रभूधरधराहार्या नगोऽथोदयः ।

पूर्वाद्रिश्चरमोद्रिरस्तः उदगद्रिस्त्वद्रिराट् मेनका--
प्राणेशो हिमवान् हिमालयो हिमप्रस्थो भवानीगुरुः ॥१०२७
हिरण्यनाभो मैनाकः, सुनाभश्च तदात्मजः ।
रजताद्रिस्तु कैलासोऽष्टापदः स्फटिकाचलः ॥१०२८॥
क्रौञ्चः क्रुञ्चोऽथ मलयः, आषाढो दक्षिणाचलः ।
स्यान्माल्यवान् प्रस्रवणो, विन्ध्यस्तु जलवालकः ॥१०२९
शत्रुञ्जयो विमलाद्रिरिन्द्रकीलस्तु मन्दरः ।
सुवेलः स्यात् त्रिमुकुटस्त्रिकूटस्त्रिककुच्च सः ॥१०३०॥
उज्जयन्तो रैवतकः, सुदाहः पारियात्रिकः ।
लोकालोकश्चक्रवालोऽथ मेरुः कर्णिकाचलः ॥१०३१॥
रत्नसानुः सुमेरुः स्वः-स्वर्गि-काञ्चनतो गिरिः ।
शृङ्गं तु शिखरं कूटं, प्रपातस्त्वतटो भृगुः ॥१०३२॥
मेखला मध्यभागोऽद्रेर्नितम्बः कटकश्च सः ।
दरी स्यात्कन्दरोऽखातबिले तु गह्वरं गुहा ॥१०३३॥
द्रोणी तु शैलयोः सन्धिः, पादाः पर्यन्तपर्वताः ।
दन्तकास्तु बहिस्तिर्यक्प्रदेशा निर्गता गिरेः ॥१०३४॥

अधित्यकोर्ध्वभूमिः स्यादधोभूमिरुपात्यका ।
स्नुः प्रस्थः सानुरश्मा तु, पाषाणः प्रस्तरो दृषद् ॥१०३५॥
ग्रावा शिलोपलौ गण्डशैलाः स्थूलोपलाश्च्युताः ।
स्यादाकरः खनिः खानिर्गञ्जो धातुस्तु गैरिकम् ॥१०३६॥
शुक्लधातौ पाकशुक्ला, कठिनी खटिनी खटी ।
लोहं कालायसं शस्त्रं, पिण्डं पारशवं घनम् ॥१०३७॥
गिरिसारं शिलासारं, तीक्ष्णकृष्णामिषे अयः ।
सिंहानं-घूर्त्तं-मण्डूरं-सरणान्यस्य किट्टके ॥१०३८॥
सर्वं च तैजसं लोहं, विकारस्त्वयसः कुशी ।
ताम्रं म्लेच्छमुखं शुल्वं, रक्तं द्व्यष्टमुदुम्बरम् ॥१०३९॥
म्लेच्छशाबरभेदाख्यं, मर्कटास्यं कनीयसम् ।
ब्रह्मवर्द्धनं वरिष्ठं, सीसं तु सीसपत्रकम् ॥१०४०॥
नागं गण्डूपदभवं, वप्रं सिन्दूरकारणम् ।
वर्ध्रं स्वर्णारियोगेष्टं, यवनेष्टं सुवर्णकम् ॥१०४१॥

---

०१ सुवर्णं १ रजतं २ ताम्रं ३ रीति ४ कांस्यं ५ तथा त्रपु ६ । सीसं ७ च घीवरं ८ चैव, अष्टौ लोहानि चक्षते ॥१॥

वङ्गं[1] त्रपुः[2] स्वर्णज[3]नागजीवने[4],
मृद्वङ्ग[5]रङ्गे[6] पुरुष[7]पिच्चटे[8] ।
स्याच्चक्रसंज्ञं[9] तमरं[10] च नागजं[11]
कस्तीर[12]मालीनक[13]सिंहले[14] अपि ॥१०४२॥

स्याद्रूप्यं[1] कलधौत[2]तार[3]रजत[4]श्वेता[5]नि दुर्वर्णकं[6],
खर्जूरं[7] च हिमांशुहंसकुमुदाभिख्यं[8] सुवर्णं[1] पुनः ।
स्वर्णं[2] हेम[3] हिरण्य[4]हाटक[5]वसू[6]न्यष्टापदं[7] काञ्चनं[8]
कल्याणं[9] कनकं[10] महारजत[11]गाङ्गेय[12]रुक्माण्य[13]पि ॥१०४३॥

कलधौत[14]लोहोत्तम[15]वह्निबीजा[16]-
न्यपि गारुडं[18] गैरिक[19]जातरूपे[20] ।
तपनीय[21]चामीकर[22]चन्द्र[23]भर्मा[24]-
ऽर्जुन[25]निष्क[26]कार्तस्वर[27]कर्बुराणि[28] ॥१०४४॥

जाम्बूनदं[29] शातकुम्भं[30] रजतं[31] भूरि[32] भूत्तमम्[33] ।
हिरण्यकोशोकुप्यानि[3], हेम्नि रूप्ये कृताकृते ॥१०४५॥

कुप्यन्तु तद्‌द्वयादन्यद्रूप्यन्तु द्वयमाहतम् ।
अलङ्कारसुवर्णं तु, शृङ्गीकनकमायुधम् ॥१०४६॥
रजतं च सुवर्णं च, संश्लिष्टे घनगोलकः ।
पित्तलाऽऽरेऽयारकूटः, कपिलोहं सुवर्णकम् ॥१०४७॥
रिरी रीरी च रीतिश्च, पीतलोहं सुलोहकम् ।
ब्राह्मी तु राज्ञी कपिला, ब्रह्मरीतिर्महेश्वरी ॥१०४८॥
कांस्ये विद्युत्प्रियं घोषैः, प्रकाशं वङ्गशुल्वजम् ।
घण्टाशब्दमसुराह्वं, रवणं लोहजं मलम् ॥१०४९॥
सौराष्ट्रके पञ्चलोहं, वर्त्तलोहं तु वर्त्तकम् ।
पारदः पारतः सूतो, हरबीजं रसेश्चलम् ॥१०५०॥
अभ्रकं स्वच्छपत्रं खंमेघाख्यं गिरिजामले ।
स्रोतोऽञ्जनं तु कापोतं, सौवीरं कृष्णयामुनं ॥१०५१॥
अथ तुल्यं शिखिग्रीवं, तुत्थाञ्जनमयूरके ।
मूषातुत्थं कांस्यनीलं, हेमतारं वितुन्नकम् ॥१०५२॥

---

०१ आरतस्योत्तमो लोके "हौया" इति ख्यातः । तथा "पैसा इति अन्यः । ०२ "कुन्दन" इति प्रसिद्ध ०३ पञ्च ताम्ररीतित्रपुसीसककालायसरूपाणि लौहानि यस्मिन् कांस्यभेदः ।

स्यात्तु कर्परिकातुत्थ[1]ममृतासङ्ग[2]मञ्जनम्[3] ।
रसगर्भं[1] तार्क्ष्यशैलं[2], तुत्थे दार्वीरसोद्भवे ॥१०५३॥

पुष्पाञ्जनं[1] रीतिपुष्पं[2], पौष्पकं[3] पुष्पकेतु[4] च ।
माक्षिकं[1] तु कदम्बः[2] स्यात्, चक्रनामा[3]ऽजनामकः[4] ॥१०५४॥

ताप्यो[1] नदीजः[2] कामारि[3]स्तारारि[4]र्विट्[5]माक्षिकः[6] ।
सौराष्ट्री[1] पार्वती[2] काक्षी[3], कालिका[4] पर्पटी[5] सती[6] ॥१०५५॥

आढकी[7] तुवरी[8] कंसोद्भवा[9] काच्छी[10] मृदाह्वयी ।
कासीसं[1] धातुकासीसं[2], खेचरं[3] धातुशेखरम्[4] ॥१०५६॥

द्वितीयं पुष्पकासीसं[1], कंसकं[2] नयनौषधम्[3] ।
गन्धाश्मा[1] शुल्वा[2]पामा[3]-कुष्ठारि[4]र्गन्धिक[5]गन्धकौ[6] ॥१०५७॥

सौगन्धिकः[7] शुकपुच्छो[8], हरितालं[1] तु पिञ्जरम्[2] ।
बिडालकं[3] विस्रगन्धि[4], खर्जूरं[5] वंशपत्रकम्[6] ॥१०५८॥

आलं[7]पीतन[8]तालानि[9], गोदन्तं[10] नटमण्डनम्[11] ।
वङ्कारि[12]र्लोमहृ[13]च्चाथ, मनोगुप्ता[1] मनःशिला[2] ॥१०५९॥

करवीरा[3] नागमाता[4], रोचनी[5] रसनेत्रिका[6] ।
नेपाली[7] कुनटी[8] गोला[9], मनोह्वा[10] नागजिह्विका[11] ॥१०६०॥

सिन्दूरं[१] नागजं[२] नागरक्तं[३] शृङ्गारभूषणम्[४] ।
चीनपिष्टं[५] हंसपादः[१] कुरुविन्दे[२] तु हिङ्गुलः[३] ॥१०६१॥
शिलाजतु[१] स्याद्गिरिजमर्थ्यं[३] गैरेयमश्मजम्[४] ।
क्षारः[१] काचः[२] कुलाली[१] तु, स्याच्चक्षुष्या[२] कुलत्थिका[३] ॥१०६२
बोलो[१] गन्धरसः[२] प्राणः[३], पिण्डो[४] गोपरसः[५] शशः[६] ।
रत्नं[१] वसु[२] मणिस्तत्र[३], वैडूर्यं[१] वालवायजम्[२] ॥१०६३॥
मरकतं[१] त्वश्मगर्भं[२], गारुत्मतं[३] हरिन्मणिः[४] ।
पद्मरागो[१] लोहितकलक्ष्मीपुष्पारुणोपलाः[४] ॥१०६४॥
नीलमणिस्त्विन्द्रनीलः[२], सूचीमुखं[१] तु हीरकः[२] ।
वरारकं[३] रत्नमुख्यं, वज्रपर्यायनाम च ॥१०६५॥
विराटजो[१] राजपट्टो[२], राजवर्तोऽथ[३] विद्रुमः ।
रक्ताङ्को[२] रक्तकन्दश्च[३], प्रवालं[४] हेमकन्दलः ॥१०६६॥
सूर्यकान्तः[१] सूर्यमणिः[२], सूर्याश्मा[३] दहनोपलः[४] ।
चन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिश्चान्द्रश्चन्द्रोपलश्च सः ॥१०६७॥
क्षीरतैलस्फटिकाभ्यामन्यौ स्फटिकाविमौ ।
शुक्तिजं[१] मौक्तिकं[२] मुक्ता[३], मुक्ताफलं[४] रसोद्भवम्[५] ॥१०६८॥

इति पृथ्वीकायः ॥

---

०१ हस्तिमस्तकाद्युद्भवमपि मौक्तिकमुच्यते, यदाह–" हस्ति-

अथाप्कायः ।

नीरं वारि जलं दकं कमुदकं पानीयमम्भः कुशं,
तोयं जीवनजीवनीयसलिलार्णांस्यम्बु वाः संवरम् ।
क्षीरं पुष्करमेघपुष्पकमलान्यापः पयःपाथसी,
कीलालं भुवनं वनं घनरसो यादोनिवासोऽमृतम् ॥१०६९॥
कुलीनसं कबन्धं च, प्राणदं सर्वतोमुखम् ।
अस्ताघोऽस्थाघो महतोऽवगाधं चातलस्पृशि ॥१०७०॥
निम्नं गभीरं गम्भीरमुत्तानं तद्विलक्षणम् ।
अच्छं प्रसन्नेऽनच्छं स्यादाविलं कलुषं च तत् १०७१
अवश्यायस्तु तुहिनं, प्रालेयं मिहिका हिमम् ।
स्यान्नीहारस्तुषारश्च, हिमानी तु महद्धिमम् ॥१०७२॥

पारावारः सागरोऽपारपारो-
ऽकूपारोदध्यर्णवौ वीचिमाली ।
यादः-स्रोतो-वा-नदी-शैः सरस्वान् ।
सिन्धूदन्वन्तौ मितद्रुः समुद्रः ॥१०७३॥

मस्तकदन्तो [illegible] दंष्ट्रा शूकरवराहयोः । मेघो भुजङ्गमो वेणुर्मत्स्यो मौक्तिकयोनयः ॥ १ ॥ " इति ।

आकरो मकराद्वार्जलान्निधि-धि-राशयः

द्वीपान्तरा असङ्ख्याश्चात्र, सप्तैवेति तु लौकिकाः ॥१०७४॥

लवणक्षीरदध्याज्यसुरेक्षुस्वादुवारयः ।

तरङ्गो भङ्गवीच्यूर्म्यु-त्कलिका महति त्विह ॥१०७५॥

लहर्युल्लोलकल्लोला, आवर्त्तः पयसां भ्रमः ।

तालूरो वोलकश्चासौ, वेला स्याद् वृद्धिरम्भसः ॥१०७६॥

डिण्डीरोऽब्धिकफः फेनो, बुद्बुदस्थासकौ समौ ।

मर्य्यादा कूलभूः कूलं, प्रपातः कच्छरोधसी ॥१०७७॥

तटं तीरं प्रतीरं च, पुलिनं तज्जलोज्झितम् ।

सैकतं चान्तरीपं तु, द्वीपमन्तर्जले तटम ॥१०७८॥

तत्परं पारमवारं, त्ववाक् पात्रं तदन्तरम् ।

नदी हिरण्यवर्णा स्याद्रोधोवक्रा तरङ्गिणी ॥१०७९॥

सिन्धुः शैवलिनी वहा च ह्रदिनी स्रोतस्विनी निम्नगा,

स्रोतो निर्झरिणी सरिच्च तटिनी कूलङ्कषा वाहिनी ।

कर्षूर्द्वीपवती समुद्रदयिताधुन्यौ स्रवन्तीसर-

स्वत्यौ पर्वतजाऽऽपगा जलधिगा कुल्या च अम्भालिनी ॥

गङ्गा त्रिपथगा भागीरथी[३] त्रिदशदीर्घिका ।
त्रिस्रोता जाह्नवी मन्दाकिनी भीष्मकुमारसूः ॥१०८१॥
सरिद्वरा विष्णुपदी, सिद्ध-स्वः-स्वर्गि स्वापगा ।
ऋषिकुल्या हैमवती, स्वर्वापी हरशेखरा ॥१०८२॥
यमुना यमभगिनी, कालिन्दी सूर्यजा यमी ।
रेवेन्दुजा पूर्वगङ्गा, नर्मदा मेखलाद्रिजा ॥१०८३॥
गोदा गोदावरी तापी, तपनी तपनात्मजा ।
शुतुद्रिस्तु शतद्रुः स्यात्, कावेरी त्वर्द्धजाह्नवी ॥१०८४॥
करतोया सदानीरा, चन्द्रभागा तु चन्द्रका ।
वासिष्ठी गोमती तुल्ये, ब्रह्मपुत्री सरस्वती ॥१०८५॥
विपाट् विपाशोऽर्जुनी तु, बाहुदा सैतवाहिनी ।
वैतरणी नरकस्था, स्रोतोऽम्भःसरणं स्वतः ॥१०८६॥
प्रवाहः पुनरोघः स्याद्, वेणी धारा रयश्च सः ।
घट्टस्तीर्थोऽवतारोऽम्बुवृद्धौ पूरः प्लवोऽपि च ॥१०८७॥
पुटभेदास्तु वक्राणि, भ्रमास्तु जलनिर्गमाः ।
परिवाहा जलोच्छ्वासाः, कूपकास्तु विदारकाः ॥१०८८॥

प्रणाली जलमार्गोऽथ, पाने कुल्या च सारणिः ।
सिकता वालुका बिन्दौ, पृषतंपृषतविप्रुषः ॥१०८९॥
जम्बालचिकिलौ पङ्कः, कर्दमश्च निषद्वरः ।
शादो हिरण्यबाहुस्तु, शोणो नदे पुनर्वहः ॥१०९०॥
भिद्यै उद्ध्यः सरस्वांश्च, ह्रदोऽगाधजलो ह्रदः ।
कूपः स्यादुदपानोऽन्धुः, प्रहिर्नेमी तु तन्त्रिका ॥१०९१॥
नान्दीमुखो नान्दीपटो, वीनाहो मुखबन्धने ।
आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपेऽथ दीर्घिका ॥१०९२॥
वापी स्यात् क्षुद्रकूपे तु, चुरी चुण्डी च चूतकः ।
उद्घाटकं घटीयन्त्रे, पादावर्तोऽरघट्टकः ॥१०९३॥
अखातं तु देवखाते, पुष्करिण्यां तु खातकम् ।
पद्माकरस्तडागः स्यात्, कासारः सरसी सरः ॥१०९४॥
वेशन्तः पल्वलोऽल्पं तत्, परिखा खेयखातिके ।
स्यादालवालमावालमावापः स्थानकं च सः ॥१०९५॥
आधारस्त्वम्भसां बन्धो, निर्झरस्तु झरः सरिः ।
उत्सः स्रवः प्रस्रवणं, जलाधारा जलाशयाः ॥१०९६॥

इत्यप्कायः ।

अथ तेजस्कायः ।

वह्निर्बृहद्भानुहिरण्यरेतसौ,
धनञ्जयो हव्यहविर्हुताशनः ।
कृपीटयोनिर्दमुनो विरोचना-
ऽऽशुशुक्षणी आशयाशस्तनूनपात् ॥१०९७॥
कृशानुर्वैश्वानरवीतिहोत्रौ,
वृषाकपिः पावकचित्रभानू ।
अप्पित्तधूमध्वजकृष्णवर्त्मा-
र्चिष्मच्छमीगर्भतमोघ्नशुक्राः ॥१०९८॥

शोचिष्केशः शुचिर्हुतवहोषर्बुधाः सप्तमन्त्र-
ज्वालाजिह्वो ज्वलनशिखिनौ जागृविर्जातवेदाः ।
बर्हिःशुष्मानिलसखवसू रोहिताश्वाश्रयाशौ;
बर्हिर्ज्योतिर्दहनबहुला हव्यवाहोऽनलोऽग्निः ॥१०९९॥

विभावसुः सप्तोदर्चिः, स्वाहाऽग्नायी प्रियाऽस्य च ।
और्वः संवर्तकोऽब्ध्यग्निर्वाडवो वडवामुखः ॥११००॥

दवो दावो वनवह्निर्मेघवह्निरिरम्मदः ।
छागणस्तु करीषाग्निः, कुकूलस्तु तुषानलः ॥११०१॥
सन्तापः संज्वरो वाष्प, ऊष्मा जिह्वाः स्युरर्चिषः ।
हेतिः कीला शिखा ज्वालाऽर्चिर्भिल्का महत्यसौ ११०२
स्फुलिङ्गोऽग्निकणोऽलातन्त्वालोल्कोऽलातमुल्मुकम् ।
धूमः स्याद्वायुवाहोऽग्निवाहो दहनकेतनम् ॥११०३॥
भस्मसूः करभाऊर्ध्वं, स्तरी जीमूतवाह्यपि ।
तडिदैरावती विद्युच्चला शम्पाऽचिरप्रभा ॥११०४॥
आकालिकी शतह्रदा, चञ्चला चपलाऽशनिः ।
सौदामिनी क्षणिका च, ह्रादिनी जलवालिका ॥११०५॥

इति तेजस्कायः ।

अथ वायुकायः ।

वायुः समीरसमिरौ पवनाशुगौ नभः–
श्वासो नभस्वद्निःश्वसनाः समीरणः ।
वातोऽहिकान्तपवमानमरुत्प्रकम्पनाः,
कम्पाकनित्यगतिगन्धवहप्रभञ्जनाः ॥११०६॥

मातरिश्वा[२०] जगत्प्राणः[२१], पृषदश्वो[२२] महाबलः[२३] ।
मारुतः[२४] स्पर्शनो[२५] दैत्यदेवो[२६] झञ्झा स वृष्टियुक् ११०७
प्राणो नासाग्रहृन्नाभिपादाङ्गुष्ठान्तगोचर ।
अपानः पवनो मन्यापृष्ठपृष्ठान्तगोचर. ।
समानः सन्धिहृन्नाभिषूदानो[१] हृच्छिरोऽन्तरे ।
सर्वत्वग्वृत्तिको व्यानः, इत्यङ्ग पञ्च वायवः ॥११०९॥

इति वायुकायः ।

अथ वनस्पतिकायः ।

अरण्यमटवी[२] सत्रं[३], वार्क्षं[४] च गहनं[५] क्षुपः[६] ।
कान्तारं[७] विपिनं[८] कक्षः, स्यात् षण्डं[१०] काननं[११] वनम्[१२] १११०
दवो[१३] दावः[१४] प्रस्तारस्तु, तृणाटव्यां[१] क्षुपोऽपि च ।
अपोरम्या वनं[२] वैलमारामः कृत्रिमे वने ॥११११॥
निष्कुटस्तु गृहारामो, बाह्यारामस्तु पौरकः ।
आक्रीडे पुनरुद्यानं[२], राज्ञा त्वन्तःपुरोचितम् ॥१११२॥
तदेव प्रमदवनममात्यादेस्तु निष्कुटे ।
वाटी[१] पुष्पादिसूत्रासौ, क्षुद्रारामः प्रसीदिका॥१११३॥

वृक्षोऽगः शिखरी च शाखिफलदौ दावद्रिहरिद्रुद्रुमो,
जीर्णो द्रुर्विटपी कुटः क्षितिरुहः कारस्करो विष्टरः ।
नन्द्यावर्तकरालिकौ तरुवसू पर्णी पुलाक्यंह्रिपः,
सालोऽनोकहगच्छपादपनगा रूक्षागमौ पुष्पदः ॥१११४॥
कुञ्जनिकुञ्जकुडङ्गाः, स्याने वृक्षैर्वृतान्तरे ।
पुष्पैस्तु फलवान् वृक्षो, वानस्पत्यो विना तु तैः १११५
फलवान् वनस्पतिः स्यात्, फलावन्ध्यः फलेग्रहिः ।
फलवन्ध्यस्त्ववकेशी, फलवान् फलिनः फली ॥१११६॥
ओषधिः स्यादोषधिश्च, फलपाकावसानिका ।
क्षुपो ह्रस्वशिफाशाखः, प्रततिर्वततिर्लताः ॥१११७॥
वल्लीचास्यां तु प्रतानिन्यां, गुल्मिन्युलपवीरुधः ।
स्यात्प्ररोहोऽङ्कुरोऽङ्कूरो, रोहश्च स तु पर्वणः ॥१११८॥
समुत्थितः स्याद्बलिशं, शिखाशाखालताः समाः ।
सालो शालो स्कन्धशाखा, स्कन्धः प्रकाण्डमस्तकम् १११९
मूलाच्छाखावधिर्गण्डिः, प्रकाण्डोऽस्य जटा शिफा ।
प्रकाण्डरहिते स्तम्बो, विटपो गुल्म इत्यपि ॥११२०॥

शिरोनामाग्रं शिखरं, मूलं बुध्नोऽङ्घ्रिनाम च ।
सारो मज्जा त्वचि च्छल्ली, चोचं वल्कं च वल्कलम् ११२१
स्थाणौ तु ध्रुवकः शङ्कुः, काष्ठं दलिर्दारुणी ।
निष्कुहः कोटरो मञ्जो, मञ्जरिर्वल्लरिश्च सा ॥११२२॥
पत्रं पलाशं छदनं, बर्हं पर्णं छदं दलम् ।
नवे तस्मिन् किशलयं, किशलं पल्लवोऽस्त्र तु ॥११२३॥
नवे प्रवालोऽस्य कोशी, शुङ्गा मोदिर्दलस्नसा ।
विस्तारविटपो तुल्यौ, प्रसूनं कुसुमं सुमम् ॥११२४॥
पुष्पं सूनं सुमनसः, प्रसवश्च मणीवकम् ।
जालकक्षारकौ तुल्यौ, कलिकायां तु कोरकः ॥११२५॥
कुड्मले मुकुले गुञ्छे, गुच्छस्तबकगुत्सकाः ।
गुलुञ्छोऽस्य रजः पौष्पं परागोऽस्य रसो मधु ॥११२६॥
मकरन्दो मरन्दश्च, वृन्तं प्रसवबन्धनम् ।
प्रबुद्धोज्जृम्भफुल्लानि, व्याकोशं विकचं स्मितम् ॥११२७
उन्मिषितं विकसितं, दलितं स्फुटितं स्फुटम् ।
प्रफुल्लोत्फुल्लसम्फुल्लोच्छ्वसितानि विजृम्भितम् ॥११२८।

स्मेरं विनिद्रमुन्निद्रं विबुद्धं हसितानि च ।
सङ्कुचितं तु निद्राणं, मीलितं मुद्रितं च तत् ॥११२९॥
फले तु सस्यं तच्छुष्कं, वानमामं शलाटु च ।
ग्रन्थिः पर्व परुर्बीजकोशी शिम्बा शमिः शमी ॥११३०॥
शिम्बिश्च पिप्पलोऽश्वत्थः, श्रीवृक्षः कुञ्जराशनः ।
कृष्णावासो बोधितरुः, प्लक्षस्तु पर्कटी जटी ॥११३१॥
न्यग्रोधस्तु बहुपात् स्याद्वटो वैश्रवणालयः ।
उदुम्बरो जन्तुफलो, मशकी हेमदुग्धकः ॥११३२॥
काकोदुम्बरिका फल्गुर्मलयुर्जघनेफला ।
आम्रश्चूतः सहकारः, सप्तपर्णस्त्वयुक्छदः ॥११३३॥
शिग्रुः शोभाञ्जनोऽक्षीवे तीक्ष्णगन्धक-मोचकौ ।
श्वेतेऽत्र श्वेतमरिचः, पुन्नागः सुरपर्णिका ॥११३४॥
बकुलः केसरोऽशोकः, कङ्केलिः ककुभोऽर्जुनः ।
मालूरः श्रीफलो बिल्वः, किङ्किरातः कुरण्टकः॥११३५॥
त्रिपत्रकः पलाशः स्यात्, किंशुको ब्रह्मपादपः ।
तृणराजस्तलस्तालो, रम्भा मोचा कदल्यपि ॥११३६॥
करवीरो हयमारः, कुटजो गिरिमल्लिका ।
विदुलो वेतसः शीतो, वानीरो वञ्जुलो रथः ॥११३७॥

कर्कन्धूः कुवली कोली, बदर्यथ हलिप्रियः ।
नीपः कदम्बः सालस्तु, सर्जोऽरिष्टस्तु फेनिलः ॥११३८॥
निम्बोऽरिष्टः पिचुमन्दः, समौ पिचुलझाबुकौ ।
कार्पासस्तु बादरः स्यात्, पिचव्यस्तूलकं पिचुः ॥११३९॥
आरग्वधः कृतमालो, वृषो वासाऽटरूषके ।
करञ्जस्तु नक्तमालः, स्नुहिर्वज्री महातरुः ॥११४०॥
महाकालस्तु किम्पाके, मन्दारः पारिभद्रके ।
मधूकस्तु मधुष्ठीलो, गुडपुष्पो मधुद्रुमः ॥११४१॥
पीलुः सितो गुडफलो, गुग्गुलुस्तु पलङ्कषः ।
राजादनः पियालः स्यात्तिनिशस्तु रथद्रुमः ॥११४२॥
नागरङ्गस्तु नारङ्गे, इङ्गुदी तापसद्रुमः ।
काश्मरी भद्रपर्णी श्रीपर्ण्यम्लिका तु तिन्तिडी ॥११४३॥
शेलुः श्लेष्मातकः पीतमालस्तु प्रियकोऽसनः ।
पाटलिः पाटला भूर्जो, बहुत्वक्को मृदुच्छदः ॥११४४
द्रुमोत्पलः कर्णिकारो, निचुले हिज्जलेज्जलौ ।
धात्री शिवा चामलकी, कलिवृक्षो बिभीतकः ॥११४५॥
हरितक्यभया पथ्या, त्रिफला तत् फलत्रयम् ।
तापिच्छस्तु तमालः स्याच्चम्पको हेमपुष्पकः ॥११४६॥

निर्गुण्डी सिन्दुवारेऽतिमुक्तके माधवी लता ।
वासन्ती चौड्रपुष्पं तु, जपा जातिस्तु मालती ॥११४७॥
मल्लिका स्याद्विचकिलः, सप्तला नवमालिका ।
मागधी यूथिका सा तु, पीता स्याद्धेमपुष्पिका ॥११४८॥
प्रियङ्गुः फलिनी श्यामा, बन्धूको बन्धुजीवकः ।
करुणे मल्लिकापुष्पो, जम्बीरे जम्भजम्भलौ ॥११४९॥
मातुलुङ्गो बीजपूरः, करीरक्रकरौ समौ ।
पञ्चाङ्गुलः स्यादेरण्डे, धातक्यां धातुपुष्पिका ॥११५०॥
कपिकच्छूरात्मगुप्ता, धत्तूरः कनकाह्वयः ।
कपित्थस्तु दधिफलो, नारिकेलस्तु लाङ्गली ॥११५१॥
आम्रातको वर्षपाकी, केतकः क्रकचच्छदः ।
कोविदारो युगपत्रः, सल्लकी तु गजप्रिया ॥११५२॥
वंशो वेणुर्यवफलस्त्वक्सारस्तृणध्वजः ।
मस्करः शतपर्वा च, स्वनन् वातात्स कीचकः ॥११५३॥
तुकाक्षीरी वंशक्षीरी, त्वक्क्षीरी वंशरोचना ।
पूगे क्रमुकगुवाकौ, तस्योद्वेग पुनः फलम् ॥११५४॥
ताम्बूलवल्ली ताम्बूली, नागपर्यायवल्ल्यपि ।
तुम्ब्यलाबूः कृष्णला तु, गुञ्जा द्राक्षा तु गोस्तनी ११५५

मृद्वीका हारहूरा च, गोक्षुरस्तु त्रिकण्टकः ।
श्वदंष्ट्रा स्वादुकण्टो, गिरिकर्ण्यपराजिता ॥११५६॥
व्याघ्री निदिग्धिका कण्टकारिका स्यादथामृता ।
वत्सादनी गुडूची च, विशाला त्विन्द्रवारुणी ॥११५७॥
उशीरं वीरणीमूले, ह्रीवेरं वालकं जलम् ।
प्रपुन्नाडस्त्वेडगजो, दद्रुघ्नश्चक्रमर्दकः ॥११५८॥
रुद्रायां महारजनं, कुसुम्भं कमलोत्तरम् ।
लोध्रे तु गालवो रोध्रस्तिल्वशावरमार्जनाः ॥११५९॥
मृणालिनी पुटकिनी, नलिनी पङ्किन्यपि ।
कमलं नलिनं पद्ममरविन्दं कुशेशयम् । ॥११६०॥
पद्मं शतसहस्राभ्यां, पत्रं राजीवपुष्करे ।
बिसप्रसूनं नालीकं, तामरसं महोत्पलम् ॥११६१॥
तज्जलात् सरसः पङ्कात्परे रुट्-रुह-जन्म-जैः ।
पुण्डरीकं सिताम्भोजमथ रक्तसरोरुहे ॥११६२॥
रक्तोत्पलं कोकनदं, कैरविण्यां कुमुद्वती ।
उत्पलं स्यात् कुवलयं, कुवेलं कुवलं कुवम् ॥११६३॥
श्वेते तु तत्र कुमुदं, कैरवं गर्दभाह्वयम् ।
नीले तु स्यादिन्दीवरं, हल्लकं रक्तसन्ध्यके ॥११६४॥

सौगन्धिकन्तु कह्लारं, बीजकोशो वराटकः ।
कर्णिका पद्मनालं तु, मृणालं तन्तुलं बिसम् ॥११६५॥
किञ्जल्कं केसरं संवर्तिका तु स्यान्नवं दलम् ।
करहाटः शिफा च स्यात्, कन्दे सलिलजन्मनाम् ॥११६६
उत्पलानां तु शालूकं, नील्यां शैवालशेवले ।
शेवालं शैवलं शेपालं जलाच्छूकैनीलिके ॥ ११६७ ॥
धान्यं तु सस्यं सीत्यं च, व्रीहि स्तम्बकरिश्च तत् ।
आशुः स्यात् पटलो व्रीहिर्गर्भपाकी तु षष्टिकः॥११६८॥
शालयः कलमाद्याः स्युः, कलमस्तु कलामकः ।
लोहितो रक्तशालिः स्यान्महाशालिः सुगन्धिकः॥११६९
यवो हयप्रियस्तीक्ष्णशूकस्तोक्मस्त्वसौ हरित् ।
मङ्गल्यको मसूरः स्यात्, कलायस्तु सतीनकः॥११७०॥
हरेणुः खण्डिकश्चाय, चणको हरिमन्थकः ।

---

०१ व्रीहि १ यवो २ मसूरो ३ गोधूमो ४ मुद्ग ५ माष- ६ तिल ७ चणकाः ८ । अणवः ९ प्रियङ्गु १० कोद्रव ११- मकुष्ठकाः १२ शालि १३ राजमाषः ॥१॥ किङ्गव १४ कलाय- १५ कुलत्थौ १६ शणाय १७ सप्तदशानि धान्यानि ॥

माषस्तु मदनो नन्दी, वृष्यो बीजवरो बली ॥११७१॥
मुद्गस्तु प्रथनो लोभ्यो, वर्णाटो हरितो हरिः ।
पीतेऽस्मिन् वसुवर्णहीरप्रवेलजयशारदाः ॥११७२॥
कृष्णे प्रवरवासन्तहरिमन्थकशिम्बिकाः ।
वनमुद्गे तुवरके-निगूढके-कुलीनकाः ॥११७३॥
खण्डी च राजमुद्गे तु, मकुष्टकमयुष्टकौ ।
गोधूमे सुमनो वल्ले, निष्पावः शितशिम्बिकः ॥११७४॥
कुलत्थस्तु कालवृन्तस्ताम्रवृन्तो कुलत्थिका ।
आढकी तुवरी वर्णा, स्यात्कुल्माषस्तु यावकः ॥११७५॥
नीवारस्तु वनव्रीहिः, श्यामाकश्यामकौ समौ ।
कङ्गुस्तु कङ्गुनी कङ्गुः प्रियङ्गुः पीततण्डुला ॥११७६॥
सा कृष्णा मधुका रक्ता, शोधिका मुसेटी सिता ।
पीता माधव्यथोद्दालः, कोद्रवः कोरदूषकः ॥११७७॥
चीनकस्तु क कङ्गुर्यवनालस्तु योनलः ।
जूर्णाह्वयो देवधान्य, जोन्नाला बीजपुष्पिका ॥११७८॥
शणं मङ्गा मातुलानी, स्यादुमा तु क्षुमाऽतसी ।
गवेधुका गवेधुः स्याज्जर्तिलोऽरण्यजस्तिल ॥११७९॥

षण्डतिले तिलपिञ्जस्तिलपेजोऽथ सर्षपः ।
कदम्बकस्तन्तुभोऽथ, सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः ॥११८०॥
माषादयः शमीधान्यं, शूकधान्यं यवादयः ।
स्यात्सस्यशूकं किंशारुः, कणिशं सस्यशीर्षकम ॥११८१॥
स्तम्बस्तु गुच्छो धान्यादेर्नाडं काण्डोऽफलस्तु सः ।
पलाळो धान्यत्वक्, तुषो बुसे कडङ्गरः ॥११८२॥
धान्यमावसितं रिद्धं, तत्पूतं निर्बुसीकृतम् ।
मूलपत्रकरीराग्रफलकाण्डाऽधिरूढकाः ॥११८३॥
त्वक् पुष्पं कवकं शाकं, दशधा शिग्रुकश्च तत् ।
तण्डुलीयस्तण्डुलेरो, मेघनादोऽल्पमारिषः ॥११८४॥
बिम्बी रक्तफला पीलुपर्णी स्यात्तुण्डिकेरिका ।
जीवन्ती जीवनी जीवा, जीवनीया मधुस्रवा ॥११८५॥
वास्तूकं तु क्षारपत्रं, पालक्या मधुसूदनी ।
रसोनो लशुनोऽरिष्टो, म्लेच्छकन्दो महौषधम् ॥११८६॥
महाकन्दो रसोनोऽन्यो, गृञ्जनो दीर्घपत्रकः ।
भृङ्गराजो भृङ्गरजो, मार्कवः केशरञ्जनः ॥११८७॥
काकमाची वायसी स्यात्, कारवेल्लः कठिल्लकः ।
कूष्माण्डकस्तु कर्कारुः, कोशातकी पटोलिका ॥११८८॥

चिर्भिटी कर्कटी वालुङ्क्येर्वारुस्त्रपुसी च सा ।
अर्शोघ्नः सूरणः कन्दः, शृङ्गवेरकमार्द्रकम् ॥११८९॥
कर्कोटकः किलासघ्नस्तिक्तपत्रः सुगन्धकः ।
मूलकं तु हरिपर्णं, सेकिमं हस्तिदन्तकम् ॥११९०॥
तृणं नडादि नीवारादि च शष्पन्तु तन्नवम् ।
सौगन्धिकं देवजग्धं, पौरं कत्तृणरौहिषे ॥११९१॥
दर्भः कुशः कुथो बर्हिः, पवित्रमथ तेजनः ।
गुन्द्रो मुञ्जः शरो दूर्वा, त्वनन्ता शतपर्विका ॥११९२॥
हरिताली रुहा पोटगलस्तु धमनो नडः ।
कुरुविन्दो मेघनामा, मुस्ता गुन्द्रा तु सोत्तमा॥११९३॥
बल्वजा उलपोऽप्यक्षुः, स्याद्रसालोऽसिपत्रकः ।
भेदाः कान्तारपुण्ड्राद्यास्तस्य मूलं तु मोरटम् ॥११९४॥
काशोस्त्विषीका घासस्तु, यवसं तृणमर्जुनम् ।
विषं क्ष्वेडो रसस्तीक्ष्णं, गरोऽस्य हलाहलः ॥११९५॥
वत्सनाभः कालकूटो, ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ।
सौराष्ट्रिकः शौल्किकेयः, काकोलो दारदोऽपि च ११९६

अहिच्छत्रो[११] मेषशृङ्ग्यैः, कुंटवालूकनन्दनौ ।
कैराटको हैमवतो, मर्कटः करवीरकः ॥११९७॥
सर्षपो मूलको गौरार्द्रकैः सक्थककर्दमौ ।
अङ्कोलसारैः कालिङ्गैः, शृङ्गिको मधुसिक्थकः ११९८॥
इन्द्रो लाङ्गुलिको विस्फुलिङ्ग-पिङ्गलगौतमौः ।
ग्रस्तको दार्वैश्चेति, स्थावरा विषजातयः ॥११९९॥
कुरण्टाद्यो अग्रबीजा, मूलजास्तूत्पलादयः ।
पर्वयोनय इक्ष्वाद्याः, स्कन्धजाः सल्लकीमुखाः ॥१२००॥
शाल्यादयो बीजरुहाः, सम्मूर्छजास्तृणादयः ।
स्युर्वनस्पतिकायस्य, षडेता मूलजातयः ॥१२०१॥

इति वनस्पतिकायः ।

द्वीन्द्रियाः ।

नीलङ्गुः कृमिरन्तर्जः, क्षुद्रकीटो बहिर्भवः ।
पूलकोऽस्त्वपपेडपि स्युः, कीकसाः कृमयोऽण्वः ॥१२०२॥
काष्ठकीटो घुणो गण्डूपदः किञ्चुलकः क्षुमूं ।
भूजन्तो गण्डूपदी तु, शिरयेलो जलौकसः ॥१२०३॥

जलालोका[3] जलूका च, जलौका जलसर्पिणी[6] ।
मुक्तास्फोटो[1]ऽब्धिमण्डूकी[3], शुक्तिः[3] कम्बुस्तु[1] वारिजः[3] ॥१२०४॥
त्रिरेखः[3] षोडशावर्त्तः[1], शङ्खोऽथ[3] क्षुद्रकम्बवः[1] ।
शङ्खनकाः[1] क्षुल्लकाश्च[3], शम्बूकास्त्वम्बुमात्रजाः[1] ॥१२०५॥
कपर्दस्तु[1] हिरण्यः[3] स्यात्, पणास्थिकवराटकौ[3][4] ।

इति द्वीन्द्रियाः ।

त्रीन्द्रियाः ।

दुर्नामा तु दीर्घकोशी[2], पिपीलकस्तु[1] पीलकः[2] ॥१२०६॥
पिपीलिका तु हीनाङ्गी[2], ब्राह्मणी[1] स्थूलशीर्षिका[2] ।
घृतेली[1] पिङ्गकपिशाऽथोपजिह्वोपदेहिका[2] ॥१२०७॥
षट्पदीका[3] लिक्षा तु, रिक्षा[2] यूका[1] तु षट्पदी[2] ।
गोपालिका[1] महामीरुर्गोमयोत्था[2] तु गर्दभी[2] ॥१२०८॥
मत्कुणस्तु[1] कोलकुणो, उद्दंशः[3] किटिमोत्कुणौ[4][5] ।
इन्द्रगोपस्त्वग्निरजो, वैराटस्तित्तिभोऽग्निकः ॥१२०९॥
कर्णजलौका[1] तु कर्णकीटा शतपदी[3] च सा ।

इति त्रीन्द्रियाः ।

चतुरिन्द्रियाः ।

ऊर्णनाभस्तन्तुवायो, जालिको जालकारकः ॥१२१०॥

कृमिर्मर्कटको लूता, लालास्रावोऽष्टपाच्च सः ।
वृश्चिको द्रुणे आल्यालिरलि तत्पुच्छकण्टकः ॥१२११॥
भ्रमरो मधुकृद् भृङ्गश्चञ्चरीकः शिलीमुखः ।
इन्दिन्दिरोऽली रोलम्बो, द्विरेफोऽस्य षडङ्घ्रयः १२१२
भोग्यन्तु पुष्पमधुनी, खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः ।
पतङ्गः शलभः क्षुद्रा, सरघा मधुमक्षिका ॥१२१३॥
माक्षिकादि तु मधु स्यात्, मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् ।
वर्वणा मक्षिका नीला, पुत्तिका तु पतङ्गिका ॥१२१४॥
वनमक्षिका तु दंशो, दंशी तज्जातिरल्पिका ।
तैलाटी वरटा गन्धोली स्याच्चीरी तु चीरुका ॥१२१५॥
झिल्लीका झिल्लिका वर्षकरी भृङ्गारिका च सा ।

चतुरिन्द्रियाः ।

पञ्चेन्द्रियाः

पशुस्तिर्यङ् चरि हिंस्रोऽस्मिन् व्यालः श्वापदोऽपि च
॥१२१६॥

हस्ती मतङ्गजगजद्विपकर्यनेकपाः,
मातङ्गवारणमहामृगसामयोनयः ।

स्तम्बेरमो द्विरदः सिन्धुरो नागदन्तिनो,
दन्तावलः करटिकुञ्जरकुम्भिपीलवः ॥१२१७॥
इभः करेणुर्गजोऽस्य, स्त्री धेनुका वशाऽपि च ।
भद्रो मन्द्रो मृगो मिश्रश्चतस्रो गजजातयः ॥१२१८॥
काटोऽप्यजातदन्तश्च, स्वल्पाङ्गश्चापि मत्कुणो ।
पञ्चवर्षो गजो बालः, स्यात्पोतो दशवर्षकः ॥१२१९॥
विक्को विंशतिवर्षः स्यात्, कलभस्त्रिंशदब्दकः ।
यूथनाथो यूथपतिर्मत्ते प्रभिन्नगर्जितौ ॥१२२०॥
मदोत्कटो मदकलः, समावुद्रान्तनिर्मदौ ।
मज्जितः कल्पितस्तिर्यग्घाती परिणतो गजः ॥१२२१॥
व्यालो दुष्टगजो गम्भीरवेध्येवमताङ्कुशः ।
राजवाह्यस्तूपवाह्यः, सन्नाह्यः समरोचितः ॥१२२२॥
उदग्रदन्तीपादन्तौ, बहूनां घटना घटा ।
मदो दानं प्रवृत्तिश्च, वमथुः करशीकरः ॥१२२३॥
हस्तिनासा करः शुण्डा, हस्तोऽस्याग्रं तु पुष्करम् ।
अङ्गुलिः कर्णिका दन्तौ, विषाणौ स्कन्ध आसनम् १२२४
कर्णमूलं चूलिका स्यादीषिका त्वक्षिकूटकम् ।
अपाङ्गदेशो निर्याणं, गण्डस्तु करटः कटः ॥१२२५॥

अवग्रहो ललाटं स्यादासनः कुम्भयोरधः ।
कुम्भौ तु शिरसः पिण्डौ, कुम्भयोरन्तरं विदुः ॥१२२६॥
वातकुम्भस्तु तस्याधो, वाहित्थं तु ततोऽप्यधः ।
वाहित्थाधः प्रतिमानं, पुच्छमूलं तु पेचकः ॥१२२७॥
दन्तभागः पुरोभागः, पक्षभागस्तु पार्श्वकः ।
पूर्वस्तु जङ्घादिदेशो, गात्रं स्यात्पश्चिमोऽपरः ॥१२२८॥
बिन्दुजालं पुनः पद्मं, शृङ्खलो निगडोऽन्दुकः ।
हिञ्जीरश्च पादपाशो, वारिस्तु गजबन्धभूः ॥१२२९॥
त्रिपदी गात्रयोर्बन्ध, एकस्मिन्नपरेऽपि च ।
तोत्रं वेणुकमालानं, बन्धस्तम्भोऽङ्कुशः सृणिः ॥१२३०॥
अपष्ठं त्वङ्कुशस्याग्रं, पातमङ्कुशवारणम् ।
निषादिना पादकर्म, यतं वीतं तु तद्द्वयम् ॥१२३१॥
कक्ष्या दूष्या वरत्रा स्यात्, कण्ठबन्धः कलापकः ।
घोटकस्तुरगस्तार्क्ष्यस्तुरङ्गोऽश्वस्तुरङ्गमः ॥१२३२॥
गन्धर्वोऽर्वा सप्तिवीती, वाहो वाजी हयो हरिः ।
वडवाऽश्वा प्रसूर्वामी, किशोरोऽल्पवया हयः ॥१२३३॥
जवाधिकस्तु जवनो, रथ्यो वोढा रथस्य यः ।
आजानेयः कुलीनः स्यात्, तत्तद्देशात्तु सैन्धवः ॥१२३४॥

वानायुजाः पारसीकाः, काम्बोजा वाह्लिकादयः ।
विनीतस्तु साधुवाही, दुर्विनीतस्तु शूकलः ॥१२३५॥
कश्यः कशार्हो ह्रक्रावर्ती श्रीवत्सकी हयः ।
पञ्चभद्रस्तु हृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषु पुष्पितः ॥१२३६॥
पुच्छोरःखुरकेशाग्र्यैः, सितैः स्यादष्टमङ्गलैः ।
सिते तु कर्कोकाहौ, खोङ्गाहः श्वेतपिङ्गले, ॥१२३७॥
पीयूषवर्णे सेराहः, पीते तु हरियो हये ।
कृष्णवर्णे तु खुङ्गाहः, कियाहो लोहितो हयः ॥१२३८॥
आनीलस्तु नीलकोऽस्य, त्रियूहः कपिलो हयः ।
वोल्लाहस्त्वयमेव स्यात्, पाण्डुकेशरवालधिः ॥१२३९॥
उराहस्तु मनाक्पाण्डुः, कृष्णजङ्घो भवेद्यदि ।
सुरूहको गर्दभाभो, वोरुखानस्तु पाटलः ॥१२४०॥
कुलाहस्तु मनाक् पीतः, कृष्णः स्याद्यदि जानुनि ।
उकनाहः पीतरक्तच्छायः स एव तु क्वचित् ॥१२४१॥
कृष्णरक्तच्छविः प्रोक्तः, शोणः कोकनदच्छविः ।
हरिकः पीतहरितच्छायः स एव हालकः ॥१२४२॥
पङ्गुलः सितकाचाभो, हलाहश्चित्रितो हयः ।
ययुरश्वोऽश्वमेधीयः, प्रोथमश्वस्य नासिका ॥१२४३॥

मध्यं कक्ष्यं निगालस्तु, गलोद्देशः खुराः शफाः ।
अथ पुच्छं वालहस्तौ, लाङ्गूलं लूमं वालधिः ॥१२४४॥
अपावृत्तपरावृत्तलुठितानि तु वेल्लिते ।
धोरितं वल्गितं प्लुतोत्तेजितोत्तेरितानि च ॥१२४५॥
गतयः पञ्च धाराख्यास्तुरङ्गाणां क्रमादिमाः ।
तत्र धौरितकं धौर्यं, धोरणं धोरितं च तत् ॥१२४६॥
बभ्रुकङ्कशिखिक्रोडगतिवत् वल्गितं पुनः ।
अग्रकायसमुल्लासात्, कुञ्चिकास्यं नतत्रिकम् ॥१२४७॥
प्लुतं तु लङ्घनं पक्षिमृगगत्यनुहारकम् ।
उत्तेजितं रेचितं स्यान्मध्यवेगेन या गतिः ॥१२४८॥
उत्तेरितमुपकण्ठमास्कन्दितकमित्यपि ।
उत्प्लुत्योत्प्लुत्य गमनं, कोपादिवाखिलैः पदैः ॥१२४९॥
आश्वीनोऽध्वा स योऽश्वेन, दिनेनैकेन गम्यते ।
कवी खलीनं कविका, कवियं मुखयन्त्रणम् ॥१२५०॥
पञ्चाङ्गी वक्रपट्टे तु, तलिका तलसारकम् ।
दामञ्चनं पादपाशे, प्रक्षरं प्रखरः समौ ॥१२५१॥
चर्मदण्डे कशा रश्मी, वल्गाऽवक्षेपणी कुशा ।
पर्याणन्तु पल्ययनं, वीतं फल्गु हयद्विपम् ॥१२५२॥

वेसरोऽश्वतरो वेगसरश्चाथ क्रमेलकः ।
कुलनाशः शिशुनामा, शलो भोलिर्मरुप्रियः ॥१२५३॥
मयो महाङ्गो वासन्तो, द्विककुद्दुर्गलङ्घनः ।
भूतघ्न[12] उष्ट्रो[13] दाशेरो[14], रवणः कण्टकाशनः ॥१२५४॥
दीर्घग्रीवः[17] केलिकीर्णः[18], करभस्तु त्रिहायणः ।
स तु शृङ्खलकः काष्ठमयैः स्यात्पादबन्धनैः ॥१२५५॥
गर्दभस्तु चिरमेही, वालेयो रासभः खरः ।
चक्रीवान् शङ्कुकर्णोऽथ, ऋषभो वृषभो वृषः ॥१२५६॥
वाडवेयः सौरभेयो, भद्रः शक्करशाक्करौ ।
उक्षोऽनड्वान् ककुद्मान् गौर्बलीवर्दश्च शाङ्करः ॥१२५७॥
उक्षा तु जातो जातोक्षः, स्कन्धिकः स्कन्धवाहकः ।
महोक्षः स्यादुक्षतरो, वृद्धोक्षस्तु जरद्गवः ॥१२५८॥
पण्डतोचित आर्षभ्यः, कूटो भग्नविषाणकः ।
इट्चरो गोपतिः पण्ढो, गोवृषो मदकोहलः ॥१२५९॥
वत्सः शकृत्करिस्तर्णो, दम्यवत्सतरौ समौ ।
नस्योतो नस्तितः पष्ठवाट् तु स्याद्युगपार्श्वगः ॥१२६०॥
युगादीनान्तु वोढारो, युग्य-प्रासङ्ग्य-शाकटाः ।
स तु सर्वधुरीणः स्यात्, सर्वो वहति यो धुरम् ॥१२६१॥

एकैधुरीणैकधुरावुभावेकधुरावहे ।
धुरीण-धुर्य-धौरेय-धौरेयक-धुरन्धराः ॥१२६२॥
धूर्वहेऽथ गलिर्दुष्टवृषः शाकोऽप्यधूर्वहः ।
स्थौरी पृष्ठ्यः पृष्ठवाह्यो, द्विदन्ने पोडन्न् द्वि-षट्-रदौ १२६३
वहः स्कन्धोऽस्थ ककुदं तु, ककुदं नैचिकं शिरः ।
विषाणं कूणिका शृङ्गं, सास्ना तु गलकम्बलः ॥१२६४॥
गौः सौरभेयी माहेयी, माहा सुरभिरर्जुनी ।
उस्राऽघ्न्या रोहिणी शृङ्गिण्यनड्वाह्यनडुह्युषा ॥१२६५॥
तम्पा निलिम्पिका तम्बा, सा तु वर्णैरनेकधा ।
पृष्ठौही गर्भिणी वन्ध्या, वशा वेहद्गर्भोपघातिनी ॥१२६६॥
स्रवतोका स्रवद्गर्भा, वृषाक्रान्ता तु सन्धिनी ।
प्रौढवत्सा बष्कयिणी, धेनुस्तु नवसूतिका ॥१२६७॥
परेष्टुर्बहुसूतिः स्याद्, गृष्टिः सकृत्प्रसूतिका ।
प्रजने काल्योपसर्या, सुखदोह्या तु सुव्रता ॥१२६८॥
दुःखदोह्या तु करटा, बहुदुग्धा तु बञ्जुला ।
द्रोणदुग्धा द्रोणदुघा, पीनोघ्नी पीवरस्तनी ॥१२६९॥
पीतदुग्धा तु धेनुष्या, संस्थिता दुग्धबन्धके ।
नैचिकी तूत्तमा गोषु, पलिक्नी बालगर्भिणी ॥१२७०॥

समांसमीना तु सा या, प्रतिवर्षं विजायते ।
स्यादचण्डी तु सुकरा, वत्सकामा तु वत्सला ॥१२७१॥
चतुस्त्रिहायणी त्वेकहायन्येकादिवर्षिका ।
आपीनमूधो गोविट् तु, गोमयं भूमिलेपनम् ॥१२७२॥
तत्र शुष्के तु गोग्रन्थिः, करीषं-च्छगणे अपि ।
गवां सर्वं गव्यं व्रजे, गोकुलं गोधनं धनम् ॥१२७४॥
भञ्जने स्यादुपसरः, कीलः पुष्पलकः शिवः ।
बन्धनं दाम सन्दानं, पशुरज्जुस्तु दामनी ॥१२७४॥
अजः स्याच्छगलश्छागश्छगो बस्तः स्तभः पशुः ।
अजा तु छागिका मञ्जा, सर्वभक्षा गलस्तनी ॥१२७५॥
युवाऽजो बर्करोऽवौ तु, मेषोर्णायुहुडोरणाः ।
उरभ्रो मेण्ढको वृष्णिरेडको रोमशो हुडुः ॥१२७६॥
सम्फालः शृङ्गिणो भेडो, मेषी तु कुररी रुजा ।
जालकिन्यविलावेण्यथैडिकः शिशुवाहकः ॥१२७७॥
पृष्ठशृङ्गो वनाजः स्यादविदुग्धे त्ववेः परम् ।
सोढं दूसं मरीसं च, कुक्करो वक्रवालधिः ॥१२७८॥
अस्थिभुग्भषणः सारमेयः कौलेयकः शुनः ।
शुनिः श्वानो गृहमृगः, कुक्कुरो रात्रिजागरः ॥१२७९॥

रसनालिट् रतपराः कीलेशौयिवैणान्दुकाः ।
शालावृको मृगदंशः, श्वाऽलर्कस्तु स रोगितः ॥१२८०॥
विश्वकद्रुस्तु कुशलो, मृगव्ये सरमा शुनी ।
विट्चरः शूकरो ग्राम्ये, महिषो यमवाहनः ॥१२८१॥
रजस्वलो वाहद्विषल्लुलायः सैरिभो महः ।
धीरस्कन्धः कृष्णशृङ्गो, जरन्तो दंशभीरुकः ॥१२८२॥
रक्ताक्षः कासरो हंसकालीतनयपालिकौ ।
अरण्यजेऽस्मिन् गवलः, सिंहः कण्ठीरवो हरिः ॥१२८३॥
हर्यक्षः केसरीभारिः, पञ्चास्यो नखरायुधः ।
महानादः पञ्चशिखः, पारीन्द्रः पत्यरी मृगात् ॥१२८४॥
श्वेतपिङ्गोऽप्यथ व्याघ्रो, द्वीपी शार्दूलचित्रकौ ।
चित्रकायः पुण्डरीकस्तरक्षुस्तु मृगादनः ॥१२८५॥
शरभः कुञ्जरारातिरुत्पादकोऽष्टपादपि ।
गवयः स्याद्वनगवो, गोसदृक्षोऽथ वारणः ॥१२८६॥
खड्गी वाध्रीणसः खड्गो, गण्डकोऽथ किरिः किरिः ।
भूदारः सूकरः कोलो, वराहः क्रोडपोत्रिणौ ॥१२८७॥
घोणी घृष्टिः स्तब्धरोमा, दंष्ट्री किट्योऽप्यलोद्भवौ ।
आखनिकः शिरोमर्मा, स्थूलनासो बहुप्रजः ॥१२८८॥

माळूके मालूकर्क्षीच्छभल्लभल्लूकमल्लुकाः ।
शृगालो जम्बुकः फेरुः, फेरण्डः फेरवः शिवा ॥१२८९॥
घोरवाशी भूरिमायो, गोमायुर्मृगधूर्त्तकः ।
हूरवो[११] भरुजः[१२] क्रोष्टा[१३], शिवाभेदेऽल्पके किखिः ॥१२९०॥
पृषौ गण्डिवलोपाकौ, कोकस्त्वीहामृगो वृकः ।
अरण्यश्वा मर्कटस्तु, कपिः कीशः प्लवङ्गमः ॥१२९१॥
प्लवङ्गः प्लवगः शाखामृगो हरिर्वलीमुखः ।
वनौको वानरोऽथासौ, गोलाङ्गूलोऽसिताननः ॥१२९२॥
मृगः कुरङ्गः सारङ्गो, वातायुर्हरिणावपि ।
मृगभेदा रुरुन्यङ्कुरङ्कुगोकर्णशम्बराः ॥१२९३॥
चमूरुचीनचमराः, समूरैणर्श्यरोहिषाः ।
कदली कन्दली कृष्णशारः पृषतरोहितौ ॥१२९४॥
दक्षिणेर्मा तु स मृगो, यो व्याधैर्दक्षिणे
वातप्रमीर्वातमृगः, शशस्तु मृदुलोमकः
शूलिको लोमकर्णो- ...रये
श्वाविधं तच्छरे ...लो
गोधा निहाको ...
गौधेयोऽन्यत ...

माणिक्या भित्तिका पल्ली, कुड्यमत्स्यो गृहोलिका ।
स्यादञ्जनाधिका हालिन्यञ्जनिका हलाहलः ॥१२९८॥

स्थूलाञ्जनाधिकायान्तु, ब्राह्मणी रक्तपुच्छिका ।
कृकलासस्तु सरटः, प्रतिसूर्यः शयानकः ॥१२९९॥

मूषिको मूषको वज्रदशनः खनकोन्दुरौ ।
उन्दुरुर्वृष आखुश्च, सूच्यास्यो वृषलोचनः ॥१३००॥

छुछुन्दरी गन्धमूष्यां, गिरिका बालमूषिका ।
बिडाल ओतुर्मार्जारो, हीकुश्च वृषदंशकः ॥१३०१॥

जाहको गात्रसङ्कोची, मण्डली नकुलः पुनः ।
पिङ्गलः सर्पहा बभ्रुः, सर्पोऽहिः पवनाशनः ॥१३०२॥

भोगी भुजङ्गभुजगावुरगो द्विजिह्व-
व्यालौ भुजङ्गमसरीसृपदीर्घजिह्वाः ।
काकोदरो विषधरः फणभृत् पृदाकु-
र्कुण्डलिबिलेशयदन्दशूकाः ॥१३०३॥

दर्वीकरः कञ्चुकिचक्रिगूढ-
पात्पन्नगौ जिह्मगलेलिहानौ ।
कुम्भीनसाऽऽशीविषदीर्घपृष्ठाः,
स्याद्राजसर्पस्तु भुजङ्गभोजी ॥१३०४॥

भाल्लूके भालूकर्क्षाच्छभल्लभल्लूकभल्लुकाः ।
-शृगालो जम्बुकः फेरुः, फेरण्डः फेरवः शिवा ॥१२८९॥
घोरवाशी भूरिमायो, गोमायुर्मृगधूर्त्तकः ।
हूरवो भरुजः क्रोष्टा, शिवाभेदेऽल्पके किखिः ॥१२९०॥
पृथौ गण्डिवलोपाकौ, कोकस्त्वीहामृगो वृकः ।
अरण्यश्वा मर्कटस्तु, कपिः कीशः प्लवङ्गमः ॥१२९१॥
प्लवङ्गः प्लवगः शाखामृगो हरिर्वलीमुखः ।
वनौको वानरोऽथासौ, गोलाङ्गूलोऽसिताननः ॥१२९२॥
-मृगः कुरङ्गः सारङ्गो, वातायुहरिणावपि ।
-मृगभेदा रुरुन्यङ्कुरङ्कुगोकर्णशम्बराः ॥१२९३॥
चमूरुचीनचमराः, समूरैणर्श्यरोहिषाः ।
कदली कन्दली कृष्णशारः पृषतरोहितौ ॥१२९४॥
-दक्षिणेर्मा तु स मृगो, यो व्याधैर्दक्षिणे क्षतः ।
वातप्रमीर्वातमृगः, शशस्तु मृदुलोमकः ॥१२९५॥
-शूलिको लोमकर्णोऽथ, शल्ये शललशल्यकौ ।
श्वाविच्च तच्छलाकायां, शललं शलमित्यपि ॥१२९६॥
गोधा निहाका गौधेरगौधारौ दुष्टतत्सुते ।
-गौधेयोऽन्यत्र मुशली, गोधिकागोलिके गृहात् ॥१२९७॥

मूषिकाद्या दूषीविषं, स्ववीर्यमौषधादिभिः ।
कृत्रिमं तु विषं चौरं, गरश्चोपविषं च तत् ॥१३१४॥
भोगो ऽहिकायो दंष्ट्राऽऽशी दर्वी भोगे: फटः स्फुटः ।
फणोऽहिकोशे तु निर्ल्वयनीनिर्मोककञ्चुकौ ॥१३१५॥

इति स्थलचराः ।

विहगो विहङ्गमखगौ पतगो विहङ्गः,
शकुनिः शकुन्तिशकुनौ विविः शकुन्तः ।
नभसङ्गमो विकिरपत्ररथौ विहायो-
गन्तपक्षिविष्किरपतत्रिपतत्पतङ्गाः ॥१३१६॥
विर्नीडाण्डजोऽगौकोऽध्वन्योऽध्वन्यः सुपात्रिकः ।
त्रोटिश्च पत्रं पतत्रं, पिच्छं वाजस्तनूरुहम् ॥१३१७॥
पक्षो गरुच्छदश्चापि, पक्षमूलं तु पक्षतिः ।
प्रडीनोड्डीनसंडीनडयनानि नभोगतौ ॥१३१८॥
पेशीकोशोऽण्डे कुलायो, नीडे केकी तु सर्पभुक् ।
मयूरबर्हिणौ नीलकण्ठो मेघसुहृच्छिखी ॥१३१९॥
शुक्लापाङ्गोऽस्य वाक् केका, पिच्छं बर्हं शिखण्डकः ।
प्रचलाकः कलापश्च, मेचकश्चन्द्रकः समौ ॥१३२०॥

चक्रमण्डल्यजगरः, पारीन्द्रो वाहसः शयुः ।
अलगर्दो जलव्यालः; समौ राजिलडुण्डुभौ ॥१३०५॥

भवेत्तिलित्सो गोनासो, गोनसो घोणसोऽपि च ।
कुक्कुटाहिः कुक्कुटाभो, वर्णेन च रवेण च ॥१३०६॥

नागाः पुनः काद्रवेयास्तेषां भोगावती पुरी ।
शेषो नागाधिपोऽनन्तो, द्विसहस्राक्ष आलुकः ॥१३०७॥

स च श्यामोऽथवा शुक्लः, सितपङ्कजलाञ्छनः ।
वासुकिस्तु सर्पराजः, श्वेतो नीलसरोजवान् ॥१३०८॥

तक्षकस्तु लोहिताङ्गः, स्वस्तिकाङ्कितमस्तकः ।
महापद्मस्त्वतिशुक्लो, दशबिन्दुकमस्तकः । ॥१३०९॥

शङ्खस्तु पीतो बिभ्राणो, रेखामिन्दुसितां गले ।
कुलिकोऽर्धचन्द्रमौलिर्ज्वालाधूमसमप्रभः ॥१३१०॥

अथ कम्बलाश्वतरधृतराष्ट्रबलाहकाः ।
इत्यादयोऽपरे नागास्तत्तत्कुलसमुद्भवाः ॥१३११॥

निर्मुक्तो मुक्तनिर्मोकः, सविषा निर्विषाश्च ते ।
नागाः स्युर्दृग्विषा लूमविषास्तु वृश्चिकादयः ॥१३१२॥

व्याघ्रादयो लोमविषा, नखविषा नरादयः ।
लालाविषास्तु लूताद्याः, कालान्तरविषाः पुनः ॥१३१३॥

मूषिकाद्या दूषीविषं, स्ववीर्यमौषधादिभिः ।
कृत्रिमं तु विषं चौरं, गरश्चोपविषं च तत् ॥१२१४॥
भोगोऽहिकायो दंष्ट्राऽऽशी दर्वी भोगः फटः स्फुटः ।
फणोऽहिकोशे तु निर्ल्वयनीनिर्मोककञ्चुकौ ॥१२१५॥

इति स्थलचराः ।

विहगो विहङ्गमखगौ पतगो विहङ्गः,
शकुनिः शकुन्तिशकुनौ विवयः शकुन्तः ।
नभसङ्गमो विकिरपत्ररथौ विहायो-
ऽण्डजपक्षिविष्किरपतत्रिपतत्पतङ्गाः ॥१२१६॥
विरैसेसीहाण्डेमोऽगौकौश्चञ्चुश्चञ्चुः सपाटिका ।
त्रोटिश्च पत्रं पतत्रं, पिच्छं वाजस्तनूरुहम् ॥१२१७॥
पक्षो गरुच्छदश्चापि, पक्षमूलं तु पक्षतिः ।
प्रडीनोड्डीनसण्डीनडयनानि नभोगतौ ॥१२१८॥
पेशीकोशोऽण्डे कुलायो, नीडे केकी तु सर्पभुक् ।
मयूरबर्हिणौ नीलकण्ठो मेघसुहृच्छिखी ॥१२१९॥
शुक्लापाङ्गोऽस्य वाक् केका, पिच्छं बर्हं शिखण्डकः ।
प्रचलाकः कलापश्च, मेचकश्चन्द्रकः समौ ॥१२२०॥

वनप्रियः परभृतस्ताम्राक्षः कोकिलः पिकः ।
कलकण्ठः काकपुष्टः, काकोऽरिष्टः सकृत्प्रजः ॥१३२१॥
आत्मघोषश्चिरजीवी, घूकारिः करटो द्विकः ।
एकदृग् बलिभुग् ध्वाङ्क्षो, मौकुलिर्वायसोऽन्यभृत् १३२२
वृद्धद्रोणश्चकृष्णरक्तेभ्यस्त्वसौ परः ।
पवनाश्रयस्तु काकोलो, मद्गुस्तु जलवायसः ॥१३२३॥
घूके निशाटः काकारिः, कौशिकोलूकपेचकाः ।
दिवान्धोऽथ निशावेदी, कुक्कुटश्चरणायुधः ॥१३२४॥
कृकवाकुस्ताम्रचूडो, विवृताक्षः शिखण्डिकः ।
हंसाश्चक्राङ्गवक्राङ्गमानसौकःसितच्छदाः ॥१३२५॥
राजहंसास्त्वमी चञ्चुचरणैरतिलोहितैः ।
मल्लिकाक्षास्तु मलिनैर्धार्तराष्ट्राः सितेतरैः ॥१३२६॥
कादम्बास्तु कलहंसाः, पक्षैः स्युरतिधूसरैः ।
वारटा वरला हंसी, वारटा वरटा च सा ॥१३२७॥
दार्वाघाटः शतपत्रः, खञ्जरीटस्तु खञ्जनः ।
सारसस्तु लक्ष्मणः स्यात्, पुष्कराख्यः कुरङ्करः॥१३२८॥
सारसी लक्ष्मणाऽथ क्रुङ्, क्रौञ्चः चाषे किकीदिविः ।
चातकः स्तोकको बप्पीहः सारङ्गो नभोऽम्बुपः ॥१३२९॥

चक्रवाको रथाङ्गाह्वः, कोको द्वन्द्वचरोऽपि च ।
टिट्टिभस्तु कटुक्वाणः, उत्पादशयनश्च सः ॥१३३०॥
चटको गृहबलिभुक् कलविङ्कः कुलिङ्गकः ।
तस्य योषित्तु चटका, स्त्र्यपत्ये चटका तयोः ॥१३३१॥
पुमपत्ये चाटकैरो, दात्यूहे कालकण्टकः ।
जलरङ्कुर्जलाङ्को, बके वह्लो बकोटवत् ॥१३३२॥
बलाहकः स्याद्बलाको, बटाको बिसकण्ठिको ।
भृङ्गः कलिङ्गो धूम्याटः, कङ्कस्तु कमनच्छदः ॥१३३३॥
लोहपृष्ठो दीर्घपादः, कर्कटः स्कन्धमल्लकः ।
चिल्लः शकुनिरातापी, श्येनः पत्री शशादनः ॥१३३४॥
दाक्षाय्यो दूरदृक् गृध्रोऽथोत्क्रोशो मत्स्यनाशनः ।
कुररः कीरस्तु शुको, रक्ततुण्डः फलादनः ॥१३३५॥
शारिका तु पीतपादा, गोराटी गोकिराटिका ।
स्याद्धर्मचटकायां तु, जतुकाऽजिनपत्रिका ॥१३३६॥
वल्गुलिका मुखविष्ठा, परोष्णी तैलपायिका ।
कर्करेटुः करेटुः स्यात्, करटुः कर्कराटुकः ॥१३३७॥
आटिराटिः शराटिः स्यात्, कृकणक्रकरौ समौ ।
मासे शकुन्ते कोयष्टी, शिखरी जलकुक्कुभः ॥१३३८॥

पारावतः कलरवः, कपोतो रक्तलोचनः ।
ज्योत्स्नाप्रिये चलचञ्चुश्चकोरो विषसूचकः ॥१३३९॥
जीवंजीवस्तु गुन्द्रालो, विषदर्शनमृत्युकः ।
व्याघ्राटस्तु भारद्वाजः, प्लवस्तु गात्रसंप्लवः ॥१३४०॥
तित्तिरिस्तु खरकोणो, हारीतस्तु मृदङ्कुरः ।
कारण्डवस्तु मल्लः, सुगृहस्त्वञ्चुसुचिकः ॥१३४१॥
कुम्भकारकुक्कुटस्तु, कुक्कुभः कुहकस्वनः ।
पक्षिणा येन गृह्यन्ते, पक्षिणोऽन्ये स दीपकः ॥१३४२॥
छेको गृह्याश्च ते गेहासक्ता ये मृगपक्षिणः ।

इति खचराः पञ्चेन्द्रियाः ।

मत्स्यो मीनः पृथुरोमा, झषो वैसारिणोऽण्डजः ॥१३४३॥
सङ्घचारी स्थिरजिह्वः, आत्माशी स्वकुलक्षयः ।
विसारः शकली शल्की, शम्बरोऽनिमिषस्तिमिः ॥१३४४॥
सहस्रदंष्ट्रे वादालः, पाठीने चित्रवल्लिकः ।
शकुले स्यात्कलकोऽथ, गडकः शकुलार्भकः ॥१३४५॥
उलूपी शिशुके प्रोष्ठी, शफरः श्वेतकोलके ।
नलमीनश्चिलिचिमो, मत्स्यराजस्तु रोहितः ॥१३४६॥

मद्गुरस्तु राजशृङ्गः, शृङ्गी तु मद्गुरप्रिया ।
क्षुद्राण्डमत्स्यजातं तु, पोताधानं जलाणुकम् ॥१३४७॥
महामत्स्यास्तु चीरिह्लितिमिङ्गिलगिलादयः ।
अथ यादांसि नक्राद्या, हिंसका जलजन्तवः ॥१३४८॥
नक्रः कुम्भीर आलास्यः, कुम्भी महामुखोऽपि च ।
तालुजिह्वः शङ्खमुखो, गोमुखो जलसूकरः ॥१३४९॥
शिशुमारस्त्वम्बुकूर्म, उष्णवीर्यो महावसः ।
उद्रस्तु जलमार्जारः, पानीयनकुलो वसी ॥१३५०॥
ग्राहे तन्तुस्तन्तुनागोऽवहारो नागतन्तुणौ ।
अन्येऽपि यादोभेदाः स्युर्बहवो मकरादयः ॥१३५१॥
कुलीरः कर्कटः पिङ्गचक्षुः पार्श्वोदरप्रियः ।
द्विधागतिः षोडशाङ्घ्रिः, कुरचिल्लो बहिश्चरः ॥१३५२॥
कच्छपः कमठः कूर्मः, क्रोडपादश्चतुर्गतिः ।
पञ्चाङ्गगुप्तो दौलेयो, जीवथः कच्छपी डुली ॥१३५३॥
मण्डूके हरिशालूरप्लवभेकप्लवङ्गमाः ।
वर्षाभूः प्लवगः शालुरजिह्वव्यङ्गदर्दुराः ॥१३५४॥
स्थले नरादयो ये तु, ते जले जलपूर्वकाः ।
अण्डजाः पक्षिसर्पाद्याः, पोतजाः कुञ्जरादयः ॥१३५५॥

रसजा मद्यकीटाद्या, नृगवाद्या जरायुजाः ।
यूकाद्याः स्वेदजा मत्स्यादयः सम्मूर्च्छनोद्भवाः ॥१३५६॥
खञ्जनास्तूद्भिदोऽथोपपादुका देवनारकाः ।
त्रसयोनय इत्यष्टावुद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ॥१३५७॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ नाममालायां तिर्य्यक्काण्डश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

अथ नरककाण्डः

स्युर्नारकास्तु परेतप्रेतयात्यातिवाहिकाः ।
आजूर्विहिर्यातना तु, कारणा तीव्रवेदना ॥१३५८॥
नरकस्तु नारकः स्यान्निरयो दुर्गतिश्च सः ।
घनोदधिघनवाततनुवातनभःस्थिताः ॥१३५९॥
रत्नशर्करावालुकापङ्कधूमतमःप्रभाः ।
महातमःप्रभा चेत्यधोऽधो नरकभूमयः ॥१३६०॥
क्रमात्पृथुतराः सप्ताथ त्रिंशत्पञ्चविंशतिः ।
पञ्चदश दश त्रीणि, लक्षाण्यूनं च पञ्चभिः ॥१३६१॥
लक्षं पञ्च च नरकावासाः सीमन्तकादयः ।
एतासु स्युः क्रमेणाथ, पातालं वडवामुखम् ॥१३६२॥

बलिवेश्माधोभुवनं, नागलोको रसातलम् ।
रन्ध्रं बिलं निर्व्यथनं, कुहरं शुषिरं शुषिः ॥१३६३॥
छिद्रं रोपं विवरं च, निम्नं रोकं वपान्तरम् ।
गर्तश्वभ्रावटागाधदरास्तु विवरे भुवः ॥१३६४॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ
नाममालायां नरककाण्डः पञ्चमः ॥ ५ ॥

अथ सामान्यकाण्डः ।

स्याल्लोको विष्टपं विश्वं, भुवनं जगती जगत् ।
जीवाजीवाधारक्षेत्रं, लोकोऽलोकस्ततोऽन्यथा ॥१३६५॥
क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषश्चेतनः स पुनर्भवी ।
जीवः स्यादसुमान् सत्त्वं, देहभृज्जन्तुजन्तवः ॥१३६६॥
उत्पत्तिर्जन्म जनुषी, जननं जनिरुद्भवः ।
जीवेऽसुजीवितप्राणा, जीवातुर्जीवनौषधम् ॥१३६७॥
श्वासस्तु श्वसितं सोऽन्तर्मुख उच्छ्वास आहरः ।
आनो बहिर्मुखस्तु स्यान्निःश्वासः पान एतनः ॥१३६८॥
आयुर्जीवितकालोऽन्तःकरणं मानसं मनः ।
हृच्चेतो हृदयं चित्तं, स्वान्तं गूढपथोच्चके ॥१३६९॥

रसजा मद्यकीटाद्या, नृगवाद्या जरायुजाः ।
यूकाद्याः स्वेदजा मत्स्यादयः सम्मूर्च्छनोद्भवाः ॥१३५६॥
खञ्जनास्तूद्भिदोऽथौपपादुका देवनारकाः ।
त्रसयोनय इत्यष्टावुद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ॥१३५७॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ
नाममालायां तिर्य्यक्काण्डश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

अथ नरककाण्डः

स्युर्नारकास्तु परेतप्रेतयात्यातिवाहिकाः ।
आजूर्विष्टिर्यातना तु, कारणा तीव्रवेदना ॥१३५८॥
नरकस्तु नारकः स्यान्निरयो दुर्गतिश्च सः ।
घनोदधिघनवाततनुवातनभःस्थिताः ॥१३५९॥
रत्नशर्करावालुकापङ्कधूमतमःप्रभाः ।
महातमःप्रभा चेत्यधोऽधो नरकभूमयः ॥१३६०॥
क्रमात्पृथुतराः सप्तासु त्रिंशत्पञ्चविंशतिः ।
पञ्चदश दश त्रीणि, लक्षाण्यूनं च पञ्चभिः ॥१३६१॥
लक्षं पञ्च च नरकावासाः सीमन्तकादयः ।
एतासु स्युः क्रमेणाथ, पातालं वडवामुखम् ॥१३६२॥

बलिवेश्मौघोभुवनं, नागलोको रसातलम् ।
रन्ध्रं बिलं निर्व्यथनं, कुहरं शुषिरं शुषिः ॥१३६३॥
छिद्रं रोपं विवरं च, भिन्नं रोकं वपोन्तरम् ।
गर्तश्वभ्रावटागोष्पदरोस्तु विवरे भुवः ॥१३६४॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ नाममालायां नरककाण्डः पञ्चमः ॥ ५ ॥

अथ सामान्यकाण्डः ।

स्याल्लोको विष्टपं विश्वं, भुवनं जगती जगत् ।
जीवाजीवाधारक्षेत्रं, लोकोऽलोकस्ततोऽन्यथा ॥१३६५॥
क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषश्चेतनः ▪ पुनर्भवी ।
जीवः स्यादसुमान् सत्त्वं, देहभृज्जन्तुजन्तवः ॥१३६६॥
उत्पत्तिर्जन्मजनुषी, जननं जनिरुद्भवः ।
जीवेऽसुजीवितप्राणा, जीवातुर्जीवनौषधम् ॥१३६७॥
श्वासस्तु श्वसितं सोऽन्तर्मुख उच्छ्वास आहरः ।
आनो बहिर्मुखस्तु स्यान्निःश्वासः पानमेतनः ॥१३६८॥
आयुर्जीवितकालोऽन्तःकरणं मानसं मनः ।
हृद्गेतो हृदयं चित्तं, स्वान्तं गूढपथोऽचले ॥१३६९॥

मनसः कर्म सङ्कल्पः, स्यादथो शर्म निर्वृतिः ।
सातं सौख्यं सुखं दुःखं त्वसुखं वेदना व्यथा ॥१३७०॥
पीडा बाधाऽर्त्तिरामीलं, कृच्छ्रं कष्टं प्रसूतिजम् ।
आमनस्यं प्रगाढं च, स्यादाधिर्मानसी व्यथा ॥१३७१॥
सपत्राकृति-निष्पत्राकृती त्वत्यन्तपीडने ।
क्षुज्जाठराग्निजा पीडा, व्यापादो द्रोहचिन्तनम् ॥१३७२॥
उपज्ञा ज्ञानमाद्यं स्याच्चर्चा सङ्ख्या विचारणा ।
वासना भावना संस्कारोऽनुभूताद्यविस्मृतिः ॥१३७३॥
निर्णयो निश्चयोऽन्तः सम्प्रधारणा समर्थनम् ।
अविद्याऽहम्मतिरज्ञाने, भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः ॥१३७४॥
सन्देहद्वापरौऽऽरेका, विचिकित्सा च संशयः ।
परभागो गुणोत्कर्षो, दोषे त्वादीनवास्रवौ ॥१३७५॥
स्याद् रूपं लक्षणं भावश्चात्मप्रकृतिरीतयः ।
सहजो रूपतत्त्वं च, धर्मसर्गौ निसर्गवत् ॥१३७६॥
शीलं सतत्त्वं संसिद्धिरवस्था तु दशा स्थितिः ।
स्नेहः प्रीतिः प्रेम हार्दं, दाक्षिण्यं त्वनुकूलता ॥१३७७॥
विप्रतिसारोऽनुशयः, पश्चात्तापोऽनुतापश्च ।
अवधानसमाधानप्रणिधानानि तु समाधयः स्युः ॥१३७८

धर्मं पुण्यं वृषं श्रेयं सुकृतं नियतो विधिः ।
दैवं भाग्यं भागधेयं, दिष्टं चायस्तु तच्छुभम् ॥१३७९॥
अलक्ष्मीर्निर्ऋतिः कालकर्णिका स्यादथाशुभम् ।
दुष्कृतं दुरितं पापमेनः पाप्मा च पातकम् ॥१३८०॥
किल्बिषं कलुषं किण्वं, कल्मषं वृजिनं तमः ।
अंहः कल्कमघं पङ्कं, उपाधिर्धर्मचिन्तनम् ॥ १३८१ ॥
त्रिवर्गो धर्मकामार्थाश्चतुर्वर्गः समोक्षकाः ।
बलतुर्याश्चतुर्भद्रं, प्रमादोऽनवधानता ॥१३८२॥
छन्दोऽभिप्राय आकूतं, मतभावाशया अपि ।
हृषीकमक्षं करणं, स्रोतः खं विषयीन्द्रियम् ॥१३८३॥
बुद्धीन्द्रियं स्पर्शनादि, पाण्यादि तु क्रियेन्द्रियम् ।
स्पर्शादयस्त्विन्द्रियार्था, विषया गोचरा अपि ॥१३८४॥
शीतं तुषारं शिशिरं, सुषीमं शीतलो जडः ।
हिमोऽथोष्णं तिग्मतीव्रतीक्ष्णचण्डखराः पटुः ॥१३८५
कोष्णं कवोष्णं कदुष्णं, मन्दोष्णं चापदुष्णवत् ।
निष्ठुरः कक्खटं क्रूरं, परुषं कर्कशं खरम् ॥१३८६॥
दृढं कठोरः कठिनो, मरठः कोमलं पुनः ।
मृदुलं मृदु सोमालं सुकुमारमकर्कशम् ॥१३८७॥

मधुरस्तु रसज्येष्ठो, गुल्यः स्वादुर्मधूलकः ।
अम्लस्तु पाचनो दन्तशठोऽथ लवणः सरः ॥१३८८॥
सर्वरसोऽथ कटुः स्याद्दोषणो मुखशोधनः ।
वक्त्रभेदी तु तिक्तोऽथ, कषायस्तुवरो रसाः ॥१३८९॥
गन्धो जनमनोहारी, सुरभिर्घ्राणतर्पणः ।
समाकर्षी निर्हारी च, स आमोदो विदूरगः ॥१३९०॥
विमर्दोत्थः परिमलोऽथामोदी मुखवासनः ।
इष्टगन्धः सुगन्धिश्च, दुर्गन्धः पूतिगन्धिकः ॥१३९१॥
आमगन्धि तु विस्रं स्याद्वर्णाः श्वेतादिका अमी ।
श्वेतः श्येतः सितः शुक्लो, हरिणो विशदः शुचिः १३९२
अवदातगौरशुभ्रवलक्षधवलार्जुनाः ।
पाण्डुरः पाण्डरः पाण्डुरापत्पाण्डुस्तु धूसरः ॥१३९३॥
कापोतस्तु कपोताभः, पीतस्तु सितरञ्जनः ।
हारिद्रः पीतलो गौरः, पीतनीलः पुनर्हरित् ॥१३९४॥
पालाशो हरितस्तालकाभो रक्तस्तु रोहितः ।
माञ्जिष्ठो लोहितः शोणः, श्वेतरक्तस्तु पाटलः ॥१३९५॥
अरुणो बालसन्ध्याभः, पीतरक्तस्तु पिञ्जरः ।
कपिलः पिङ्गलः श्यावः, पिशङ्गः कपिशो हरिः १३९६

बभ्रुः कद्रुः कडारश्च, पिङ्गः कृष्णस्तु मेचकः ।
स्यादामः श्यामलः श्यामः, कालो नीलोऽसितः शितिः
॥१३९७॥

रक्तश्यामे पुनर्धूम्रधूमलावथ कर्बुरः ।
किर्मीरः एतः शबलश्चित्रः कल्माषचित्रलौ ॥१३९८॥

शब्दो निनादो निर्घोषः स्वानो ध्वानः स्वरो ध्वनिः ।
निर्ह्रादो निनदो ह्रादो, निःस्वानो निःस्वनः स्वनः १३९९
रवो नादः स्वनिर्घोषः, सम्याङ्भ्यो राव आरवः ।
क्वणनं निक्वणः क्वाणो, निक्वाणश्च क्वणो रणः १४००
षड्जर्षभगान्धारा, मध्यमः पञ्चमस्तथा ।
धैवतो निषधः सप्त, तन्त्रीकण्ठोद्भवाः स्वराः ॥१४०१॥

ते मन्द्रमध्यताराः स्युरुरःकण्ठशिरोद्भवाः ।
रुदितं क्रन्दितं क्रुष्टं, तदपुष्टं तु गद्गदं ॥१४०२॥

शब्दो गुणानुरागोत्थः, प्रणादः सीत्कृतं नृणाम् ।
पर्दनं गुदजे शब्दे, कर्दनं कुक्षिसंभवः ॥१४०३॥

क्ष्वेडो तु सिंहनादोऽथ, क्रन्दनं सुभटध्वनिः ।
कोलाहलः कलकलस्तुमुलो व्याकुलो रवः ॥१४०४॥

मर्मरो[1] वस्त्रपर्णादेर्भूषणानां तु शिञ्जितम्[1] ।
हेषा ह्रेषा[1] तुरंगाणां, गजानां गर्जबृंहिते[2] ॥१४०५॥

विस्फारो[1] धनुषां हम्भारम्भे[1] गोर्जलदस्य तु ।
स्तनितं[1] गर्जितं[2] गर्जिः[3], स्वनितं[4] रसितादि च ॥१४०६॥

कूजितं[1] स्याद्विहङ्गानां, तिरश्चां रुतवाशिते ।
वृषस्य रेभणं[1] रेभो[2], बुक्कणं[1] भषणं[2] शुनः ॥१४०७॥

पीडितानां तु क्वणितं[1], मणितं[1] रतिकूजितम् ।
प्रक्वाणः प्रक्वणस्तन्त्र्या, मर्दलस्य तु गुन्दलः ॥१४०८॥

क्षीजनं[1] तु कीचकानां, भेर्या नादस्तु दर्दुरः ।
धीरोऽम्बुभृद्ध्वनिर्मन्द्रो[1], गम्भीरो मधुरः कलः[1] ॥१४०९॥

काकली[1] तु कलः सूक्ष्म, एकतालो[1] लयानुगः ।
काकुर्ध्वनिविकारः स्यात्प्रतिश्रुत्तु[1] प्रतिध्वनिः[2] ॥१४१०॥

सङ्घाते[1] प्रकरौघवारनिकरव्यूहाः समूहश्चयः,
सन्दोहः समुदायराशिविसरव्राताः कलापो[14] व्रजः ।
कूटं[16] मण्डलचक्रवालपटलस्तोमा गणः पेटकं[22],
वृन्दं[23] चक्रकदम्बके समुदयः पुञ्जोत्करौ संहतिः

॥१४११॥

समवायो निकुरम्बं, जालं निवहसञ्चयौ ।
व्रातं तिरश्चां तद्यूथं, सङ्घसार्थौ तु देहिनाम् ॥१४१२॥
कुलं तेषां सजातीनां, निकायस्तु सधर्मिणाम् ।
वर्गस्तु सदृशां स्कन्धो, नरकुञ्जरवाजिनाम् ॥१४१३॥
ग्रामो विषयशब्दाद्यभूतेन्द्रियगणाद् व्रजे ।
समजस्तु पशूनां स्यात्समाजस्त्वन्यदेहिनाम् ॥१४१४॥
शुकादीनां गणे शौकेमायूरतैत्तिरादयः ।
भिक्षादेर्भैक्षसाहस्रगार्भिणयौवतादयः ॥१४१५॥
गोत्रार्थप्रत्ययान्तानां, स्युरौपगवकादयः ।
उक्षादेरौक्षकं मानुष्यकं वार्द्धकमौष्ट्रकम् ॥१४१६॥
स्याद्राजपुत्रकं राजन्यकं राजकमात्मकम् ।
वात्सकौरभ्रकं कावचिकं कवचिनामपि ॥१४१७॥
हास्तिकं ▯ हस्तिनां स्यादापूपिकोऽचेतनाम् ।
धेनूनां धैनुकं धेन्वन्तानां गौधेनुकादयः ॥१४१८॥
कैदारकं कैदारिकं, कैदार्य्यमपि तद्गणे ।
ब्राह्मणानां ब्राह्मण्यं, मैाणव्यं वाडव्यमित्यपि ॥१४१९॥
गणिकानां तु गाणिक्यं, केशानां कैश्यकैशिके ।
अश्वानामाश्वमश्वीयं, पर्शूनां पार्श्वमेव्यप ॥१४२०॥

वातूलं वात्ये वातानां, गव्यागोत्रे पुनर्गवाम् ।
पाश्यागल्यादि पाशादेः, खलादेः खलिनीनिभाः ॥१४२१॥
जनता बन्धुता ग्रामता गजता सहायता ।
जनादीनां रथानां तु, स्याद्रथ्या रथकट्यया ॥१४२२॥
राजिर्लेखा ततिर्वीथी, मालाल्यावलिपङ्क्तयः ।
धोरणी श्रेण्युभौ तु द्वौ, युगलं द्वितयं द्वयम् ॥१४२३॥
युगं द्वैतं यमं द्वन्द्वं, युग्मं यमलयामले ।
पशुभ्यो गोयुगं युग्मे, षट्त्वे तु षड्गवम् ॥१४२४॥
परःशताद्यास्ते येषां, परा सङ्ख्या शतादिकात् ।
प्राज्यं प्रभूतं प्रचुरं, बहुलं बहु पुष्कलम् ॥१४२५॥
भूयिष्ठं पुरुहं भूयो, भूर्यदभ्रं पुरु स्फिरम् ।
स्तोकं क्षुल्लं तुच्छमल्पं, दभ्राणुतलिनानि च ॥१४२६॥
तनु क्षुद्रं कृशं सूक्ष्मं, पुनः श्लक्ष्णं च पेलवम् ।
त्रुटौ मात्रा लवो लेशः, कणो ह्रस्वं पुनर्लघु ॥१४२७॥
अत्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयं, कनीयोऽणीय इत्यपि ।
दीर्घायते समे तुङ्गमुच्चमुन्नतमुद्धुरम् ॥१४२८॥
प्रांशूच्छ्रितमुदग्रं च, न्यग् नीचं ह्रस्वमन्थरे ।
खर्वं कुब्जं वामनं च, विशालं तु विशङ्कटम् ॥१४२९॥

पृथूरु पृथुलं व्यूढं, विकटं विपुलं बृहत् ।
स्फारं वरिष्ठं विस्तीर्णं, ततं बहु महद् गुरु ॥१४३०॥
दैर्घ्यमायाम आनाह, आरोहस्तु समुच्छ्रयः ।
उत्सेध उदयोच्छ्रायौ, परिणाहो विशालता ॥१४३१॥
प्रपञ्चाभोगविस्तारव्यासाः, शब्दे स विस्तरः ।
समासस्तु समाहारः, संक्षेपः संग्रहोऽपि च ॥१४३२॥
सर्वं समस्तमन्यूनं, समग्रं सकलं समम् ।
विश्वाशेषाखण्डकृत्स्नान्यक्षाणि निखिलाखिले ॥१४३३॥
खण्डेऽर्द्धशकले भित्तं, नेमशकलदलानि च ।
अंशो भागश्च वण्टः स्यात्, पादस्तु स तुरीयकः १४३४
मलिनं कच्चरं म्लानं, कश्मलं च मलीमसम् ।
पवित्रं पावनं पूतं, पुण्यं मेध्यमथोज्ज्वलम् ॥१४३५॥
विमलं विशदं वीध्रमवदातमनाविलम् ।
विशुद्धं शुचि चोक्षं तु, निःशोध्यमनवस्करम् ॥१४३६॥
निर्णिक्तं शोधितं मृष्टं, धौतं क्षालितमित्यपि ।
सम्मुखीनमभिमुखं, पराचीनं पराङ्मुखम् ॥१४३७॥
मुख्यं प्रकृष्टं प्रमुखं प्रवर्हं, वर्यं वरेण्यं प्रवरं पुरोगम् ।
अनुत्तरं प्रागहरं प्रवेकं, प्रधानमग्रेसरमुत्तमाग्र्ये ॥१४३८॥

ग्रामण्यग्र्यग्रिमजात्याग्र्यानुत्तमानन्यनवरार्द्ध्यवरे ।
प्रष्ठपरार्द्धपराणि श्रेयसि
तु श्रेष्ठसत्तमे पुष्कलवत् ॥१४३९॥

स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः ।
सिंहशार्दूलनागाद्यास्तल्लजश्च मतल्लिका ॥१४४०॥

मचर्चिका प्रकाण्डो द्वौ, प्रशस्यार्थप्रकाशकाः ।
गुणोपसर्जनोऽप्राग्र्यप्रधानेऽवमं पुनः ॥१४४१॥

निकृष्टमणकं गर्ह्यमवद्यं काण्डकुत्सिते ।
अपकृष्टं प्रतिकृष्टं, याप्यं रेफोऽवमं ब्रुवम् ॥१४४२॥

खेटं पापमपशदं, कुपूयं चेलमर्वं च ।
तदासेचनकं यस्य, दर्शनाद्दृग् न तृप्यति ॥१४४३॥

चारु हारि रुचिरं मनोहरं,
वल्गु कान्तमभिराममबन्धुरे ।
वामहृद्यसुषमाणि शोभनं,
मञ्जु मञ्जुलमनोरमाणि च ॥१४४४॥

साधुरम्यमनोज्ञानि, पेशलं हृद्यसुन्दरे ।
काम्यं कम्रं कमनीयं, सौम्यं च मधुरं प्रियम् ॥१४४५॥

त्रुटिः कैतवसारं तु, फल्गु शून्यं तु रिक्तकम् ।
शून्यं तुच्छं वशिकं च, निबिडं तु निरन्तरम् ॥१४४६॥

निबिरीसं घनं सान्द्रं, नीरन्ध्रं बहलं दृढम् ।
गाढमविरलं चाथ, विरलं तनु पेलवम् ॥१४४७॥

नवं नवीनं सद्यस्कं, प्रत्यग्रं नूतनूतने ।
नव्यं चाभिनवे जीर्णे, पुरातनं चिरन्तनम् ॥१४४८॥

पुराणं प्रतनं प्रत्नं, जरन्मूर्त्तं तु मूर्तिमत् ।
उच्चावचं नैकभेदमतिरिक्तोऽधिके समे ॥१४४९॥

पार्श्वं समीपं सविधं ससीमा-
भ्याशौ सवेशान्तिकसन्निकर्षाः ।
सदेशमभ्यग्रतनीडसंनि-
धानान्युपान्तं निकटोपकण्ठे ॥१४५०॥

सन्निकृष्टसमर्यादाभ्यर्णान्यासन्नसंनिधी ।
अव्यवहितेऽनन्तरं, संसक्तमपटान्तरम् ॥१४५१॥

नेदिष्ठमन्तिकतमं, विप्रकृष्टपरे पुनः ।
दूरेऽतिदूरे दविष्ठं, दवीयोऽथ सनातनम् ॥१४५२॥

शाश्वतोऽनश्वरो नित्यं, ध्रुवं स्थेयस्त्वतिस्थिरम् ।
स्यास्नु स्थेष्ठं तत्कूटस्थं, कालव्याप्येकरूपः ॥१४५३॥

स्थावरं तु जङ्गमान्यज्जङ्गमं तु त्रसं चरम् ।
चराचरं जगदिङ्गं, चरिष्णु चाथ चञ्चलम् ॥१४५४॥

तरलं कम्पनं कम्प्रं, परिप्लवं चलाचलम् ।
चटुलं चपलं लोलं, चलं पारिप्लवास्थिरे ॥१४५५॥

ऋजावजिह्मप्रगुणौ व्यालोलेऽवनतानते ।
कुञ्चितं नतमाविद्धं, कुटिलं वक्रवेल्लिते ॥१४५६॥

वृजिनं भङ्गुरं भुग्नमरालं जिह्ममूर्मिमत् ।
अंगुरोऽप्युपरोऽन्यस्त्वेकान्येयेके एककः ॥१४५७॥

एकतानोऽनन्यवृत्तिरेकाग्र्यैकाग्र्यं च तद्गतम् ।
अनन्यवृत्त्येकायनगतं चाद्याद्यमादिमम् ॥१४५८॥

पौरस्त्यं प्रथमं पूर्वमादिरग्रमथान्तिमम् ।
जघन्यमन्त्यं चरमन्त्यः पाश्चात्यं पश्चिमे ॥१४५९॥

मध्यमं माध्यमं मध्यमीयं माध्यन्दिनं च तत् ।
अभ्यन्तरमन्तरालं, विचाले मध्यमन्तरे ॥१४६०॥

तुल्यः समानः सदृक्षः, सरूपः सदृशः समः ।
साधारणसधर्माणौ, सवर्णः सन्निभः सदृक् ॥१४६१॥

स्युरुत्तरपदे प्रख्यैः, प्रकारैः प्रतिमो निभैः ।
भूतेरूपोपमाः काशः, सं-नी-प्र-प्रति-तः परः ॥१४६२॥
औपम्यमनुकारोऽनुहारः साम्यं तुलोपमा ।
कक्षोपमानमर्चा तु, प्रतेर्मा यातना निधिः ॥१४६३॥
छाया छंदः कायो रूपं, बिम्बं मानकृती अपि ।
सूर्मी स्थूणाऽयःप्रतिमा, हरिणी स्याद्धिरण्मयी॥१४६४॥
प्रतिकूलन्तु विलोममपसव्यमपष्ठुरम् ।
वामं प्रसव्यं प्रतीपं, प्रतिलोममपष्ठु च ॥१४६५॥
वामं शरीरेऽङ्गं सव्यमपसव्यन्तु दक्षिणम् ।
संबाधोत्कुद्धलोद्दामान्ययमिन्त्रितमनर्गलम् ॥१४६६॥
निरङ्कुशे स्फुटे स्पष्टं, प्रकाशं प्रकटोल्बणे ।
ऋवक्तं वर्तुलं तु वृत्तं, निस्तलं परिमण्डलम् ॥१४६७॥
बन्धुरं तून्नतानतं, स्यपुटं विषमोन्नतम् ।
अन्यदन्यतरद्भिन्नं, त्वमेकमितरच्च तत् ॥१४६८॥
करम्बं कबरो मिश्रः, सम्पृक्तः खचितैः समाः ।
विविधस्तु बहुविधो, नानारूपः पृथग्विधः ॥१४६९॥
त्वरितं सत्वरं तूर्णं, शीघ्रं क्षिप्रं द्रुतं लघु ।
चपलाविलम्बिते च, झम्पा सम्पातपाटवम् ॥१४७०॥

अनारतं त्वविरतं, संसक्तं सततानिशे ।
नित्यानवरताजस्रसेकाश्रान्तानि सन्ततम् ॥१४७१॥

साधारणं तु सामान्यं, दृढसन्धि तु संहतम् ।
कलिलं गहनं सङ्कीर्णं तु सङ्कुलमाकुलम् ॥१४७२॥

कीर्णमाकीर्णं च पूर्णं, त्वाचितं छन्नपूरिते ।
भरितं निचितं व्याप्तं, प्रत्याख्याते निराकृतम् ॥१४७३॥

प्रत्यादिष्टं प्रतिक्षिप्तमपविद्धं निरस्तवत् ।
परिक्षिप्ते वलयितं, निवृत्तं परिवेष्टितम् ॥१४७४॥

परिष्कृतं परीतं च, त्यक्तं तूत्सृष्टमुज्झितम् ।
धूतं हीनं विधूतं च, विन्नं वित्तं विचारिते ॥१४७५॥

अवकीर्णं ध्वस्तवस्ते, संवीतं रुद्धमावृतम् ।
संवृतं पिहितं छन्नं, स्थगितं चापवारितम् ॥१४७६॥

अन्तर्हितं तिरोहितमन्तर्द्धिस्त्वपवारणम् ।
छदनंत्वपधाऽन्तर्द्धापिधानस्थगनानि च ॥१४७७॥

व्यवधानं तिरोधानं, दर्शितं तु प्रकाशितम् ।
आविष्कृतं प्रकटितमुच्चण्डं स्पष्टमुल्बणम् ॥१४७८॥

अनादृतमवज्ञातं, मानितं गणितं मतम् ।
रीढोऽवज्ञोऽवहेलोऽन्यसूक्षणं चाप्यनादरे ॥१४७९॥
उन्मूलितमावर्हितं, स्यादुत्पाटितमुद्धृतम् ।
प्रेङ्खोलितं तरलितं, लुलितं प्रेङ्खितं धुतम् ॥१४८०॥
चलितं कम्पितं धूतं, वेल्लितान्दोलिते अपि ।
दोला प्रेङ्खोलनं प्रेङ्खा, काण्डं कुत्समयत्नतः ॥१४८१॥
अथ.क्षिप्तं न्यञ्चितं स्यादूर्ध्वक्षिप्तमुदञ्चितम् ।
नुन्ननुत्तास्तनिष्ठ्यूतान्याविद्धं क्षिप्तमीरितम् ॥१४८२॥
समे दिग्धेलिप्ते रुग्णेभुग्ने रूषितेगुण्ठिते ।
गूढेगुप्ते च मुषितमूषिते गुणिताहते ॥१४८३॥
स्यान्निशानं शितं शातं, निशितं तेजितं क्ष्णुतम् ।
वृत्ते तु वृत्तवावृत्तौ, ह्रीतह्रीणौ तु लज्जिते ॥१४८४॥
सङ्कुलैः स्यात्सङ्कुलिते, सयोजिते उपाहिते ।
पक्के परिणतं पाके, क्षीराज्यहविषां शृतम् ॥१४८५॥
निष्पक्वं क्वथिते प्लुष्टे प्रुष्टदग्धोषिताः समाः ।
समूहतं स्वहेतयौ, विद्धे छिद्रितवेधितौ ॥१४८६॥

सिद्धे निर्वृत्तनिष्पन्नौ, विलीने द्रुतविद्रुतौ ।
उतं प्रोतं स्यूतमूतमुतं च तन्तुसन्तते ॥१४८७॥
पाटितं दारितं भिन्ने, विदरः स्फुटनं भिदा ।
अङ्गीकृतं प्रतिज्ञातमूरीकृतोररीकृते ॥१४८८॥
संश्रुतमभ्युपगतमुररीकृतमाश्रुतम् ।
सङ्कीर्णं प्रतिश्रुतं च, छिन्ने लूनं छितं दितम् ॥१४८९॥
छेदितं खण्डितं वृक्णं, कृत्तं प्राप्तं तु भावितम् ।
लब्धमासादितं भूतं, पतिते गलितं च्युतम् ॥१४९०॥
स्रस्तं भ्रष्टं स्कन्नपन्ने, संशितं तु सुनिश्चितम् ।
मृगितं मार्गितान्विष्टान्वेषितानि गवेषिते ॥१४९१॥
तिमितं स्तिमितक्लिन्नसार्द्रार्द्रोत्ताः समुन्दवत् ।
प्रस्थापितं प्रतिशिष्टं, प्रहितप्रेषिते अपि ॥१४९२॥
ख्याते प्रतीतप्रज्ञातवित्तप्रथितविश्रुताः ।
तप्ते सन्तापितौ दूनो, धूपायितश्च धूपितः ॥१४९३॥
शीनं स्त्यानमुपपन्नस्तूपसन्ने उपस्थितः ।
निर्यातश्च गते याते, निर्णीः पात्रकादिषु ॥१४९४॥

प्रवृद्धमेधितं प्रौढं, विस्मृतान्तर्गते समे ।
उद्वान्तमुद्गते गूनं, हन्ने मीढं तु मूत्रिते ॥१४९५॥
विदितं बुधितं बुद्धं, ज्ञातं सितंगतं अवात् ।
मुनितं प्रतिपन्नं च, स्यन्ने रीणं स्नुतं श्रुतम् ॥१४९६॥
गुप्तगोपायितत्रातावितत्राणानि रक्षिते ।
कर्म क्रिया विधौ हेतुशून्या त्वास्या विलक्षणम्॥१४९७
कार्मणं मूलकर्माथ, सम्वननं वशक्रिया ।
प्रतिबन्धे प्रतिष्टम्भः, स्यादास्थाऽस्थाऽपना स्थितिः ॥
परस्परं स्यादन्योऽन्यमितरेतरमित्यपि ।
आवेशाटोपौ संरम्भे, निवेशो रचना स्थितौ ॥१४९९॥
निर्बन्धोऽभिनिवेशः स्यात्प्रवेशोऽन्तर्विगाहनम् ।
गतौ वीह्ना विहारेर्यापरिसर्पपरिक्रमाः ॥१५००॥
व्रज्याऽटाट्या पर्यटनं, चर्या त्वीर्यापथस्थितिः ।
व्यत्यासस्तु विपर्यासो, वैपरीत्यं विपर्ययः ॥१५०१॥
व्यत्ययेऽप स्फातिर्वृद्धौ, प्रीणनेऽवनतर्पणे ।
परित्राणं तु पर्यासिर्हस्तधारणमित्यपि ॥१५०२॥
प्रणतिः प्रणिपातोऽनुनयेऽप शयने क्रमात् ।
विशाये उपशायश्च, पर्यायोऽनुक्रमः क्रमः ॥१५०३॥

परिपाट्यानुपूर्व्यावृदतिपातस्त्वतिक्रमः ।
उपात्ययः पर्ययश्च, समौ सम्बाधसङ्कटौ ॥१५०४॥

कामं प्रकामं पर्याप्तं, निकामेष्टे यथेप्सितम् ।
अत्यर्थं गाढमुद्गाढं, बाढं तीव्रं भृशं दृढम् ॥१५०५॥

अतिमात्रातिमर्यादनितान्तोत्कर्षनिर्भराः ।
भरैकान्तातिवेलातिशया जृम्भो तु जृम्भणम् ॥१५०६॥

आलिङ्गनं परिष्वङ्गः, संश्लेष उपगूहनम् ।
अङ्कपाली परीरम्भः, क्रोडीकृतिरथोत्सवे ॥१५०७॥

महः क्षणोद्धवोद्धर्षा, मेलके सङ्गसङ्गमौ ।
अनुग्रहोऽभ्युपपत्तिः, समौ निरोधनिग्रहौ ॥१५०८॥

विघ्नोऽन्तरायप्रत्यूहव्यवायाः समयः क्षणः ।
वेलावारावसराः, प्रस्तावः प्रक्रमोऽन्तरम् ॥१५०९॥

अभ्यादानमुपोद्घात, आरम्भः प्रोपतः क्रमः ।
प्रत्युत्क्रमः प्रयोगः स्यादारोहणं त्वधिक्रमः ॥१५१०॥

आक्रमोऽधिक्रियाक्रान्ती, व्युत्क्रमस्तूत्क्रमोऽक्रमः ।
विप्रलम्भो विप्रयोगो, वियोगो विरहः समाः ॥१५११॥

आभा राढा विभूषा श्रीरभिख्या कान्तिविभ्रमाः ।
लक्ष्मी च्छाया च शोभायां, सुषमा साऽतिशायिनी १५१२
संस्तवः स्यात्परिचये, आकारस्त्विङ्ग इङ्गितम् ।
निमित्ते कारणं हेतुर्बीजं योनिर्निबन्धनम् ॥१५१३॥
निदानमथ कार्यं स्यादर्थः कृत्यं प्रयोजनम् ।
निष्ठानिर्वहणे तुल्ये, प्रवहो गमनं बहिः ॥१५१४॥
जातिः सामान्यं व्यक्तिस्तु, विशेषः पृथगात्मिका ।
तिर्यक् साचिः संहर्षस्तु, स्पर्द्धा द्रोहस्त्वपक्रिया १५१५
वन्ध्यो मोघाफलमुधा, अनर्थकं तु निरर्थकम् ।
संस्थानं सन्निवेशः स्यादर्थस्यापगमे व्ययः ॥१५१६॥
सम्मूर्छनं त्वभिव्याप्तिर्भ्रेशो भ्रंशो यथोचितात् ।
अगावो नाशो संक्रामसंक्रमौ दुर्गसञ्चरे ॥१५१७॥
नीवाकस्तु प्रयामः स्यादवेक्षा प्रतिजागरः ।
समौ विश्रम्भविश्वासौ, परिणामस्तु विक्रिया ॥१५१८॥
चक्रावर्तो भ्रमो भ्रान्तिर्भ्रमिर्घूर्णिश्च घूर्णनं ।
विप्रलम्भो विसंवादो, विलम्भस्त्वतिसर्जनम् ॥१५१९॥
उपलम्भस्त्वनुभवः, प्रतिलम्भस्तु लम्भनम् ।
नियोगे विधिसंप्रैषौ, विनियोगोऽर्पणं फले ॥१५२०॥

लवोऽभिलावो लवनं, निष्पावः पवनं पवः ।
निष्ठेवष्ठीवनष्ठ्यूतष्ठेवनानि तु थूत्कृते ॥१५२१॥

निवृत्तिः स्यादुपरमो, व्यवोपोऽङ्ग्यः परा रतिः ।
विधूननं विधुवनं, रिङ्खणं स्खलनं समे ॥१५२२॥

रक्षणत्राणे ग्रहो ग्राहे, व्यधो वेधे क्षये क्षियो ।
स्फरणं स्फुरणे ज्यानिर्जीर्णावथ वरो वृतौ ॥१५२३॥

समुच्चयः समाहारोऽपहारोपचयौ समौ ।
प्रत्याहार उपादानं, बुद्धिशक्तिस्तु निष्क्रमः ॥१५२४॥

इत्यादयः क्रियाशब्दा, लक्ष्या धातुषु लक्षणम् ।
अथाव्ययानि वक्ष्यन्ते, स्वः स्वर्गे भू रसातले ॥१५२५॥

भुवो विहायसो व्योम्नि, द्यावाभूम्योस्तु रोदसी ।
उपरिष्टादुपर्यूर्द्ध्वं, स्यादधस्तादधोऽप्यवाक् ॥१५२६॥

वर्जने त्वन्तरेणर्ते, हिरुग् नाना पृथग् विना ।
साकं सत्रा समं सार्द्धममा सह कृतं त्वलम् ॥१५२७॥

मनैरस्तु च किंतुल्याः, प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ।
तूष्णीं तूष्णीकां जोषं च, मौनं दिष्ट्या तु सम्मदे ॥
॥१५२८॥

परितः सर्वतो विष्वक्, समन्ताच्च समन्ततः ।
पुरः पुरस्तात्पुरतोऽग्रतः प्रायस्तु भूमनि ॥१५२९॥
साम्प्रतमधुनेदानीं, सम्प्रत्येतर्ह्यथाञ्जसा ।
द्राक् स्रागरं झटित्याशु,मङ्क्ष्वह्नाय च सत्वरम् ॥१५३०॥
सदा सनाऽनिशं शश्वद्, भूयोऽभीक्ष्णं पुनःपुनः ।
असकृन्मुहुः सायं तु, दिनान्ते दिवसे दिवा ॥१५३१॥
सहसैकपदे सद्योऽकस्मात् सपदि तत्क्षणे ।
चिराय चिररात्राय, चिरस्य च चिराच्चिरम् ॥१५३२॥
चिरेण दीर्घकालार्थे, कदाचिज्जातु कर्हिचित् ।
दोषा नक्तमुषा रात्रौ, प्रगे प्रातरहर्मुखे ॥१५३३॥
तिर्य्यगर्थे तिरः साचि, निष्फले तु वृथा मुधा ।
मृषा मिथ्याऽनृतेऽभ्यर्णे, समया निकषा हिरुक् ॥१५३४॥
शं सुखे बलवत्सुष्ठु, किमुताऽतीव निर्भरे ।
प्राक् पुरा प्रथमे वर्षे, संवत् परस्परे मिथः ॥१५३५॥
उषा निशान्तेऽल्पे किञ्चिन्मनागीषच्च किञ्चन ।
आहो उताहो किमुत, वितर्के किं किमुत च ॥१५३६॥
इतिह स्यात्संप्रदाये, हेतौ यत्तद्यतस्ततः ।
सम्बोधनेऽङ्ग भोः प्याट् पाट्, हे है हंहो अरेऽयि रे ॥
॥१५३७॥

श्रौषट् वौषट् वषट्[3] स्वाहा, स्वधा देवहविर्हुतौ ।
रहस्युपांशु मध्येऽन्तरन्तरेणान्तरेऽन्तरा ॥१९३८॥

प्रादुराविः प्रकाशे स्यादभावे त्वै न नो[3] नहि[4] ।
हठः प्रसह्ये मा माऽस्मे, वारणेऽप्तैमदर्शने ॥१९३९॥

अकामानुमतौ कामं, स्यादों[1] ओं[2] परमं[3] मते ।
कच्चिदिष्टपरिप्रश्नेऽवश्यं[1] नूनं[2] च निश्चये ॥१९४०॥

बहिर्बहिर्भवे ह्यः स्यादतीतेऽह्नि श्वः एष्यति ।
नीचैरल्पे महत्युच्चैः[1], सत्वेऽस्ति दुष्ठु निन्दने ॥१९४१॥

ननु च स्याद्विरोधोक्तौ, पक्षान्तरे तु चेद्यदि[2] ।
शनैर्मन्देऽश्रे त्वर्वाक्के, शेषोक्तावु[1]नतौ नमः ॥१९४२॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ
नाममालायां सामान्यकाण्डः
षष्ठः समाप्तः ॥ ६ ॥

आचार्यवर्यश्रीहेमचन्द्रविरचिता ।

शेषनाममाला ॥

प्रणिपत्यार्हतः सिद्धसांगशब्दानुशासनः ।
शेषाख्यनाममालायां, नामानि प्रतनोम्यहम् ॥१५४३॥

निर्वाणे स्यात् शीतीभावः शांतिर्नैश्चिन्त्यमंतिकः ।
शिष्ये छात्रो भद्रे भव्यं, काम्यं सुकृतसूनृते ॥१५४४॥

फलोदयो मेरुपृष्ठं, वासवावासतैरिकौ ।
द्विदिवोर्ध्वदिविष्ठश्च, दिव्यं च स्वर्गवाचकाः ॥१५४५॥

निलिंपाः कामरूपाश्च, साध्याः शोभोश्चिरायुषः ।
पूर्मिता मर्त्यमहिताः, सुवार्ता वायुभोः सुराः ॥१५४६॥

द्वादशार्का वसवोऽष्टौ, विश्वे देवास्त्रयोदश ।
षट्त्रिंशत्तुषिताश्चैव, षष्टिराभास्वरा अपि ॥१५४७॥

षट्त्रिंशदधिके माहाराजिकाश्च शते उभे ।
रुद्रा एकादशैकोनपंचाशद्वायवोऽपरे ॥१५४८॥

चतुर्दश तु वैकुंठाः, सुशर्माणः पुनर्दश ।
साध्याश्च द्वादशेत्याद्या, विज्ञेया गणदेवताः ॥१५४९॥

सूर्ये वैराजी लोकबंधुर्मनेमिर्मानुकेशरः ।
सहस्रांको दिवापृष्टः, कालभृद्रात्रिनाशनः ॥११९०॥
वेधीः सदागतिः पीतुः, सांवत्सररथः कपिः ।
हर्शानः पुष्करो ब्रह्मा, बहुरूपश्च कर्णसुः ॥११९१॥
वेदोदयः खतिलकः, प्रत्यूषांड सुरावृतः ।
लोकप्रकाशनः पीथो, जगद्दीपोऽद्भुतस्वरः ॥११९२॥
अरुणे विपुलस्कंधो, महासारथिराश्मनः ।
चंद्रस्तु मास्तपोराजौ, शुभांशुः श्वेतवाहनः ॥११९३॥
जैर्णः सृप्रो राजराजो, यज्वतः कृत्तिकाभवः ।
यक्षेराडौषधीगर्भः, तपसः शयतो बुधः ॥११९४॥
स्पन्दः खसिंधुः सिधूत्थः, अविष्ठारमणस्तथा ।
आकाशचमसः पीतुः, क्लेदुः पर्वरिचिच्छिदौ ॥११९५॥
परिज्वा भुवनो नेमिश्चंदिरः खेदुरेकभूः ।
भौमे व्योमोरमुककोंगौ, गीष्पतिस्तु महामतिः ॥११९६॥
प्रस्थेयाः प्रचैक्षा वाग्मू वाग्मी, गौरो दीदिविगीरथौ ।
शुक्रे भृगुः रानौ वंगुः, श्रुतकर्मा महाप्रिरः ॥११९७॥
शनैश्चरोऽशुभः कालो, ब्रह्मण्यश्च यमः स्थिरः ।
क्रूरात्मा पाप राहौ स्यादुपराग उपप्लवः ॥११९८॥

केतावूर्ध्वकचो ज्योतीरथमहाश्रयौ ध्रुवे ।
अगस्त्ये विन्ध्यकूटः स्याद्,दक्षिणाशारतिर्मुनिः[१]॥१९५९॥
सर्वाग्निवाहिणिः कौथिस्तपनः कलशीसुतः ।
व्युष्टे निशात्ययगोसगौं निशि चक्रभेदिनी ॥१९६०॥
निषद्वरी निशीथ्या निड्, घोरा वासरकन्यका ।
शर्वाक्षी राक्षसी याम्या, पूतांचिस्तामसी तमिः[११]१९६१
शौर्वरी क्षैणिनी नक्तं[१५], पैशाची वासुरा उशीः ।
दिनात्ययः प्रदोषे स्याद्, ध्वांते वृत्रोरजोबलम्॥१९६२॥
रात्रिरागो नीलपंको, दिनांडं दिनकेसरः ।
खपरागो निशावर्म, वियद्भूतिर्दिगंबरः ॥१९६३॥
पक्षः कृष्णः सितो द्वेधा, कृष्णो निशाह्वयोऽपरः ।
शुक्लो दिनाह्वयः पूर्वो, मासे वर्षांशको भवेत् ॥१९६४॥
वर्षकोशो दिनमलः, फाल्गुनीलस्तु फाल्गुने ।
चैत्रे मोहनिकः कामभंजश्च फाल्गुनानुजः ॥१९६५॥
वैशाखे नूतसरो ज्येष्ठमासे तु खरकोमलः ।
ज्येष्ठामूलीय इतिच, कार्त्तिके सैरिकौमुदौ ॥१९६६॥
हिमागमस्तु हेमंते, वसंते पिकबांधवः ।
पुष्पसाधारणश्चापि, ग्रीष्मे तूष्मायणो मतः ॥१९६७॥

आखोरपद्यौ वर्षे तु, ऋतुवृत्तिर्युगांशकः ।
कालग्रन्थिर्मासमलः, संवत्सर्वर्त्तुशारदौ ॥१९६८॥

वत्सइद्वत्सर इडावत्सरः परवाणिवत्स् ।
नक्षत्रवर्त्मनि पुनर्ग्रहनेमिर्नभोवीटी ॥१९६९॥

छायापथश्च मेघे तु, व्योमधूमो नभोद्रुमः ।
गडयित्नुर्गदयित्नुर्वर्मिसिर्वारिवाहनः ॥१९७०॥

खतमालोऽप्यथासारे, धारासंपात इत्यपि ।
करकेऽम्बुघनो मेघकफो मेघास्थिमिञ्जिका ॥१९७१॥

बीजोदकं तोयडिम्भो, वर्षाबीजमिरांबरम् ।
यथा परेतरा पूर्वा, परा पूर्वेतरा तथा ॥१९७२॥

यथोत्तरेतराऽपाची, तथाऽपाचीतरोत्तरा ।
इंद्रे तु खेदिरो नेरी*, त्रायस्त्रिंशपतिर्मये. ॥१९७३॥

गौरावस्कन्दी वन्दीको, घर्माणो देवदुन्दुभिः ।
क्षिणालोतश्च हरिमान्, यामनेमिरसन्महौः ॥१९७४॥

शैवीविर्मिहिरो** वज्रदक्षिणो वयुनोऽपि च ।
स्यात्पौलोम्यां तु शक्राणी, माहेश्वरा शतावरी॥१९७५॥

महेन्द्राणी परिपूर्णसहस्रचन्द्रेत्यपि ।
जयंते पागमनानो, वृषेणाश्वो हरेर्हये. ॥१९७६॥

मातलौ हयंकषः स्यादैरावणे मदांबरः ।
सदादानो भद्ररेणुः, पुरे त्वैंद्रे सुदर्शनम् ॥१९७७॥
नासिक्ययोस्तु नासत्यदस्रौ प्रवरवाहनौ ।
गदांतकौ यज्ञवहौ, यमे तु यमुनाग्रजः ॥१९७८॥
महासत्यः पुराणांतः, कालकूटोऽथ राक्षसे ।
पलप्रियः खसापुत्रः, कर्बुरो नरविष्वणः ॥१९७९॥
आशिरो हलुपः शंकुर्विधुरो मलोहितः ।
उद्धारः स्तब्धसंभीरो, रक्तग्रीवः प्रवीहिकः ॥१९८०॥
संध्याबलो रात्रिबलस्त्रिशिरीः समितीपेंद्रः ।
वरुणे तु प्रतीचीशो, दुंदुभ्युद्दामसंवृताः ॥१९८१॥
धनदे निधनीक्षः स्यान्महासत्त्वः प्रमोदितः ।
रत्नगर्भ उत्तराशाधिपतिः सत्यसंगरः ॥१९८२॥
धनकेलिः सुप्रसन्नः, परिविद्धोऽलका पुनः ।
वसुप्रभा वसुसारा, शंकरे नंदिवर्द्धनः ॥१९८३॥
बहुरूपः सुप्रसादो, मिहिराणोऽपराजितः ।
कंकटीको गुह्यगुरुर्मगनेत्रांतकः स्वरुः ॥१९८४॥
परिणाहो दशबाहुः, सुभगोऽनेकलोचनः ।
गोपालो वरवृद्धोऽहिर्पर्यकः पांसुचंदनः ॥१९८५॥

कूटकृन्मंदरमणिर्नवशक्तिर्महांबुकः ।
कोणवादी शैलधन्वा, विशालाक्षोऽक्षतस्वनः ॥१९८६॥
उन्मत्तवेषः शर्वरीः, सितांगो धर्म्मवाहनः ।
महाकांतो वह्निनेत्रः, स्त्रीदेहार्द्धो नृवेष्टनः । ॥१९८७॥
महानादो नराधीशो, भूरिरेकादशोत्तमः ।
जोटी जोटीगोऽर्द्धकूटः, समिरो धूम्रयोगिनौ ॥१९८८॥
उलंदो यनीतः कौलो, जटाधरदर्शाव्ययौ ।
संध्यानाटी रेरिहाणः, शंकुधी कपिलांजनः ॥१९८९॥
जगद्योनिरर्द्धकालो, दिशांप्रियतमोऽनलः
जगत्स्रष्टा कटोटंकः, कटप्रोहीहिस्कांगैः ॥१९९०॥
गौतमी कौशिकी कृष्णा, तामसी बाभ्रवी अंबा ।
कात्यायनिर्मर्दमाया, भ्रामरी यादवी वरी ॥१९९१॥
बर्हिध्वजा शूलधरा, परमब्रह्मचारिणी ।
अमोघा विंध्यनिलया, षष्ठी कांतारवासिनी ॥१९९२॥
जांगुली बैदरी बासी, वरदा कृष्णपिंगला ।
दृषद्वनाद्रिभेगिनी, प्रगल्भा रेवती तथा ॥१९९३॥
महाविद्या सिनीवाली, रक्तदंत्यैकपाटला ।
एकपर्णा बहुभुजा, नंदपुत्री महामेधा ॥१९९४॥

भद्रकाली महाकाली, योगिनी गणनायिका।
हासा मीमा प्रकृष्माण्डी, गदिनी वारुणी हिमा १५९५
अनंता विजया क्षेमा, मानस्तोका कुहावती।
चारणी च पितृगणा, स्कंदमाता घनाञ्जनी ॥१५९६॥
गांधर्वी स्वधुरा गार्गी, सावित्री ब्रह्मचारिणी।
कोटिश्रीमंदरावासा, केशी मलयवासिनी ॥१५९७॥
कालायिनी विशालाक्षी, किराती गोकुलोद्भवा।
एकानसी नारायणी, शैला शाकंभरीश्वरी ॥१५९८॥
प्रकीर्णकेशी कुंडा च, नीलवस्त्रा प्रपंचधारिणी।
अष्टादशभुजा पौत्री, शिवदूती यमस्वसा ॥१५९९॥
सुनंदा विकचा ऊर्मी, जयंती नकुला कुला।
विलंका नंदिनी नंदा, नंदयती निरंजनी ॥१६००॥
कौलंजरी शतमुखी, विकराला करालिका।
विरजाः पुरला जारी, बहुपुत्री कुलेश्वरी ॥१६०१॥
कैटभी कालदमनी, दर्दुरा कुलदेवता।
रौद्रा क्रुद्रा महारौद्री, कालगर्भा महानिशा ॥१६०२॥
बलदेवस्वसा पुत्री, हीरी क्षेमंकरी प्रभा।
मारी हैमवती चापि, गोला शिखरवासिनी ॥१६०३॥

चामुंडायां महाचंडी, चंडमुंडाऽप्यथाऽच्युते ।
पृश्निगर्भः पृश्निशृंगो, द्विशरीरस्त्रिधातुकः ॥१६०४॥
हस्तिमल्लो विषाणान्तः, स्कंदे तु करवीरकः ।
सिद्धसेनो वैजयंतो, बालचर्यो दिगंबरः ॥१६०५॥
शृंगी तु चर्मी ब्रह्मा तु, क्षेत्रज्ञः पुरुषः सनत् ।
नारायणे तीर्थपादः, पुण्यश्लोको बलिंदमः ॥१६०६॥
उरुक्रमोरुगायौ च, तमोघ्नः श्रवणोऽपि वा ।
उदारधिर्लसोपर्णः, सुमेदः पांशुमौलिकः ॥१६०७॥
चतुर्व्यूहो नवव्यूहो, नवशक्तिः षडंगजित् ।
द्वादशमूर्तिः शतको, दशावतार एकहेकृ ॥१६०८॥
हिरण्यकेशः सोमोऽहिस्त्रिधामा त्रिककुत् त्रिपात् ।
मानमेरुः पराविद्धः, प्रश्निगर्भोऽपरोमितः ॥१६०९॥
हिरण्यनाभः श्रीगर्भो, वृषोत्सोहः सहस्रजित् ।
ऊर्ध्वकर्मा यज्ञवेरो, धर्मनेमिरसंयुतः ॥१६१०॥
पुंरूपो योगनिद्रोष्ठः, लंडास्यः शार्ङ्गिकोऽजितौ ।
कालकुंठो वरारोहः, श्रीरंगे वायुवाहनः ॥१६११॥
वर्धमानश्चतुर्दंष्ट्रो, नृसिंहवेषप्रव्यंगः ।
कपिठो मद्रकपिठः, सुषेणः समितिंजयः ॥१६१२॥

ऋतुधामा वास्तुभद्रो, महारूपो महाक्रमः ।
विधाताऽऽधार एकांगो, वृषाक्षः सुवृषोऽर्जुनः ॥१६१३॥
रंतिदेवः सिंधुवृषो, जितमन्युर्वृकोदरः ।
बहुशृंगो रत्नबाहुः, पुष्पहासो महातपाः ॥१६१४॥
लोकनाभः सूक्ष्मनाभो, धर्मनाभः पराक्रमः ।
पद्महासो महाहंसः, पद्मगर्भः पुरोत्तमः ॥१६१५॥
शतवीरो महामायो, ब्रह्मनाभः सरीसृपः ।
धृतांकोऽधोमुखो धन्वी, सुधन्वा विश्वभुक् स्थिरः ॥१६१६
शतानंदः शाल्यापि, यवनारिः प्रेमर्दनः ।
यज्ञनेमिर्लोहिताक्ष, एकपाद्विपदः कपिः ॥१६१७॥
एकशृंगो धर्मकील, आनंदः शिवकीर्त्तनः ।
शंभुवशीः श्रीवराहः, सदायोगी सुयोधुनः ॥१६१८॥
बलभद्रे तु मद्रांगः, फालो गुप्तचरो बली ।
प्रलापी मद्रचलनः, पौरः शेषाहिनामभृत् ॥१६१९॥
लक्ष्म्यां तु भर्मरी विष्णुशक्तिः क्षीराब्धिपाजुपी ।
कामे तु यौवनोद्भेदः, शिखिमृत्युर्महोत्सवः ॥१६२०॥
शमांतकः सर्वधन्वी, रागरज्जुः प्रधर्षकः ।
मनोदाही मथनश्च, गरुडस्तु विषापहः । ॥१६२१॥

पक्षिसिंहो महापक्षो, महावेगो विशालकः ।
उन्नतीशः स्वमुखभूः, शिलानीहोऽहिभुक्क सः ॥१६२२॥

बुद्धे तु भगवान् योगी, बुधो विज्ञानदेशनः ।
महासत्त्वो लोकनाथो, बोधिरर्हन् सुनिश्चितः ॥१६२३॥

गुणाब्धिर्विगतद्वंद्वो, वचने स्यात्तु जल्पितम् ।
लपितोदितभणिताभिधानगदितान्यपि ॥१६२४॥

हूतौ हेक्कारकाऽऽकारौ, चांडालानां तु वल्लकी ।
कांडवीणा कुवीणा च, ढक्कारी किंनरी तथा ॥१६२५॥

सारिका खुंखुणी चाथ, दर्दरे कलशीमुखः ।
सूर्यकोणो डमड्डकं, समौ पणवकिंजलौ ॥१६२६॥

शृंगवाद्ये शृंगमुखं, हुडुक्कस्तालमर्दकः ।
काहला तु कुहाला स्यात्, चंडकोलाहला च सा १६२७॥

संवेशप्रतिबोधार्थं, द्रगडद्रकटावुभौ ।
देवतार्चनतूर्ये तु, घूघलो नेलिरित्यपि ॥१६२८॥

झुणकं मृतयात्रायां, मांगल्ये प्रियवादिका ।
रणोद्यमे त्वर्धतूरो, वाद्यभेदास्तथाऽपरे ॥१६२९॥

डिंडिमो झंझरो मड्डुनिमिटा किरिकिंचिका ।
लंबिका टट्टरी घंटा, कल्लापूराद्योऽपि च ॥१६३०॥

मयंकरे तु डमरमोपीलं मौसुरं तथा ।
आश्चर्ये फुल्लकं मोहो, वीक्ष्यं ओतस्तु दग्नले ॥११३१॥
निद्रायां तामसी सुते, सुव्वापः सुखसुप्तिका ।
आकारगूहने चावकेटिकाऽवकुंटारिका ॥११३२॥
गृहजालिकाऽपि सूत्रधारे स्याद्वीनदर्शकः ।
पूज्ये मरटेको भट्टः, मयोऽन्यः पूज्यनामतः ॥११३३॥

इति द्वितीयकांडशेषः ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीयकांडशेषः प्रारभ्यते ॥

अथ प्रवीणे क्षेत्रज्ञो, नदीष्णो निष्ण इत्यपि ।
छेकोलछेकिलौ छेके, काहलोऽस्फुटभाषिणि ॥११३४॥
मूके मडकंटो मूर्खे, त्वेनेडो नामवर्जितः ।
परतंत्रे वैशाऽऽयत्तावपीनोऽप्यप दृश्यते ॥११३५॥
क्षुद्रो दीनश्च नीचश्च, मादिस्तु गणिकाभूतौ ।
प्रस्तुप्रस्तौ तु घक्तितेऽप क्षुद्रेपलंटौ खले ॥११३६॥
चौरे तु चोरंटो रात्रिंचरो याच्ञा तु मिलेगा ।
अभिधेस्तिमार्गणौ च, बुभुक्षायां क्षुधाक्षुधौ ॥११३७॥

मस्कमंडे तु प्रस्रावप्रस्रेवाऽऽच्छोटनाऽऽस्रावाः ।
अपूपे पारिशोलोऽथ, करंबो दधिसक्तुषु ॥११३८॥
ईडेरिका तु वटिका, शष्कुली त्वघैलोटिका ।
पर्पटास्तु मर्मराला, घृतांडी तु घृतौषणी ॥११३९॥
समिताखंडाज्यकृतो, मोदको लड्डुकश्च सः ।
एलामरिचादियुतः, स पुनः सिंहकेसरः ॥११४०॥
लानेषु मरेनोद्भूपलटिकापरिवारकाः ।
दुग्धे योग्यं माल्सात्म्यं, जीवनीयं रसोत्तमम् ॥११४१॥
सरं गव्यं मधुन्येष्ठं, धारोष्णं तु पयोऽमृतम् ।
दधि 'श्रीधेनमंगल्ये, तक्रे कट्वरसारणे ॥११४२॥
अशोघ्नः परमरसः, कुल्माषाभिषुते पुनः ।
गृहांबुमधुरा चाप, स्यात् कुस्तुंबुरुस्तुका ॥११४३॥
मरिचे तु द्वारवृत्तं, मरिचं चरितं तथा ।
पिप्पल्यामूषणा शौंडी', चपैला तीक्ष्णतण्डुला ॥११४४॥
उपौणा तण्डुलफला, कोलौ च कृष्णतण्डुला ।
मीरे मीरणमार्गौ, हिंगौ तु मृतनाशनम् ॥११४५॥
अगूढगंधमस्त्रुधं, हिप्सौ छाक्षसर्फौ ।
छोदो' हिप्सा तु चनोधा, हेमिरीदसा च कार्यना ११४६

पूजा स्वपैचितिरथ, चिंपिटो नम्रनासिके ।
पंगुलस्तु पीठसर्पी, किरातस्त्वल्पवर्ष्मणि ॥१६४७॥

खर्वे ह्रस्वोऽनेडमूकस्त्वंधे न्युब्जस्त्वधोमुखे ।
पित्ते पलोग्निः पटलं ज्वरः स्यादग्निरेचकः ॥१६४८॥

कफे शिङ्घानकः खेटः, स्यात् कुकुदे तु कूपेदः ।
पारिमितोऽथ कायस्थः, करणोऽक्षरजीविनि ॥१६४९॥

क्षमे समर्थोऽलंभूष्णुः, पादातपदगौ समौ ।
जांबूलमालिकोद्वाहे, वरयात्रा तु दौंदुभी ॥१६५०॥

गोपाली वर्णके शांतियात्रा वरनिमंत्रणे ।
स्यादिंद्राणीमहे हेलिहलुर्मंगलध्वनिः ॥१६५१॥

स्यात्तु स्वस्त्ययनं पूर्णे, कलशे मंगलोह्लिकम् ।
शांतिके मंगलस्नानं, वारि पल्लववारिणा ॥१६५२॥

हस्तलेपे तु करणं, हस्तबंधे तु पीडनम् ।
तच्छेदे समवभ्रंशो, धूलिभक्ते तु वार्तिकम् ॥१६५३॥

कुलटायां तु दुःशृंगी, बन्धुदा कलंकुणिका ।
धर्षणी लंछनी खंडशीला मदननालिका ॥१६५४॥

त्रिलोचना मनोहारी, पांशुः सरभसुयोषिति ।
श्रवणायां भिक्षुणी स्याद्वेश्यायां तु सगोलिका ॥१६५५॥

वारवाणिः कामलेखा, क्षुद्रा चेट्यां गणेरुका ।
वहेवा कुंभदासी च, पुत्रे तु कुलधारकः ॥११९६॥
सदायादो द्वितीयश्च, पुत्र्यां धिदा समर्धुका ।
देहसंचारिणी चाप्यपत्ये संतानसंतती ॥११९७॥
नेप्ता तु दुहितुः पुत्रे, स्यात्कनिष्ठे तु कन्यसः ।
ज्येष्ठभगिन्यां तु वीरभवंती स्यात्तु नर्मणि ॥११९८॥
सुखोत्सवो रागरसो, विनोदोऽपि किलोऽपिच ।
वध्यो जनित्रो रेतोधास्ताते जानी तु मातरि ॥११९९॥
देहे सिनं प्रमधुश्चतुःशाखं पडंगकम् ।
व्याधिस्थानं च देहैकदेशे गात्रं कचे पुनः ॥१२००॥
वृजिनो वेल्लितायोऽश्रो(स्रो), धम्मिल्ले मौलिजूटकौ ।
वेंवरी तु कवर्या स्यात्, प्रक्रोम्यो विपदे कचे ॥१२०१॥
मुखे दंतालयस्तेरं, धनं चेरं घनोत्तमम् ।
कर्णप्रांतस्तु धारा स्यात्, कर्णमूलं तु शीलकम् ॥१२०२॥
अक्षिण रूपग्रहो देवदीपो नासा तु गंधहृत् ।
नसा गंधवहा नस्या, नासिकेयं गंधनालिका ॥१२०३॥
ओष्ठे तु दशनोच्छिष्टो, रसालेपी च वाग्दलम् ।
श्मश्रुणि श्यमनं कोटो, दंते मुखखुरः खरुः ॥१२०४॥

दालुर्जिह्वा तु रसिका, रास्ना च रसमातृका ।
रसा कोकुर्दल्लना च, वक्त्रदलं तु तालुनि ॥१६६५॥
अवटौ तु शिरःपीठं, कफोणौ रत्निठक्कम् ।
बाहूपबाहुसंधिश्च, हस्ते सुमदलः सलः ॥१६६६॥
अथ व्यामे वियामः स्याद्बाहुचापस्तनूतलः ।
हृद्यसेहं मर्मचरं, गुणाधिष्ठानकं त्रसम् ॥१६६७॥
स्तनौ तु धरणावग्रे, तयोः पिप्पलमेचकौ ।
जठरे मलुको रोमलतावारोऽथ क्लोमनि ॥१६६८॥
स्यात्तालकं कुप्पं क्लोममथ नाभौ पुतारिका ।
सिरामूलं कटीकूपौ, तूबलिंगौ रताबुके ॥१६६९॥
शिश्ने तु लंगुलं शंकुं, लांगूलं शेफशेफसी ।
रक्ते तु शोध्यकीलाले, मांसे तुदूषः समारटम् ॥१६७०॥
लेपनं च रोमणि तु, त्वङ्मलं वालपुत्रकः ।
कूपजो मांसनिर्यासः, परित्राणमथ स्नसा ॥१६७१॥
तंत्री नखोस्नावानः, संधिचर्वनमित्यपि ।
अगुरौ प्रवरं शृंगं, शीर्षकं मृदुलं लघु ॥१६७२॥
वरद्रुमः परमदः, प्रकरं गंधदारु च ।
चंदने पुमरेकांगं, मद्रश्रीः फलकीत्यपि ॥१६७३॥

जातीफले सौमनसं, पुटकं मदशौंडकम् ।
कोशफलं कुंकुमे तु, करटं वासनीयकम् ॥११७४॥
प्रियंगु पीतकावेरं, घोरं पुष्परजो वरम् ।
कुसुंभं च जरापुष्पं, कुसुमान्तं च गौरवम् ॥११७५॥
वृक्षधूपे तु श्रीवेष्टो, दधिक्षीरघृताह्वयः ।
रचनायां परिस्पंदः, प्रतियत्नोऽथ कुंडले ॥११७६॥
कर्णान्दशों मेखला तु, लोलिनी कटिमालिका ।
अथ किङ्किण्यां घर्घरी, विद्यों विद्यामणिस्तथा ॥११७७॥
नूपुरे तु पादशीली, मंदीरं पादनालिका ।
पादांगुलीयके पादपालिका पादकीलिका ॥११७८॥
वस्त्रे निवसनं वस्त्रं, संज्ञं कर्पटमित्यपि ।
दशासु वस्त्रपेश्योऽथ, हिमशातापहांशुके ॥११७९॥
द्विलहैको वरकेश्च, चक्रवर्तिन्यधीश्वरः ।
अर्जुने विभयश्चित्रयोधी चित्रांगसूदनः ॥११८०॥
योगी धन्वी कृष्णपक्षो, नंदिघोषस्तु तद्रथः ।
ग्रंथिकस्तु सहदेवो, नकुलस्तंतिपालकः ॥११८१॥
माद्रेयाविमौ कौंतेया, भीमार्जुनयुधिष्ठिराः ।
द्वयेऽपि पांडवेयाः स्युः, पांडवाःपांडवायनाः ॥११८२॥

राज्ञश्छत्रे नृपलक्ष्म, चमरः स्यात्तु चामरे ।
स्यान्न्यायद्रष्टरि स्थेयो, द्वाःस्थो द्वाःस्थितिदर्शकः ॥११८३॥

क्षुद्रोपकरणानां स्यादध्यक्षः पारिकर्मिकः ।
पुराध्यक्षे कोट्टपतिः, पौरिको दांडपाशिकः ॥११८४॥

वेध्ये निमित्तं बाणे तु, लक्षहा मर्म्मभेदनः
धीरश्च धीरशंकुश्च, कौदंबोऽप्यर्द्धकंटकः ॥११८५॥

नाराचे लोहनालोऽस्त्रसायकोऽसिस्तु सायकः ।
धीगर्भो विभयः शास्ता, व्यवहारः प्रभाकरः ॥११८६॥

धर्मपालोऽक्षरो देवस्तीक्ष्णकर्म्मा दुरासदः ।
प्रसंगो रुद्रतनयो, मनुज्येष्ठः शिवंकरः ॥११८७॥

करपालो विशसनस्तीक्ष्णधारो विषाग्रगः ।
धर्म्मप्रचारो धौरांगो, धाराधरकौलिकौ ॥११८८॥

चन्द्रभासश्च रौद्रोऽपि, क्षुरपत्री कोशशायिका ।
पत्रं च धेनुका पत्रपाले तु दुधातृका ॥११८९॥

कुन्ती पत्रफलाऽपि, शक्तिः कासूर्महाफला ।
अष्टतालाऽऽयता सा च, पट्टिशस्तु खुरोपमः ॥११९०॥

लोहदंडस्तीक्ष्णधारो, दुःस्फोटोऽऽस्फोटौ समौ ।
चक्रं तु वक्ष्यमाणरसंचितमित्यपि ॥११९१॥

शतघ्नी तु चतुस्तीला, लोहकंटकैसंचिता ।
अयःकंटकसञ्छन्ना, शतघ्न्येव महाशिला ॥१९२॥
मुषुण्ढी स्याद्दारुमयी, वृत्तायःकीलसंचिता ।
कर्णयो लोहमात्रोऽप्य, चिरिका तु द्रुघ्रमिका ॥१९३॥
वराहकर्णकोऽन्वर्थः, फलपत्रामके हुलम् ।
मुनैयोऽश्रिशेखरं च, शरास्थोस उपासनम् ॥१९४॥
जिष्णौ तु विभेयी जैत्रे, स्यात् श्रृंगाली तु विप्लवे ।
करमच्ये सौम्यं तीर्थमथ स्यान्निगमे तपः ॥१९५॥
सत्यवत्यां गंधवती, मत्स्योदर्येथ वकये ।
माटकोऽप साक्षिणि स्यात्, मध्यस्थः प्राश्निकोऽप्यथ १९६
कूटसाक्षी मृषासाक्ष्ये, सुंवी स्याद् दुष्टसाक्षिणि ।
पादुकायां पादरथी, पादगंगुः पदत्वैरा ॥१९७॥
पादवीथी च पेशी च, पादवीठी पदायता ।
नापिते ग्रामणीर्मद्विवाहसौरिकैर्माडिकाः ॥१९८॥

इति शेषनाममालायां नरकांडस्तृतीयः

अथ पृथ्वी महाकांता, क्षांता मेरुद्रिकर्णिका ।
गोत्रकीला पर्वश्रेणी, मध्यलोका जगद्रुहा ॥१९९॥

देहिनी केलिनी मौलिर्महास्थौरस्यंबास्थैली ।
गिरौ प्रपाती कुट्टार, उर्वङ्गः कंदराकरः ॥१७००॥
कैलासे धनदावासो, हराद्रिर्हिमवद्धसः ।
मलयश्चंदनगिरिः, स्याल्लोहेऽभीनेधीवरे ॥१७०१॥
ताम्रे पवित्रं कांस्यं च, सीसके तु महाबलम् ।
चीनपट्टं समोलूकं, कृष्णं च त्रपुबंधकं ॥१७०२॥
त्रपुणि श्वेतरूप्यं स्यात्, शैठं सलवणं रसैः ।
परीसं मधुकं ज्येष्ठं, घनं च मुखभूषणम् ॥१७०३॥
रजते त्रापुषं वंगं, जीवनं वसु भीरुकम् ।
शुभ्रं सौम्यं च शोध्यं च, रूपं भीरुनवीर्यसम् ॥१७०४॥
सुवर्णे लोभनं शुक्रं, तारजीवनमौजसम् ।
दाक्षायणं रक्तवर्णं श्रीमेकुंभं शिलोद्भवम् ॥१७०५॥
वैणवं तु कर्णिकाराच्छायं वेणुतटीभवम् ।
जन्ये दिव्यमिरीसैव्यं, कूपीटं घृतपंकुरम् ॥१७०६॥
विषं विप्पलपातालजनच्छिनानि च कंबलम् ।
पावनं पेहूसं चापि, पल्लूरं तु सितं पयः ॥१७०७॥
क्रिट्टिमं तदतिक्षारं, शालूकं पंकगंधिकम् ।
अंपं तु कलुपं तोयमतिस्वच्छं तु कौशिपम् ॥१७०८॥

समुद्रे तु महाकच्छः, दारदो धरणीप्लवः ।
महीप्रावार उर्वङ्गस्तिमिकोशो महाशयः ॥१७०९॥

सुरन्दला तु सुरेला सुरवेला सुनंदिनी ।
चर्मण्वती रन्तिनदी, संभेदः सिन्धुसंगमः ॥१७१०॥

नौका तु सारणावयौ, वेमिदीर्घः सपंतभुक् ।
पर्परीकः पविर्वासिः, धुंधुर्वर्घुरिराशिरः ॥१७११॥

जुहुराणः प्रदीक्षुश्च, कृपीटकुहविनो हविः ।
घृतार्चिर्नाचिकेतश्च, धृष्ठो वंचतिरं चेतिः ॥१७१२॥

धुनिर्मरपेपीयो चास्वनिः पवनवाहनः ।
वायौ सुराछेयः प्राणः, संभृतो जलभूषणः ॥१७१३॥

शुचिर्वहो लोलघंटः, पश्चिमोत्तरदिक्पतिः ।
अंकतिः क्षिपेणुर्मकी, ध्वनप्रहरणश्चेलः ॥१७१४॥

शीतलो जलतारो, मेघारिः पूर्परोऽपि च ।
वृक्षे स्यारोहकः स्कंधी, सीमिको हरितच्छदः ॥१७१५॥

उरुर्नर्तुरंहिपश्च, स्यात्तु धेनः कपर्दके ।
खद्योते तु कीटमणिर्ज्योतिमाली तमोमणिः ॥१७१६॥

परांचुदो निमिषद्युत्, ध्वांक्षमित्रोऽथ कुंजरे ।
पंचकी पूर्दकारी पद्मी, पेचिलः सुनिकोधरः ॥१७१७॥

विलोमजिह्वोऽनःस्वेदो, महाकायो महामदः ।
सूर्पकर्णो जलाकांक्षो, भेटी च षष्टिहायनः ॥१७१८॥
अंसुरो दीर्घपवनः, शुंडालः पविरित्यपि ।
वशायां वासितो कर्णधारिणी गणिका(कणिका)पिच ॥१९॥
अश्वे तु क्रमेणः कुण्डी, प्रोथी हेषी प्रकीर्णकः ।
पाचकः पैलवः किंध्वी, कुटेरः सिंहविक्रमः ॥१७२०॥
मांपाशी केसरी हंसो, मुहुर्भुग् गूढभोजनः ।
वार्मुदवः शालिहोत्रो, लक्ष्मीपुत्रो मरुद्रथः ॥१७२१॥
चामरपुत्रीकोऽपि स्यादश्वायां पुनर्वेती ।
मल्लिकाक्षः सितैर्नेत्रैः, स्याद्वामीर्द्रोणुघोऽसितैः ॥१७२२॥
ककुदी ककुदावर्त्ती, निर्मुष्कस्त्विद्रवृद्धिकः ।
शुनि क्रोधी रसापायी, शिवारिः सूचको रुरुः ॥१७२३॥
वनंतपः स्वजातिद्विट्, कृतज्ञो मह्लेहश्च सः ।
दीर्घनादः पुरोगामी, स्याद्दिमैहकामुकः ॥१७२४॥
मर्दलः कपिलो ग्राममृगश्चंद्रसहोऽपिच ।
महिषे कलुषः पिंगः, कटाहो गद्गदस्वरः ॥१७२५॥
हेरंबः स्कंधशृंगश्च, सिंहे तु स्यात्पलंकषः ।
शैलाटो वनराजश्च, नमःकांतो गणेश्वरः ॥१७२६॥

शृंगोष्णीपो रक्तजिह्वो व्यादीर्णास्यः सुगंधिकः ।
शूकरे कुमुखः कामरूपी च सलिलप्रियः ॥१७२७॥
खलेक्षणो वक्रदंष्ट्रः, पंकक्रीडनकोऽपि च ।
मृगे त्वजिनयोनिः स्यादपो भुजगभोजिनि ॥१७२८॥
अहीरणीर्द्विमुखश्च, भवेत् पक्षिणि चंचुमान् ।
कंठाग्निः कीकसमुखो, लोमकी रसनारदः ॥१७२९॥
वारंगिनाडीचरणौ, मयूरे चित्रपिंगलः ।
नृत्यप्रियः स्थिरमदः, खिलखिल्लो गरव्रत. ॥१७३०॥
मार्जारकंठो मरूको, मेघनादानुलासक ।
मयूको बहुलग्रीवो, नगावासश्च चंद्रकी ॥१७३१॥
कोकिले तु मदोल्लापी, काकजातो रतोद्वहः ।
मधुघोषो मधुरकंठः, सुधाकंठः कुहूमुखः ॥१७३२॥
घोषयित्नुः पोषयित्नुः, कामतालः कुनालिकः ।
कुक्कुटे तु दीर्घनादः, चर्मचूडो नखायुधः ॥१७३३॥
मयूरचटकः शौंडो, रणेच्छुश्च कलाधिकः ।
कार्णी विष्किरो बोधिर्नदीकःपुष्टिवर्धनः ॥१७३४॥
चित्रवाजो महायोगी, स्वस्तिको मणिकंठकः ।
उषाकीलो विशोकश्च, ग्रामस्तु ग्रामकुक्कुटः ॥१७३५॥

हंसेषु तु मरालाः स्युः, सारसे दीर्घजानुकः ।
गोनर्दो मैथुनी कामी, श्येनाक्षो रक्तमस्तकः ॥१७३६॥
गृध्रे तु पुरुषव्याघ्रः, कामायुः कुणितेक्षणः ।
सुदर्शनः शकुन्त्यौ, शुके तु प्रियदर्शकः ॥१७३७॥
श्रीमान् मेधातिथिर्वाग्ग्मी, मत्स्ये तु जलपिप्पिकः ।
मूको जलाशयः शेवः, सहस्रदंष्ट्रस्त्वेतनः ॥१७३८॥
जलवालो वदालोऽथ, पाठीने मृदुपाठकः ।

इति शेषसंग्रहनाममालायां चतुर्थकांडः ॥

अथ रत्नप्रभा घर्मा, वशा तु शर्कराप्रभा ॥१७३९॥
स्याद्वालुकाप्रभा शैला, भवेत्पंकप्रभाऽञ्जना ।
धूमप्रभा पुना रिष्टा, माघव्या तु तमःप्रभा ॥१७४०॥
महातमप्रभा माघव्येवं नरकभूमयः ।

इति नारककांडः पंचमः ॥ ५ ॥

आनुकूल्यार्थकं प्राध्वंमसाकल्ये तु चिंचनं ॥१७४१॥
तु हि च स्म ह वै पादपूरणे पूजने स्वती ।
वद् वा यथा तथैवैवं, साम्येऽहो ही ॥ विस्मये॥१७४२॥
स्युरेवं तु पुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाः ।
ऊं पृच्छायामतीते प्राक्, निश्चयेऽद्धाञ्जसा द्वयम् ॥१७४३॥

अतो हेतौ महः प्रत्यारंभेऽथ स्वयमात्मनि ।
प्रशंसने तु सुष्ठु स्यात्, परश्वः श्वः परेऽहनि ॥१७४४॥

अद्यात्राह्न्यथ पूर्वेऽह्नीत्यादौ पूर्वेद्युरादयः ।
समानेऽहनि सद्यः स्यात्, परे त्वह्नि परेद्यवि ॥१७४५॥

उभयद्युस्तूभयेद्युः, समे युगपदेकदा ।
स्यात्तदानीं तदा तर्हि, यदा यर्ह्यन्यदैकदा ॥१७४६॥

परुत्परार्यैषमोऽब्दे, पूर्वे पूर्वतरेऽत्र च ।
प्रकारेऽन्यथेतरथा, कथमित्थं यथा तथा ॥१७४७॥

द्विधा द्वेधा त्रिधा त्रेधा, चतुर्धा द्वैधमादि च ।
द्विस्त्रिश्चतुःपंचकृत्व, इत्याद्यावर्त्तने कृते ॥१७४८॥

दिग्देशकाले पूर्वादौ, प्रागुदक्प्रत्यगादयः ।
अव्ययानामनंतत्वाद्दिग्मात्रमिह दर्शितम् ॥१७४९॥

इयंत इति संख्यानं, निपातानां न विद्यते ।
प्रयोजनवशादेते, निपात्यंते पदे पदे ॥१७५०॥

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिता शेषनाममाला ॥

:

अथ श्रीमज्जिनदेवमुनीश्वरविरचितः शिलोञ्छः

अर्हं बीजं नमस्कृत्य, गुरूणामुपदेशतः ।
श्रीहैमनाममालायाः, शिलोञ्छैः क्रियते मया ॥१७९१॥
सर्वीये इत्यपि जिने, संभवेः शंभवेऽपि च ।
श्रीसुव्रते मुनिरपि, नेमौ नेमीत्यपीष्यते ॥१७९२॥
षष्ठे गणेशे मण्डितपुत्रोऽपि कथ्यते बुधैः ।
मरुदेव्यपि विज्ञेया, युगादिजिनमातरि ॥१७९३॥
चक्रेश्वर्यामप्रतिचक्रोऽप्यजितापि कविभिरजितबला ।
श्यामाऽच्युतदेव्यपि सुतारिकोक्ता सुतारापि ॥१७९४॥
भद्रंकृद्भद्रकरोऽपि, श्रमणः श्रवणोऽपि च ।
भद्रंभद्रमपि प्राहुः, प्रशस्तमपि कोविदाः ॥१७९५॥
प्रव्रज्याऽपि परिव्रज्या, शिष्योऽन्तेषदेपि स्मृतः ।
इति प्रथमकाण्डस्य, शिलोञ्छोऽयं समर्थितः ॥१७९६॥

---

(१) शिलोञ्छो नाम उपात्तशस्यात् क्षेत्रात् शेषावचयनं, तद्वदत्रापि हैमनाममालायाः अवशेषशब्दावचयनं कृतम् । (२) 'भद्रोऽपि' इत्यभिधानचिन्तामणिः ।

व्योमयानमपि प्रोक्तं, विमानं बुधपुङ्गवैः ।
स्यात्समुद्रनवनीतं, पियूषमपि चामृतम् ॥१७५७॥
कथ्यन्ते व्यन्तरा वानमन्तरा अपि सूरिभिः ।
द्योतैस्तया पृष्णिमुष्णी[3],प्रोक्ता रश्म्यभिधायकाः॥१७५८
समुद्रनवनीतं च, विदुश्चन्द्रमसं बुधाः ।
चन्द्रिका चन्द्रिभाऽपि स्यादिल्वला इन्वका अपि॥१७५९
अनुराधाऽप्यनूराधा, गुरुः सप्तर्षिजोऽपि[1] च ।
सौरिः सौरोऽपि राहुस्तु, महकल्लोल इत्यपि ॥१७६०॥
अभ्रपिशाचोऽपि तथा, नाडिका नालिकोऽपि च ।
रात्रौ यामवतीतुङ्गयौ, निःसंपातो निशीथवत् ॥१७६१॥
तमः स्यादन्धतमसं,[1] वर्षाः स्युर्वर्षिणो अपि ।
खेऽन्तरीक्षं[1] सांसृष्टकमपि तत्काळजे फले ॥१७६२॥
मेघमाला कालिकोऽपि, वार्दलं[1] चापि दुर्दिने ।
सुत्रामायीन्द्रे शतारः, शतधारोऽपि चाशनौ ॥१७६३॥
•आश्विनेयौ[1] स्वर्गवैद्यौ, हर्यक्षोऽपि[1] धनाधिपे ।
अजगवमजगावमपि शङ्करधन्वनि ॥१७६४॥

---

१ 'घृणिमरिश्म्यन्ते' इत्यभिधानचिन्तामणिः । २ 'बाहुलका-देर्धन्ते 'सन्धातमभ्रमित्यपि' इत्यभिधानचिन्तामणिः । ३ सूत्रा-मायी इत्यंतः शशिवत् ।

गौर्यां दाक्षायणीश्चर्यौ, नारायणे जलेशयः ।
कौमोदकी कौपोदकी[1], ओं ई शब्दौ श्रियां मतौ॥ १७६५

कन्दुः कन्दर्पे सिद्धार्थः, सुगते परिकीर्त्तितः ।
अङ्के व्याख्याविवाहाभ्यां, प्रेङ्खोलिरपि पञ्चमे ॥१७६६॥

दृष्टिपातो द्वादशाङ्गचां, कल्याणेऽवन्ध्यमव्यय ।
निंदा गर्हा जुगुप्सायां, क्षारणा रतिगालिषु ॥१७६७॥

समाख्यापि समाज्ञावद्बहुशतीवद्बहुशत्यपि ।
काल्याऽपि कल्या संधायां, समाधिरपि कथ्यते॥ १७६८॥

व्रीडेः सूक्तो मन्दाक्षश्च, ह्रियामूहोऽपि चोहवत् ।
तन्द्रिस्तन्द्री च निद्रायामहंप्रथमिकापि च ॥१७६९॥

अहंपूर्विकायां केलीकीलोऽपि स्याद्विदूषके ।
मौर्यवन्मौरिपोऽगीति, शिलोञ्छो देवकाण्डगः ॥१७७०॥

स्तनन्धये स्तनपेश्च, क्षीरपेश्चाभिधीयते ।
तारुण्यं स्याद्यौवनिका, दशमीस्थो जरत्तरः ॥१७७१॥

कवितापि कविः स्यात् तत्कर्मणि कृतेकृत्यकृतिकृतार्थाश्च ।
कुटिलाशयोऽपि कुचरोऽन्यगजडशठेष्वप्यनेडमूकस्तु। १७७२

---

१ ' अहमग्रिका च '

वदान्यौ[1] पृथगित्यन्ये, दानशीलेऽप्रियंवदौ[1] ।
मूर्खे यथोद्गतोऽपीष्ये, श्रीमानेपि बुधैः स्मृतः ॥१७७३॥

विवधकेऽवीवधिकावेपि वैवधिके प्रतिचैरोऽपि भृत्ये स्यात् ।
संमार्जको[1] बहुकरे बहुपान्याऽर्जके इतीष्यते च परैः॥१७७४

विहङ्गिकायां च विहङ्गिर्मोऽप्यथौर्ध्वदेहिके ।
और्ध्वदैहिकैमप्याहुरनृतो शण्ठे इत्यपि ॥१७७५॥

मायाविमायिकौ[1] धूर्ते, कपटे तूपधा मता ।
चौरेश्चोरोऽपि विज्ञेयः, स्तेयं स्तैन्यैमपीष्यते ॥१७७६॥

दाने प्रादेशनेमपि, क्षमा स्यात् क्षान्तिरित्यपि ।
क्रोधनेः कोपनस्तृष्णक्, पिपासितोऽपि कथ्यते॥१७७७॥

मस्तकेः स्यादाशिरोऽपि, मर्जितापि च मार्जितो ।
पेयूषमेपि पीयूषं, कूचिकापि च कूर्चिका ॥१७७८॥

द्रप्से द्रप्स्यमपि प्रोक्तं, विमिपिच्छ[1] च पिच्छिले ।
व्योषे त्रिकटुकं जगौ, अमनं अवनं तथा ॥१७७९॥

आघ्राणोऽपि भवेत्तृप्तौ, शौष्कलः पिशिताशिनि ।
मनोराज्यमेनोगव्यावपि स्यातां मनोरथे ॥१७८०॥

---

१ 'दानशीलप्रियवाचौ वदान्यौ पृथक्' इत्यभिधानचिन्तामणिः।

कामुके कमनोऽपि[1] स्यादाक्षारितोऽपि[1] दूषिते ।
संशयालुः सांशयिकी[1], जागरितापि जागरी ॥१७८१॥
पूजितेऽपचायितोऽपि[1], तुन्दिमोदरिकावपि ।
तुन्दिके स्युर्ऽगोऽपि कुब्जे, खेलतोऽप्यैन्द्रलुप्तिके॥१७८२
पामरोऽपि कच्छुरोऽतीसारक्यप्यतिसारकी ।
कुण्ठतिरपि खर्जूतिर्विस्फोटैः पिटके स्मृतः ॥१७८३॥
कोठे मण्डलकमपि, गुदकीलोऽपि चाऽर्शसि ।
मेहः प्रमेहवदायुर्वेदकोऽपि चिकित्सके ॥१७८४॥
आयुष्मानपि दीर्घायुः, कथ्यतेऽथ परीक्षकः ।
स्यादाक्षपाटलिकोऽपि[1], पारिषद्योऽपि[1] सभ्यवत्॥१७८५
स्युर्नैमित्तिकनैमित्तमौहूर्ती गणके लिपौ ।
लिखितोऽपि मषी मेला, कुल्किके कुलकोऽपि च ॥१७८६
अष्टापदे बुधैः शारिफलकोऽपि निगद्यते ।
मनोजवस्तातवुल्ये, प्रभविष्णुरपि क्षमे ॥१७८७॥
आह्निके सङ्गाकरोऽपि[1], चानुगोऽप्यनुगामिनि ।
पर्य्येषणोपासनेऽपि, शुश्रूषायामधीयने ॥१७८८॥

---

१ 'कुण्ठयत्थङ्गम्' इत्यभिधानचिन्तामणिव्युत्पत्त्या द्वितीयान्तं लभ्यते । २ 'आयुर्वेदिक-' इत्यभिधानचिन्तामणिः ।

आतिथ्योऽप्यतिथौ तुल्येऽभिजो गोत्रे तु सन्ततिः ।
महेला योषितौ च स्त्री, तरुणी युवतीत्यपि ॥१७८९॥
सुवासिनी चरिण्टी च, चिरण्टी च चरण्ट्यपि ।
वधूट्यां पत्न्यां कराची, गेहिनी सहधर्मिणी ॥१७९०॥
सधर्मचारिणी चापि, स्नुषायां तु वधूट्यपि ।
प्रेमवत्यपि कान्तायां, प्राणिग्रहो विवोदरि ॥१७९१॥
पैरिणेतोपयन्ता च, यौतके दाय इत्यपि ।
दिधीपूर्दिधिषूर्जीवत्पत्नी जीवत्पतिः समे ॥१७९२॥
तुल्ये अवीरानिर्वीरे, श्रवणाश्रवणे तथा ।
रण्डापि विधवा पुष्पवती स्यात्पुष्पितापि च ॥ १७९३॥
पुष्पे कुसुममप्युक्तं, पशुधर्मोऽपि मोहने ।
सहोदरे सगर्भोऽपि, स्यादग्रजवदग्रिमः ॥१७९४॥
शण्ढः शठः षण्डुरपि, क्लीबो माता जनित्र्यपि ।
चिहुरा अपि केशाः स्युः, कर्णः शब्दग्रहोऽपि च ॥९५॥
नेत्रं विलोचनमपि, सृक्कणी सृक्वणी अपि ।
दाढिको दाढिकापि स्यात्कपोणिस्तु कफोणिवत् ॥९६॥
कूर्परे कूर्परः सिहतले संहतलोऽपि च ।
चट्टकोऽपि चटौ मुष्के, स्यादाण्डः पेलकोऽपि च॥९७॥

पैत्पादैङ्घ्रिश्चै चरणे, कीकसं हड्डमित्यपि ।
कपाळं शकलमैपि, पृष्ठास्थनि कशारुकौ ॥१७९८॥
मज्जायामस्थितेजोऽपि[१], नाडीषु नाडिनाटिके[२] ।
सिङ्घाणकोऽपि सिङ्घाणैः, स्तृणीकौ स्तृणिकौपि च॥९९॥
शान्तः पातिपश्चै विड्गूयेऽशुचि[१]र्वेशोऽपि[१] वेपवत् ।
उत्सादनोच्छादेने च, प्लवैप्लावौ[२] तथा समौ[२] ॥१८००॥
वंशाकं कृमिजग्धं नागरौ स्यादथ वाह्लिकम् ।
सङ्कोचं पिशुनं कर्ण्यममृक्संज्ञं च कुङ्कुमे ॥१८०१॥
जापके काष्ठानुसार्य्यं, यावनोऽपि च सिल्हके ।
मकुटोऽपि[१] कोटीरे, चित्रकश्चे विशेषके ॥१८०२॥
वतंसोऽप्यवतंसे स्यात्पत्रभंग्यां तु वल्लरी[१] ।
मंञ्जरी[२] च पत्रपारिरित्यपी रथ्यावनथ्यया ॥१८०३॥
कर्णान्दुरपि कर्णान्दुः, परिहार्य्येऽपि कङ्कणः ।
रिङ्कणी[१] किङ्किणी तुल्ये, आच्छादोच्छादने[१] समे
कूर्पासेऽप्यङ्गिका कक्षापटे कक्षापुटोऽपि[१] च ।
कुथे वर्णपरिस्तोमे इत्यन्तर्ङ जगुः परे ॥१८०४॥

---

१ ' शृङ्गीका, शृङ्गिका ' इत्यभिधानचिन्तामणिः । २ ' आच्छादनार्थे ' इत्यभिधान० । ३ पत्रमञ्जरी ।

तत्रास्तरणमिति च पल्यङ्कोऽप्यवसक्थिका ।
यमन्यपि प्रतिसीरा, संस्तरः प्रस्तरोऽपि च ॥१८०६॥
पतद्ग्राहेप्रतिग्राहावपि स्यातां पतद्ग्रहे ।
मकुरोऽप्यात्मदर्शोऽथ, कशिपुः कसिपुः समौ ॥१८०७॥
यावकोऽलक्तको यावे, तुल्ये व्यजनवीजने ।
गीरीयको गिरिकोऽपि, बालक्रीडनके मतौ ॥१८०८॥
गण्डकोऽपि गन्दुको राट्, मूर्द्धावसिक्त इत्यपि ।
भरतः सर्वदमनोऽप्यथ दाशरथावुभौ ॥१८०९॥
रामचन्द्रराममद्रौ, हनूमानपि मारुतौ ।
वाली सुग्रीवाग्रजोऽपि, पार्थे बीभत्सुरित्यपि ॥१८१०॥
सातवाहनवत्सालवाहनोऽपि प्रकीर्तितः ।
परिच्छदः परिजनः, परिवर्कमित्यपि ॥१८११॥
मन्त्री बुद्धिसहायोऽपि, वेत्री वेत्रधरोऽपि च ।
हेमाध्यक्षे हैरिकोऽपि, टंकपतिस्तु नैष्किके ॥१८१२॥
शुद्धान्ताध्यक्ष आन्तर्वेश्मिकान्तःपुरिकावपि ।
सहायेसाप्तपदीनौ, सख्यावसुहृद्व्यौ ॥१८१३॥
नये नीतिरपि स्कन्धावारेऽपि शिबिरो मतः ।
मयन्त्यपि वैमयन्त्यां, पताकापि प्रकीर्त्यते ॥१८१४॥

ध्वजः पताकादण्डोऽपि, झम्फानं याप्ययानवत् ।
सादी सव्येष्ठोऽपि सूते, कवचितोऽपि वर्मिते ॥१८१५॥
कवचे दंशनं त्वक्रं, तनुत्राणमपि स्मृतम् ।
अक्षियोगं वियोगं चाधिकाङ्गवदुदाहृतम् ॥१८१६॥
शिरस्कं खोडमप्याहुः, स्यान्निषङ्गचैपि तूणिनि ।
चापे धनूर्धनुशरासनान्यपि विदुर्बुधाः ॥१८१७॥
फरकस्फरकौ खेटे, क्षुरिका छुरिका छुरी ।
इल्म्यां तरवालिकापि, परिघः पलिघः समौ ॥१८१८॥
उर्भस्त्र्युर्भस्त्राने मगधो, मंपो बोधकरोऽर्थिकः ।
सौखशायनिके सौख्यशाय्यिकौ सौखसुप्तिके ॥१८१९॥
रणे संस्फेटसंफेटौ, बले द्रविणमूर्क् तथा ।
अवस्कन्दोऽपि धाट्यां स्यात्प्रशनेष पलायने ॥१८२०॥
चारकोऽपि भवेद् गुप्तौ, तापसे तु तपस्व्यपि ।
विप्रे ब्रह्मोऽपि चाग्नीध्राऽनीध्रोऽप्यथ वृषो वृसी ॥१८२१॥
स्नासने शमनेधाय, दधि प्राग्र्यं पृषातके ।
अग्निहोत्र्यग्न्योहितोऽप्यथोपवासे समाविधौ ॥१८२२॥

---

१ 'मद्गुरः' इत्यभिधानचिन्तामणौ ।

उपवस्त्रमौपवस्त्रमुपवीते प्रचक्षते ।
ब्रह्मसूत्रं पवित्रञ्च, वाल्मीकौ द्वाविमावपि ॥१८२३॥
मौत्रावरुण्यादिकवी, पर्शुरामोऽपि भार्गवे ।
योगीशो याज्ञवल्क्योऽपि, दाक्षीपुत्रोऽपि पाणिनौ ॥२४॥
स्फोटायनः स्फौटायनिः, कात्यो वररुचौ तथा ।
फाणिवैः पाछकान्ये, चाणक्यश्चणकात्मजे ॥१८२५॥
वैशेषिके कणादोऽपि, जैनोऽनैकान्तवाद्यपि ।
चार्वाके लौकायतिकः, क्लीवः प्रसूनेमित्येपि ॥१८२६॥
न्यासार्पणे परिदानं, वणिक् आपणिकैः स्मृतः ।
अयुते नियुतं पोते, स्मृतं प्रवहणं बुधैः ॥१८२७॥
कर्णोऽपारित्रे दुर्गस्य, गवेश्वरोऽपि गोमति ।
कर्णिके क्षेत्रजीवोऽपि, कोटीशो लोष्टभेदनः ॥१८२८॥
मार्द्वीकमपि मद्येऽनुतर्षोऽपि चषके स्मृतः ।
छविन्दे तन्त्रवायोऽपि, वेमा व्योमापि कीर्त्यते ॥१८२९॥
रजको धावकोऽप्युक्तः, पादत्राणेऽस्य पादुका ।
तैलिकस्तैलंतुदोऽपि, रथकारोऽपि वर्द्धकिः ॥१८३०॥

---

(१) ' क्षपणः ' इत्यभिधानचिन्तामणौ ।

चित्रकारो लेखकश्च, लेपकृल्लेपकोऽपि च ।
कुतूहले विनोदोऽपि, सौनिकः खट्टिकोऽपि च ॥१८३१॥
कूटयन्त्रे पाशयन्त्रं, समौ चाण्डालपुष्कसौ ।
इत्थं तृतीयकाण्डस्य, शिलोञ्छोऽयं समर्थितः ॥१८३२॥
रत्नवती भुवि दिवस्पृथिव्यावपि रोदसी ।
माणिबन्धं माणिमंतं, सैन्धवे वसुके वसु ॥१८३३॥
टङ्कनष्टङ्कणे उपावर्त्तनं चापि नीवृति ।
भङ्गलः स्याज्जाङ्गलोऽपि, मालवन्मालको मतः ॥१८३४॥
पत्तने पट्टनमपि, कुण्डिने कुण्डिनापुरम् ।
स्यात्कुण्डिनपुरमपि, विपणौ पण्यवीथिका ॥१८३५॥
सुरङ्गायां सन्धिरपि, गृहे धामेमपि स्मृतम् ।
उपकार्य्योपकार्य्यापि, प्रासादे च प्रसादनः ॥१८३६॥
शान्तीगृहं शान्तिगृहे, प्राङ्गणं त्वङ्गणं मतम् ।
कपाटवत्कवाटोऽपि, पक्षद्वारे खडक्किका ॥१८३७॥
कुसूलवत्कुशूलोऽपि, सम्पुटे पुटं इत्यपि ।
पेटायां स्यात्पेटकोऽपि, पेटापि कृतिनां मता॥१८३८॥
पयन्त्यपि समूहिन्यामयोनि मुपत्त विदुः ।
कण्डोलके पिटकोऽपि, पुस्त्यामन्तीति कथ्यते ॥१८३९॥

खर्जः खजाकोऽपि[२] मथि, विष्कम्भे. कटकोऽप्य् तु ।
अगोऽपि[१] पर्वते क्रौञ्चे[२], क्रोञ्चस्त्वन्यते बुधैः ॥१८४०॥
कलव्ये्पि खटिन्यां स्यात्ताम्रमौदुम्बरं विदुः ।
शातकुम्भमपि स्वर्णं, पारदश्चपलोऽपि च ॥१८४१॥
रसजातं[१] रसाग्र्यं च, तुत्थे दार्वीरसोद्भवे ।
गौक्षिके वैष्णपोऽपि स्याद्गोपित्तं हरितालके ॥१८४२॥
मनःशिलायां नेपाली[१], शिली च सुधिया मता ।
शृङ्गारमपि सिन्दूरे, कुरुविन्दे तु हिङ्गुलेः ॥१८४३॥
बोलो[१] गोपरसोऽप्युक्तो, रत्नं माणिक्यमित्यपि ।
पद्मरागे शोणिरत्नं[१], वैराट्टो[१] राजपट्टवत् ॥१८४४॥
नीले मणौ महानीलं[१], कमलेषमपि वारिणि ।
धूमिका धूमहिषी,धूमर्या[३] मिहिकाः समाः ॥१८४५॥
अकूवारोऽपि[१] जलधौ, मकरालय इत्यपि ।
निम्नगायां ह्रादिनी[१] स्याज्जह्नुकन्यापि जाह्नवी ॥४६॥
कलिन्दपुत्री कालीन्दी[१], रेवा मेकलकन्यका ।,
चान्द्रभागा चन्द्रभागा, गोमती गोमतीत्यपि ॥१८४७॥
चक्राण्यपि पुटभेदाः, पङ्के चिखल्ले इत्यपि ।
उद्घोतनोद्घाटने[१] च, घटीयन्त्रे प्रकीर्तिते ॥१८४८॥

सरस्तडागैस्तटाकोऽप्यथ तलैश्च पल्वले ।
आशयैशाशुष्मैर्बर्हि बहिर्हैत्यदमूर्नैसः ॥१८४९॥
अग्नौ क्षणप्रभौ विद्युद्गन्धवाहैसदागती ।
वायौ चरणपेऽपि द्रुस्त्वकं त्वचौ स्तबके पुनः ॥१८९०॥
गुलुञ्छेलुञ्छचौ माकन्दरसालावपि चूतवत् ।
किङ्कराते कुरण्टकेकुरुण्डकावपि स्मृतौ ॥१८९१॥
कर्कन्धूरपि कर्कन्धौ, ह्रस्वादिश्चाटरूषकैः ।
वाशा च स्नुहिः स्नुहीऽपि, पियालोऽपि प्रियालवत् ॥
॥१८९२॥
नाग्यैङ्गोऽपि च नागङ्गोऽक्षे विभेदके इत्यपि ।
भवेत्तमालस्तापिच्छो, निर्गुण्डी सिन्दुवारवत् ॥१८९३॥
जपा जवा मातुलुङ्गो, मातुलिङ्गोऽपि कीर्त्तितः ।
धत्तूर इव धुत्तूरो, मंशस्त्वक्मारे इत्यपि ॥१८९४॥
ह्रीबेरं केशसलिलपर्यायैः स्वर्च्यते बुधैः ।
पङ्कजिन्यां कमलिनी, कुमुदिनी कुमुद्वती ॥१८९५॥
बिसप्रसूनं कमले, कुमुत्कुमुदवन्मतम् ।
शैपालं च जलनीली, सातीनोऽपि सतीनवत् ॥१८९६॥
कुल्मासवत्कुल्माषोऽपि, गवेधुको गवीधुको ।
कणिशं कनिशं सिद्धे, धान्ये त्वावासितं मतम् १८९७

हालाहलं हालहलं, मुस्तायां मुस्तकोऽपि च ।
कृमिः क्रिमिरपि गण्डूपदः किंचुलुकोऽपि च ॥११८८॥
शम्बुका अपि शम्बूका, वृश्चिको द्रुत इत्यपि ।
मसलो मधुकरोलिः, पिक्को पिकः करिः करी ॥११८९॥
व्यालो व्याडोऽप्यौपवाह्योऽप्युपवह्योऽपरा वशा ।
शृङ्खले निगलोऽन्दुश्च, कक्षा वक्ष्यापि वाह्लिके ॥११९०॥
वाह्लीकोऽपि वल्गवाभे, खलिनश्च खलीनवत् ।
मौर्योऽग्रपृष्ठे गोपतौ तु, शंडे इश्वरं इत्यपि ॥११९१॥
स्यौरी स्यूटर्यपि ककुदे, ककुत्ककुदमित्यपि ।
नैचिकं नैचिकी च स्यान्मलिनी बालगर्भिणी ॥११९२॥
पवित्रं गोमये छागे, शुभोऽथ मपर्कः शुनि ।
सैरभो देवशुन्यां च, यमरथोऽपि सैरिभे ॥११९३॥
पारिन्द्र इव पारीन्द्रः, शरभेऽष्टापदोऽपि च ।
सृगालश्चशृगालोऽपि, प्लवगः प्रवगोऽपि च ॥११९४॥
वानायुरपि वातायुरुन्दुरोऽपि च मूषके ।
द्वीकुर्वनबिडालोऽपि, गोकर्णोऽपि मुमक्रमे ॥११९५॥
जलव्यालेऽलगर्दोऽपि, शेषः स्यादेककुण्डलः ।
आशीराशी च दंष्ट्रायां, निर्मोके निल्वयन्यपि ॥११९६॥

पतत्री पतत्रिरपि, पिच्छं पिञ्छमपि स्मृतम् ।
परपुष्टोऽन्यभृतौ च, पिके बर्हिणि बर्हिणः ॥१८६७॥
वायसे बलिपुष्टोऽपि, द्रोणोऽपि द्रोणकाकवत् ।
सारसा लक्ष्मणी क्रौञ्चा, क्रुञ्चौ चाषे दिविःकिकीः॥१८६८
किकिदीविरपि प्रोक्तष्टिट्टिभे टीटिभोऽपि च ।
कलविङ्के कुलिङ्गोऽपि, दात्यूहे कालकण्ठकः ॥१८६९॥
दात्यूहोऽपि बलाका च, बकेरुर्विसकण्ठिका ।
मेधाव्यपि शुके तैलपायिकायां निशाटनी ॥१८७०॥
कपोते पारावतोऽपि, मत्स्ये मच्छोऽप तन्तुणे ।
स्मृतो वरुणपाशोऽपि, नक्रे शङ्कुमुखोऽपि च ॥१८७१॥
उद्धारैः कृपया इत्येष, तिर्यक्काण्डः शिलोञ्छितः ।
नारकास्तु नैरयिकाः, पाताले तु तलं रसा ॥१८७२॥
इति पञ्चमकाण्डस्य, शिलोञ्छोऽयं समर्थितः ।
जीवोऽपि चेतने जन्तौ, प्राणी जन्मोऽपि जन्मिनि १८७३
जीवातुर्जीविते ऽप्यायुः, पुंस्युदन्तोऽपि वार्त्तायाम् ।
सङ्कल्पे स्याद्विकल्पोऽपि, मनो नेन्द्रियमप्यथ ॥१८७४॥
शर्म सौख्यं पीडा बाधा, चर्चा चर्चोऽपि कथ्यते ।
विप्रतीसारोऽनुशयेऽपार्थो ऽप्यपीन्द्रियार्थवत् ॥१८७५॥

मुसीषम्तु मुषीवोऽपि, कक्खटे खक्खटोऽपि च ।
माठे जाठोऽस्कोऽस्को, रोवो रव इव स्मृतः ॥१८७६॥

निषादो निषधो गर्गो, गर्जो मेढ्रोऽपि मेन्ढ्रवत् ।
आकरो निकरं गुम्फे, जकुटोऽप कनीयसि ॥१८७७॥

केनिष्ठं विग्रहः शब्दमयछे निरिति पुनः ।
स्यानिःशेषमनूनञ्च, मण्डलेऽप्यपि खण्डवत् ॥१८७८॥

मलीमसे कश्मलं च, निकृष्टे पांसुरेऽपसी ।
हृद्यं रमणीयं च, रम्ये नित्यं सदातनम् ॥१८७९॥

शाश्वतिकं च नेदीये, ह्यपन्तिकतमं स्मृतम् ।
एकाविन्यवगणोऽपि, प्रागल्भ्यादौ प्रकीर्तितम् ॥१८८०॥

मध्यमं मध्यंदिनं च, निर्गलेऽनर्गले ।
बहुरूपेऽपृथग्नानाविधैः पृथग्विधे ॥१८८१॥

सम्बा शेल्योऽप यक्षे स्वाध्यायादिनं पिहितेऽपि च ।
प्रकाशितं प्रादुष्कृतं प्रकाशमुन्नगमं ॥१८८२॥

सुधीरमानोऽगतं अपि कीर्तितं ।
सन्तोषनैपशि प्रेमाऽमोदमानमुत्सुकमधे ॥१८८३॥

विद्य निर्वेदितैरर्पितेऽप्याशीर्ते पुनः ।
स्पृहं स्पृहणं च, प्रिये प्रातेपति स्मृतम् ॥१८८४॥

प्राप्ते विन्ने विस्मृते च, भवेत्प्रस्मृतमित्यपि ।
अटाटाऽट्यां पर्य्यटनैमानुपूर्व्यमनुक्रमे ॥१८८५॥
परीरम्भोऽपि संश्लेषे, स्यादुद्घातोऽप्युपक्रमे ।
जातो जातमपि स्पर्द्धा, सङ्घर्षोऽप्यथ विक्रिया ॥१८८६॥
विकारो विकृतिश्चापि, विलम्भस्तु समर्पणे ।
दिष्ट्या समुपजोषं सर्वदा सदा सनतं सनात् ॥१८८७॥
निर्भरे च स्वैती हेतौ, येन तेन च कीर्त्तितौ ।
अहो सम्बोधनेऽपीति, षष्ठ काण्ड शिलोञ्छित १८८८
वैक्रमेऽब्दत्रिचत्रिचन्द्रमिते (१८३१) राधाद्यपक्षतौ ।
अन्योऽयं ददृभे श्रीमज्जिनदेवमुनीश्वरैः ॥१८८९॥

॥ इति श्रीजिनदेवसूरिदृब्धः शिलोञ्छः ॥

इति श्री हेमचन्द्राचार्यदृब्धे नाममालाशेषमाले
श्रीजिनदेवसूरित शिलोञ्छम् समाप्तः

श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितो

निघण्टुशेषः ।

विहितैकार्थनानार्थदेश्यशब्दसमुच्चयः ।
निघण्टुशेषं वक्ष्येऽहं, नत्वाऽर्हत्पादकङ्कजम् ॥ १८९०

.... ।
.... ॥ १८९१

.... ।
.... ॥ १८९२

.... ।
.... ॥ १८९३

.... ।
.... ॥ १८९४

.... ।
.... ॥ १८९५

.... ।
.... ॥ १८९६

.... ।
.... ॥ १८९७

.... ।
.... ॥ १८९८

.... ।
.... ॥ १८९९

.... ।
.... ॥ १९००

.... ।
.... ॥ १९०१

.... ।
.... ॥ १९०२

.... ।
.... ॥ १९०३

.... ।
.... ॥ १९०४

.... ।
.... ॥ १९०५

...............वं, वींजं मद्रयवाह्वयम् ।
शिरींपि विपाणभंडी, भंडीरः शंसिनीफलः ॥ १९०६

मृदुपुष्पः शुकपुष्पः, शुकवृक्षः शुकप्रियः ।
कर्पातनः कर्णपूरो, भण्डिलः श्यामवल्कलः ॥ १९०७

पाटल्यां पाटला स्थाल्यमोघा तोयाधिवासिनी ।
वसन्तकामयोर्दूती, कुम्भिका कालवृन्तिका ॥ १९०८
अन्यस्यां तत्र तु श्वेता, पाटला काष्ठपाटला ।
शीतला श्वेतकुम्भीका, कुबेराक्षी फलेरुहा ॥ १९०९
अगुरावगुरुर्लोहं, वंशिकं विश्वरूपकम् ।
कृमिजं प्रवरं राजार्हं, स्याद् योगजमनार्यकम् ॥ १९१०
मङ्गिगन्धेऽत्र मङ्गल्या, कृष्णे तु काकतुण्डकः ।
श्रीखण्डे स्यान्मलयजं, चन्दनं श्वेतचन्दनम् ॥ १९११
गोशीर्षकं गन्धसारं, भद्रश्रीस्तैलपर्णिकम् ।
फलकी सुरभिः सारं, महार्हं रोहणोद्भवम् ॥ १९१२
अथ वर्बरके श्वेतं, निर्गन्धं बर्बरोद्भवम् ।
स्याद्रक्तचन्दने क्षुद्रचन्दनं भास्करप्रियम् ॥ १९१३
ताम्रसारं रक्तसारं, लोहितं हरिचन्दनम् ।
कुचन्दने तु पत्राङ्गं, पत्त(त्र)ाङ्गं पट्टरञ्जनम् ॥ १९१४
सुरङ्गकं रक्तकाष्ठं, पत्तूरं तिलपर्णिका ।
अथ द्रुमोत्पलव्याधः, परिव्याधः सुगन्धकः ॥ १९१५
निर्गन्धेऽस्मिन् कर्णिकारो, निपीयः पीतपुष्पकः ।
पुंनागे तु महानागः, केसरो रक्तकेसरः ॥ १९१६
देववल्लभकुम्भीकौ, तुङ्गः पुरुषनामकः ।
अथागस्त्ये वङ्गसेनः, शुकनासो मुनिद्रुमः ॥ १९१७

करवीरे कणवीरः, श्वेतपुष्पोऽश्वमारकः ।
प्रतिहासः शतप्रासोऽश्वारोहः कुमुदोद्भवः ॥ १९१८
रक्तपुष्पेऽत्र लगुडश्चण्डातश्चण्डगुल्मकौ ।
कालस्कन्धस्तमाले स्यात्तापिच्छो रञ्जतो वसुः ॥ १९१९
तमालपत्रे वस्त्राख्यं, रोमशं तामसं दलम् ।
सूक्ष्मैलायां चन्द्रबाला, द्राविडी निष्कुटिस्त्रुटिः ॥ १९२०
कपोतवर्णिका तुच्छा, कोरङ्गी बहुला तुला ।
स्थूलैलायां बृहदेला, पत्रैला त्वक्सुगन्धिका ॥ १९२१
त्रिदिवोद्भवा पृथ्वीका, कर्णिका त्रिपुटा पुटा ।
कर्पूरे घनसारः स्याद्धिमाह्वो हिमवालुकः ॥ १९२२
सिताभ्रः शीतलरजः, स्फटिकश्चन्द्रनामकः ।
कङ्कोलके कटुफलं, कोमलं मागधोत्थितम् ॥ १९२३
कोलं कोपफलं कोरं, मारीचं द्वीपमित्यपि ।
लवङ्गे शिखरं दिव्यं, भृङ्गारं वारिजं लवम् ॥ १९२४
श्रीपुष्पं श्र्याह्वयं देवपुष्पं चन्दनपुष्पकम् ।
नलिकायां कपोताङ्घ्रिर्निर्मध्या शुषिरा नटी ॥ १९२५
धमन्यञ्जनकेशी च, शून्या विद्रुमवल्ल्यपि ।
अतिमुक्ते मुण्डकः स्यात्पुण्ड्रको भ्रमरोत्सवः ॥ १९२६
पराश्रयः सुवासन्ती, कामुको माधवी लता ।
पिप्पले बोधिरश्वत्थः, श्रीवृक्षश्चलपत्रकः ॥ १९२७

मङ्गल्यः केशवावासः, श्यामलो द्विरदाशनः ।
गर्दभाण्डे कन्दरालश्छायावृक्षः कमण्डलुः ॥ १९२८
प्लक्षो वटप्लवः शृङ्गी, सुपार्श्वश्चारुदर्शनः ।
कपीतने कपीनः स्यात्पीतनप्लवकावपि ॥ १९२९
कर्पटोऽपर्कटी प्लक्षः, सतीदो लक्षणे नटी ।
वटे वैश्रवणावासो, न्यग्रोधो बहुपाद्भवः ॥ १९३०
स्कन्धजन्मारक्तफलः, क्षीरी शृङ्गी वनस्पतिः ।
उदुम्बरे जन्तुफलो, यज्ञाङ्गो हेमदुग्धकः ॥ १९३१
सदाफलो वसुवृक्षः, श्वेतवल्को मशक्यपि ।
काकोदुम्बरिकायां तु, फाल्गुनी फल्गुवाटिका ॥ १९३२
फलराजी मलभारी, फल्यूर्जघनेफला ।
राजादने तु राजन्या, क्षीरिका प्रियदर्शनः ॥ १९३३
कपिप्रियो दृढस्कन्धो, मधुराजफलो नृपः ।
प्रियाले तु राजवृक्षो, बहुवल्को धनुष्पुटः ॥ १९३४
सन्नकद्रुः खरस्कन्धश्चारस्तापसवल्लभः ।
आम्रातके वर्षपाकी, कपिचूतः कपिप्रियः ॥ १९३५
कपीतनः पीतनकस्तनुक्षीरोऽम्रपाटकः ।
शृङ्गी कपिरसाढ्यः स्वादुम्रफलो विर्मोपणः ॥ १९३६
अर्के विकीरणोऽर्काह्वो ज्यंभला स्फोतविच्छुरा ।
क्षीरार्कपर्णो राजार्के, त्वलर्को गणरूपकः ॥ १९३७

एकाष्ठीलः सदापुष्पो, मन्दारश्च प्रतापसः ।
चुक्रा्यां वज्रो महावृक्षोऽसिपत्रः खक्सुधा गुडा ॥ १९३८
समन्तदुग्धा सीहुण्डा, शण्डेरी वक्रकण्टकः ।
क्रूरमर्दे करमन्दः, कराम्रकसुषेणकौ ॥ १९३९
स्वल्पर्कटे आविग्नः, कृष्णपाकफलोऽपि च ।
जम्बीरे जम्भलो जम्भो, जम्भीलो दन्तहर्षणः ॥ १९४०
वक्त्रशोधी दन्तशठो, गम्भीरो रोचनोऽपि च ।
करुणे तु छागलाख्यो, मल्लिकाकुसुमः प्रियः ॥ १९४१
बीजपूरे बीजपूर्णः, पूरकः फलपूरकः ।
सुपूरको मातुलुङ्गः, केसराम्लोऽम्लकेसरः ॥ १९४२
वराम्लो बीजको लुङ्गो, रुचको मध्यकेसरः ।
कृमिघ्नो गन्धकुसुमः, केसरी साधुपादपः ॥ १९४३
मातुलुङ्गी वर्धमाना, मधुरा मधुकुक्कुटी ।
मधुवल्ली पूतिपुष्पा, देवदूती महाबला ॥ १९४४
आम्लिकायां चुक्रिकाम्ला, शुक्तिकाम्ली विकाम्लिका ।
चुक्रा चिंचा तिन्तिडीका, तिन्तिला गुरुपुष्पिका ॥ १९४५
वृक्षाम्ले स्यादम्लवृक्षस्तिन्तिडीको महीरुहः ।
शाकाम्लमम्लशाकं चाम्लपूरो रक्तपूरकः ॥ १९४६
अथाम्लवेतसे भीमो, भेदनो रक्तपूरकः ।
रुधिरसायफश्चुक्रं, मांसारिर्वानिकप्रियः ॥ १९४७

शाखाम्लो वेतसोऽम्लोऽम्लस्तिन्तिडीको रसाम्लकः।
स शङ्खद्रावको हीनो, लौहद्रावक उत्तमः॥ १९४८
तावेव तु शतवेधिसहस्रवेधिनौ क्रमात्।
कपित्थे वानरावासो, गन्धपत्रः कपिप्रियः॥ १९४९
पुष्पफलो दधिफलो, दधित्थग्राहिमन्मथाः।
अक्षिस्पंदो दन्तशठो, राजाम्राश्चिरपाक्यपि॥ १९५०
अश्मन्तके श्लक्ष्णपत्रः, पाषाणावृक इन्द्रकः।
अम्लपत्रस्ताम्रपत्रः, कुशली यमलच्छदः॥ १९५१
नारङ्गे स्यान्नागरङ्गस्त्वक्सुगन्धो मुखप्रियः।
ऐरावतो योगसारो, योगी तक्राधिवासनः॥ १९५२
खदिरे स्याद्रक्तसारः, कण्टकी दन्तधावनः।
गायत्री बालपत्रश्च, जिह्वाशल्यं क्षितिक्षमः॥ १९५३
सिते तु तत्र कदरः, कार्मुकः कुब्जकण्टकः।
सोमवल्को नेमिवृक्षः, श्यामसारः पथिद्रुमः॥ १९५४
विट्खदिरे त्विरिमिदो, गोधास्कन्धोऽरिमेदकः।
अरिमारोऽरिमः पूत्यरिमेदो मुखशोधनः॥ १९५५
शाल्मली तूलिनी मोचा, पिच्छिला विरजा चिता।
कुक्कुटी पूरणी रक्तकुसुमा घुणवल्लभा॥ १९५६
कण्टकाढ्याऽनलफली, पिच्छा तु तस्य वेष्टकः।
कुशाल्मली शाल्मलिका, रोचनः कूटशाल्मलिः॥ १९५७

शिंशिपायां महाश्यामा, पिच्छिला पाण्डुरच्छदा ।
कृष्णसाराऽङ्गारवर्णा, गुरुरल्पा तु शिंशिपा ॥ १९५८
कुशिंशिपा भस्मगर्भा, कपिला भस्मपिङ्गला ।
बदर्यां कुवलिः कोलिः, कर्कन्धुः फेनिलच्छदा ॥ १९५९
राष्ट्रवृद्धिकरी कोली, सौवीरी वज्रशिल्पिका ।
घुटा घोण्टा कोपघोण्टा, व्याघ्रगृध्रनखीत्यपि ॥ १९६०
शम्यां सक्तुफला लक्ष्मीः, शिवा तुङ्गाऽग्निपादपः ।
अजप्रिया भस्मकाष्ठा, शंकरः शिवकीलिका ॥ १९६१
शिवलोमा यतफला, लोमपामविनाशिनी ।
मङ्गल्या शुचिपत्रा च, फले तस्यास्तु साङ्गरः ॥ १९६२
इङ्गुद्यां तापसतरुर्मार्जारः कण्टकीटकः ।
विन्दुकस्तिक्तमज्जा च, पूतिपुष्पफलोऽपि च ॥ १९६३
गुग्गुलौ तु पुरो दुर्गो, महिषाक्षः पलङ्कषः ।
जटायुः कालनिर्यासो, वासवोलूकनामकः ॥ १९६४
नक्तंचरः शिवधूपः, कुम्भोलूखलकः शिवः ।
पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दारः पारिजातकः ॥ १९६५
करीरे स्यात्तीक्ष्णसारः, शाकपुष्पो मृदुः फलः ।
मरुजन्मा गूढपत्रो, ग्रन्थिलक्रकरावपि ॥ १९६६
विकङ्कते स्रुवावृक्षो, ग्रन्थिलः स्वादुकण्टकः ।
केकणिः काकपादश्च, व्याघ्रपादोऽपकण्टकः ॥ १९६७

बिल्वे महाफलः श्याद्वः, शलाटुः पूतिमारुतः।
महाकपित्थं शाण्डिल्यः, शैलूषो नीलमल्लिका॥ १९६८
श्रीवासः श्रीफलो ह्यगन्धो मालूरकर्कटौ।
हरीतक्यां जया पथ्या, हैमवत्यभयाऽमृता॥ १९६९
कायस्था पूतना चेतक्यव्यथा श्रेयसी शिवा।
बिभीतके भूतवासो, वासन्तोऽक्षो वहेडकः॥ १९७०
संवर्तकः कर्षफलः, कल्को हार्यः कलिद्रुमः।
कर्षो दैत्यो मधुबीजो, धर्मद्वेषी विभेदकः॥ १९७१
आमलक्यां शिवा धात्री, वयस्था षड्रसाऽमृता।
मर्यकाख्या तिष्यफला, माकन्दी श्रीफला च सा॥ १९७२
अरणावग्निमन्थः स्यात्तर्कारी वैजयन्तिका।
जया जयन्ती श्रीपर्णी, कर्णिका गणिकारिका॥ १९७३
तेजोमन्थो हविर्मन्थो, नादेयी वह्निशोधनः।
अरलो दुन्दुको दीर्घवृन्तानतः कुटंनटः॥ १९७४
श्योनाकः शोषणो जम्बुः, शुकनासः कुटंभरः।
मयूरजङ्घः कट्वङ्गः, सल्लकः प्रियजीवकः॥ १९७५
मण्डूकपर्णः पत्रोर्णो, गोपवृक्षो मुनिद्रुमः।
शिग्रौ शोभाञ्जनस्तीक्ष्णगन्धो मूलकपल्लवः॥ १९७६
विद्रध्यरातिः काक्षीवो, मुखभङ्गः सुभञ्जनः।
दृशोऽक्षीवः सुरङ्गी च, मोचको मधुगृञ्जनः॥ १९७७

श्वेतेऽत्र श्वेतमरिचो, रक्ते तु मधुशिग्रुकः ।
तिनिशे रथकृन्नेमिर्वञ्जुलो रथसाधकः ॥ १९७८
दीर्घवृक्षश्चक्रकरो, रथनामातिमुक्तकः ।
अश्मगर्भः सर्वसारः, क्रमसंधारणोऽपि च ॥ १९७९
पलाशे किंशुकः पर्णः, स्वरपर्णस्त्रिपत्रकः ।
त्रिवृन्ताख्यो रक्तपुष्पो, बीजस्नेहः समिद्वरः ॥ १९८०
क्षारश्रेष्ठो वातपोथो, याज्ञिको ब्रह्मपादपः ।
धवे भारोद्वहो गौरः, सकटाक्षो धुरंधरः ॥ १९८१
कुलावो नन्दिनश्चापि, सितः कृष्णश्च स द्विधा ।
श्रीपर्णी काश्मरी कृष्णा, शून्तिका मधुपर्णिका ॥ १९८२
गम्भारी सर्वतोभद्रा, कट्फला भद्रपर्णिका ।
विहारी कुमुदाहारी, महाकुम्भी च कश्मरी ॥ १९८३
नित्यभद्रा महाभद्रा, काश्मर्यो मधुमत्यपि ।
सप्तच्छदे शुक्तिपर्णो, गुच्छः पुष्पः सुवर्णकः ॥ १९८४
स्थूलपर्णो दीपवृक्षः शारदो विषमच्छदः ।
मदगन्धिर्विशालत्वग्गजद्विट् शाल्मलीदलः ॥ १९८५
शिरोरुर्गेहविटपः, सुमनो महनाशनः ।
आरग्वधे कृतमालः, कर्णिकारः सुवर्णकः ॥ १९८६
पीतपुष्पो दीर्घफलः, शम्पाकश्चतुरङ्गुलः ।
व्याधिहा रेवतः स्थूलः, प्रग्रहो राजपादपः ॥ १९८७

आरोग्यशिम्बिका कर्णी, स्वर्णशेफालिकेत्यपि ।
वीजके प्रियकः शौरिर्गौरो बन्धूकपुष्पकः ॥ १९८८
कृष्णसर्जो महासर्जः, कल्याणः पीतरोऽसनः ।
महाशालः पीतशालो, जीवकः प्रियशालकः ॥ १९८९
सुगन्धिर्नीलनिर्यासस्तिष्यः पुष्पोऽल्कप्रियः ।
स तु द्विधा शिखिग्रीवः, श्रेष्ठो गोमूत्रगन्धकः ॥ १९९०
अश्वकर्णे दीर्घपत्रः, कषायः सस्यसंवरः ।
सर्जकः शर्जकः शूरः, कार्श्यशालो ल्तातरुः ॥ १९९१
अर्जुने ककुभः सेव्यः, सुवर्णो धूर्तपादपः ।
देवशाकः शक्रतरुर्नदीसर्जोऽर्जुनाभिधः ॥ १९९२
शाके कोलफलो द्वारदारुर्योगी ह्लीसकः ।
गन्धसार' स्थिरसारः, स्थिरको भुवसाधनः ॥ १९९३
अभ्रंलिहो महापत्रो, बलसारो बलप्रभः ।
धर्मणे तु धनुर्वृक्षो, गोत्रवृक्षो रुजासहः ॥ १९९४
महाबलो महावृक्षो, राजाह्वो धन्वनः फलम् ।
स्वादुफलो मृत्युफलः, सारवृक्षः सुतेजनः ॥ १९९५
सिल्हके तु सिद्धवृक्षः, कोलिपत्रे तु जोरणः ।
महापत्रे त्वगदी स्याद्विषशङ्कुः पलाशकः ॥ १९९६
पारिभद्रे द्रुकिलिमं, किलिमं देववल्लभः ।
दारुकं स्नेहविद्धं च, देवद्रुः सर्गतो द्रुमः ॥ १९९७

पीतपूतिमहादेवभेदेन्द्रा काष्ठदारुणी ।
मधूके मधुशाकः स्यान्माधवो मधुको मधुः ॥ १९९८
मधुष्ठीलो मधुष्ठालो, मधुकाष्ठो मधुस्रवः ।
रोध्रः कोपमधुर्गुडपुष्पो गोलफलोऽपि च ॥ १९९९
जलजेऽस्मिन्मधूलः स्याद्गिरिजो दीर्घपत्रकः ।
तीरवृक्षो गौरशाको, ह्रस्वपुष्पफलोऽपि च ॥ २०००
तिन्दुके स्फूर्जनस्तुष्टः, कालस्कन्धो विरूपकः ।
निःस्यन्दनः कालशाको, द्रावणो नीलसारकः ॥ २००१
द्वितीयतिन्दुके कालस्तिन्दुर्मर्कटतिन्दुकः ।
काकेन्दुकः काकपीलुः, कुपालुकुलकावपि ॥ २००२
रोध्रे लोध्रः सिते तत्र, शाबरस्तनुवल्कलः ।
उत्सादनो महारोध्रोऽन्नम्भः शंबरपादपः ॥ २००३
रक्ते तु पट्टिका तिल्वः, पट्टी लाक्षा प्रसादनः ।
तिरीटो मार्जनश्चिली, कानीनः क्रमुकः शिशुः ॥ २००४
स्थूलवल्को बृहत्पत्रः, कृष्णरोध्रे तु गालवः ।
भूर्जे भुजो बहुपटो, मृदुवल्को मृदुच्छदः ॥ २००५
रैम्यापत्रश्छत्रपत्रो, बहुत्वक्चर्मिणावपि ।
श्लेष्मान्तके भूतवृक्षः, पिच्छिलो द्विजकुत्सितः ॥ २००६
वसन्तकुसुमः शेलुः, कर्पेल्लुर्लेखशाटकः ।
निषधाती बहुवारः, शीत उद्दालकः शलुः ॥ २००७

लकुचे लकुटो ग्रन्थिफलाम्बुपनसा मद्गुः ।
लघुत्वक् क्षुद्रपनसस्तनु स्यात्कुब्जकं फलम् ॥ २००८
आम्रे रसालो माकन्दः, कामाङ्गः पिकबान्धवः ।
वनपुष्पोऽशवश्चूतः, परपुष्टो मदोद्भवः ॥ २००९
मधुदूतो मधुफलः, सुफलो मदिरासखः ।
वसन्तपादपोऽसौ तु, सहकारोऽतिसौरभः ॥ २०१०
क्षुद्राम्रे स्यात्क्रमितरुर्लाक्षावृक्षो जतुद्रुमः ।
सुकोशको घनस्कन्धः, केशाम्बुश्च सुरक्तसः ॥ २०११
टङ्को नीलकपित्थोऽन्यो, राजपुत्रो नृपात्मजः ।
जम्ब्वां महाफला राजजम्बूर्नीलाम्बुजच्छदा ॥ २०१२
सुगन्धिपत्रा साऽन्या तु, काकजम्बूः कुजम्बुका ।
उशीरपत्रा नादेयी, वैदेशी काकवल्लभा ॥ २०१३
मदने श्वसनो राठः, शल्यको विषनाशकः ।
करहाटो मरुयकः, पिण्डी पिण्डीतकः फलः ॥ २०१४
सूर्यपुत्रकर्कटकौ, विषगन्धो विषोदरः ।
मत्स्यान्तकफलो राजपुत्रकः कफवर्धनः ॥ २०१५
कुब्जके कामुकं श्यामसारः फुल्लो मिसिद्रुमः ।
निचुले तु नदीकान्तोऽम्बुजो हिज्जुल इज्जलः ॥ २०१६
गन्धपुष्पो गुच्छफलोऽनुवाकः कच्छकोल्यपि ।
वेतसे विदुलः शीतो, नदीकूलप्रियो रथः ॥ २०१७

अम्रपुष्पः पत्रमाली, वाणीरो वञ्जुलोऽपि च ।
स्यादम्बुवेतसे मीरुर्नादेयी वाल्मीरुकः ॥ २०१८
विदुलो मञ्जरीनम्रः, परिव्याधो निकुञ्जकः ।
वरुणे गन्धवृक्षः स्यात्तिक्तशाकः कुमारकः ॥ २०१९
श्वेतपुष्पः श्वेतफलस्तमालो मारुतापहः ।
साधुवृक्षः श्वेतवृक्षः, सेतुरश्मरिकारिपुः ॥ २०२०
अङ्कोटे स्यात्पीतसारो, दीर्घकीलो निकोचकः ।
अङ्कोलकस्ताम्रफलो, रेचको गन्धपुष्पकः ॥ २०२१
भिल्लातके वीरतरुररुष्कोऽरुष्करो व्रणः ।
भौतिको भूतनुद्वह्निरस्नेहः शोफकरो धनुः ॥ २०२२
अग्निमुखी बहुपत्रो, भल्ली सूर्याग्निसंज्ञकः ।
अरिष्टे स्यात्कृष्णवर्णो, रक्तबीजोऽर्थसाधनः ॥ २०२३
शुभनामा शीतफेनः, फेनिलो गर्भपातनः ।
निम्बे तु सर्वतोभद्रः, पारिभद्रः सुतिक्तकः ॥ २०२४
पिचुमन्दो यवनेष्टः, शुकेष्टः शुकमालकः ।
अरिष्टो हिङ्गुनिर्यासो, वेता नियमनोऽपि च ॥ २०२५
महानिम्बे निम्बकरः, कार्मुको विषमुष्टिकः ।
रम्यकः क्षीयको वृक्षोऽक्षिपीलुः केशमुष्टिकः ॥ २०२६
पीलौ संमी सहस्राङ्गः, शीतः करभवल्लभः ।
गुल्मारिर्गुडफलश्चाथार्तिस्तु गिरिसंभवे ॥ २०२७

अक्षोटः कर्परालश्च, फलस्नेहो गुहाशयः ।
पारावते तु साराम्लो, रक्तमालः परावतः ॥ २०२८
आरेवतः सारफलो, महापारावतो महान् ।
कपोताण्डतुल्यफलो, रुद्राक्षे तु महामुनिः ॥ २०२९
स तु चतुर्मुखो ब्रह्मा, द्विमुखस्तु वरार्गलः ।
षण्मुखस्तु कार्त्तिकेयः, पञ्चमुखस्तु शंकरः ॥ २०३०
माधवस्त्वेकवदनो, विजयाशस्त्रधारणः ।
पुत्रंजीवे त्वक्षफलः, कुमारजीवनामकः ॥ २०३१
करञ्जे स्यान्नक्तमालः, पूतीकश्चिरबिल्वकः ।
करजः श्रीपदारिश्च, प्रकीर्णः कलिनाशनः ॥ २०३२
भेदास्त्वस्य त्रयस्तत्र, षड्ग्रन्था हस्तिवारुणी ।
कर्मचां तु कृतमाल, उदकार्यः प्रकार्यकः ॥ २०३३
अङ्गारवल्ल्यां शार्ङ्गेष्ठा, कासघ्नी करतालिका ।
रोहीतके रोहितको, रोही दाडिमपुष्पकः ॥ २०३४
रोहेडकः सदापुष्पो, रोचना प्लीहरक्तहा ।
कट्फले तु सोमवल्कः, कैडर्यो गोपभद्रिका ॥ २०३५
कुम्भी कुमुदिका भद्रा, श्रीपर्णी भद्रवत्यपि ।
दाडिमे कुट्टिमः कीरवल्लभः फलषाण्डवः ॥ २०३६
करको दन्तबीजश्चाथोडपुष्पे जपा जवा ।
धातक्यां [illegible] धातुपुष्पा, वह्निपुष्प्यग्निपुष्पिका ॥ २०३७

ताम्रपर्णी सुभिक्षा च, कुञ्जरा मद्यपावनी ।
सल्लक्यां वल्लकी ह्लादा, सुवहा सुस्रवा रसा ॥ २०३८
अश्वमूर्तिः कुन्दरुकी, गजभक्ष्या महेरणा ।
गन्धवीरा गन्धकारी, सुरभिर्वनकर्णिका ॥ २०३९
एरण्डे तरुणश्चित्रो, दीर्घदण्डो व्यडम्बकः ।
पञ्चाङ्गुलो वर्द्धमान, आमण्डो रुवको रुवूः ॥ २०४०
व्याघ्रपुच्छो व्याघ्रतलश्चञ्चुरुत्तानपत्रकः ।
गन्धर्वहस्तकश्चञ्चुरादण्डो हस्तिपर्णकः ॥ २०४१
उरुवूको हस्तिकर्णः, शुक्लो रक्तश्च स द्विधा ।
किम्पाके तु महाकालः, फाकर्दः काकमर्दकः ॥ २०४२
कम्पिल्लके तु काम्पिल्लो, रक्ताङ्गो रक्तचूर्णकः ।
चन्द्राह्वयो रेचनकः, कर्कशाङ्गः पटोदयः ॥ २०४३
केतकच्छदनीयोऽम्बुप्रसादनफलः कतः ।
कार्पास्या तु समुद्रान्ता, बदरा तुण्डिकेर्यपि ॥ २०४४
सा तु वन्या भरद्वाजी, भद्रा चन्दनवीजिका ।
वन्दायां स्याच्चटरहो, शीम्यर्यपदरोहिणी ॥ २०४५
वृक्षादनी वृक्षरुजो, जयन्ती कामपादपः ।
स तु क्षीरवृक्षभवो, नन्दीवृक्षो जयद्रुमः ॥ २०४६
आटरूपे वृषो वासा, वाशिका वाजिदन्तकः ।
भिण्डमाना भिण्डमुन्, सिंहास्या सिंहपर्णिका ॥ २०४७

शुम्बरी सानुजः सौरः, सौरलो(सो) वनजोदकः ।
तीक्ष्णवल्कस्तीक्ष्णफलस्तीक्ष्णपत्रो महामुनिः ॥ २०४८
कदल्यां तु हस्तिविषा, रम्भा मोचाऽंशुमत्फला ।
काष्ठीला वारणवुशा, स्यात्कालीरस इत्यपि ॥ २०४९
तगरे कालानुसार्यं, चक्राख्यो मधुको नृपः ।
तूले तूदं ब्रह्मदारु, ब्रह्मण्यं ब्रह्मकाष्ठकम् ॥ २०५०
ब्रह्मनिष्ठं च दापं च, क्रमुकं ब्रह्मचारि च ।
मुष्कके मूर्खको घण्टा, क्रन्दालो मोक्षमुंचकौ ॥ २०५१
पाटलिर्गोलिहः क्षारश्रेष्ठः कृष्णः सितश्च सः ।
वंशो यवफलो वेणुः, शतपर्वा तृणध्वजः ॥ २०५२
मस्करस्त्वचिसारस्त्वक्सारकर्मारतेजनाः ।
गाङ्गेरुच्यां विश्वदेवदेवा ह्रस्वा गवेधुका ॥ २०५३
खण्डारिष्ठा नागबला, खरबन्धनिकेत्यपि ।
दार्वी दारुहरिद्रायां, पीता कण्टकसेरुका ॥ २०५४
पीतद्रुमः पीतदारु, पीतनं पीतचन्दनम् ।
पर्जनी कर्कटकिनी, कालेयकः पचम्पचा ॥ २०५५
ग्रन्थिपर्णे क्लिष्टपर्णं, विकीर्णं शीर्णरोमकम् ।
हरितं कुकुरं पुष्पं, शुकगच्छं शुकच्छदम् ॥ २०५६
स्थौणेयकं वह्निचूडा, सुगन्धग्रन्थिकावपि ।
स्पृक्कायां ब्राह्मणी पङ्क्मुष्टिकापि शुनावधूः ॥ २०५७

समुद्रान्ता मरुन्माला, निर्माल्या देवपुत्रिका ।
लङ्कातिका कोटिवर्षा, देवी पङ्कजमुष्टिका ॥ २०५८
गोमी स्वर्णलतेन्द्राणी, मरुन्माला तला लघुः ।
विडङ्गे केरला मोघा, तन्दुलः कृष्णतन्दुलः ॥ २०५९
वेल्लकः (भसक.) कृमिहा जन्तुघातको मृगगामिनी ।
इन्द्राक्षे ऋषभो वीरः, श्रीमान्वृषभनामकः ॥ २०६०
धूर्धुरो गोपतिः शृङ्गी, बन्धुरः पृथिवीपतिः ।
ऋद्धौ सिद्धिर्युगं योग्यं, रथाङ्गं मङ्गलं वसु ॥ २०६१
ऋषिसृष्टसुखं लक्ष्मीर्वृद्धेरप्याह्वया अमी ।
पद्मके मालकः पीतो, रक्तश्च रुसरुश्यवः ॥ २०६२
सुशुभः शीतवीर्यश्च, पाटलः पीतवर्णकः ।
कङ्कुष्टे स्यात्काककुष्टः, पुलकः काकपालकः ॥ २०६३
रेचनः शोधनो हासो, विडङ्गो रङ्गदायकः ।
परूपके स्यादल्पास्थिः, परुपो नीलपर्णकः ॥ २०६४
परोऽपरः परश्चैव, परिमण्डल इत्यपि ।
खर्जूरे त्वग्रजः पिण्डी, निःश्रेणिः स्वादुमस्तकः ॥ २०६५
खर्जूरिकायां स्याद्भूमिखर्जूरी काककर्कटी ।
ताले तलो लेख्यपत्रस्तृणराजो ध्वजद्रुमः ॥ २०६६
नालिकेरे रसफलो, लाङ्गली कूर्चकेसरः ।
' णाख्यो मौढफलो, नारिकेरो लतातरुः ॥ २०६७

पूगे गुवाकः क्रमुकः, पूगी च (खपुरा) नीलवल्कलः ।
घण्टाऽस्य फलमुद्वेगं, चिक्के तु तत्र चिक्कणम् ॥ २०६८
विन्ताके तु रजःपुष्पो, जम्बूलः क्रमुकच्छदः ।
हिन्ताले तु तृणराजो, राजवृक्षो लताङ्कुरः ॥ २०६९
ताल्यां तु मृत्युपुष्पा स्यादेकपत्रफलापि च ।
खर्जूरतालखर्जूरीतालीहिन्तालकेतकाः ॥ २०७०
क्रमुको नालिकेरश्च, स्युरेते तृणपादपाः ॥ २०७१

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे प्रथमो वृक्षकाण्डः ।

सिन्दुवारे तु निर्गुण्डी, सीन्दुको नीलसन्धिकः ।
शीतसहा च सुरसा, चेन्द्राणी सिन्दुवारकः ॥ २०७२
सा नीला वनशेफाली, सुपुष्पा नीलमञ्जरी ।
श्वेता तु श्वेतसुरसा, गोलोमा भूतकेश्यपि ॥ २०७३
शेफालिकायां सुवहा, निर्गुण्डी नीलिकासुता ।
सुरसा रक्तवृन्ता च, श्वित्रघ्नी पुष्पवर्षिणी ॥ २०७४
सा तु शुक्ला भूतकेशी, सत्यनाम्नी बहुक्षमा ।
प्रियङ्गौ प्रियकः कङ्गुः, प्रियवल्ली प्रियालता ॥ २०७५
विष्वक्सेना गन्धफली, कारम्भा फलिनी फली ।
गुन्द्रा गोवन्दनी श्यामा, योषाह्वा पर्णभेदिनी ॥ २०७६

मधुरायां यष्टीमधुस्तल्लक्षणा मधुस्रवा ।
क्लीतकं च जलजासौ, मधुपर्णी मधूलिका ॥ २०७७
अश्वगन्धायां तुरगी, कम्बुकाश्वावरोहकः ।
अश्वकन्दो बहुगन्धा, पुत्रदा कोलकर्ण्यपि ॥ २०७८
मेषशृङ्ग्यामजशृङ्गी, वर्तिका सर्पदंष्ट्रिका ।
सैव स्याद्दक्षिणावर्ता, वृश्चिकाला विषाणिका ॥ २०७९
उष्ट्रधूमकपुच्छा च, काली च विषघातिनी ।
शृङ्गी तु कर्कटशृङ्ग्यां, नताङ्गी शिशिरेफला ॥ २०८०
कर्कदाहा महाघोषा, वक्रा मञ्जरिशिम्बिका ।
निदिग्धिकायां कण्टाली, दुःस्पर्शा कण्टकारिका ॥ २०८१
व्याघ्री क्षुद्रा दुष्प्रधर्षा, धावनी हेमपुष्पिका ।
बृहत्यां क्षुद्रभण्टाकी, वार्ताकी राष्ट्रिका कुली ॥ २०८२
विशदः सिंहनाक्रान्ता, महोटिका महत्यपि ।
विदार्यां तु स्वादुकन्दा, पुष्पकन्दा मृगालिका ॥ २०८३
वृक्षादनी चर्मकषा, भूकुष्माण्ड्यश्ववल्लभा ।
बिडालिका वृक्षपर्णी, महाश्वेता परा तु सा ॥ २०८४
क्षीरशुक्ला क्षीरकन्दा, क्षीरवल्ली पयस्विनी ।
स्कन्धगन्धेक्षुगन्धेक्षुवल्ली क्षीरविदारिका ॥ २०८५
पृश्निपर्ण्यां पृथक्पर्णी, लाङ्गली क्रोष्टुपुच्छिका ।
शृगालपर्णी कलशी, धृतिघ्ना धावनी गुहा ॥ २०८६

सिंहपुच्छी चित्रपर्ण्यङ्घ्रिपर्णी तिलपर्ण्यपि ।
गोक्षुरे स्थलशृङ्गाटवनशृङ्गाटगोक्षुराः ॥ २०८७
कण्टी पडङ्गी गोकण्टस्त्रिकण्टस्तु त्रिकस्त्रिकः ।
इक्षुगन्धा व्यालदंष्ट्रः, श्वदंष्ट्रः स्वादुकण्टकः ॥ २०८८
पलङ्कषा कण्टफलः, षडङ्गस्तुक्षुरः क्षुरः ।
दन्त्यां शीघ्रोपशल्या च, चित्रोदुम्बरपर्णिका ॥ २०८९
मकूलको रामदूती, निकुम्भो घुणवल्लभा ।
नागदन्त्यां हस्तिदन्ती, वारुणी चापि चिर्भिटी ॥ २०९०
मृगादनी मृगैर्वारुर्मृगाक्षी भुजगस्फटा ।
श्वेतपुष्पा मधुपुष्पा पर्वपुष्पा, विषौषधिः ॥ २०९१
अपामार्गे त्वधःशल्या, किणिही खरमञ्जरी ।
धामार्गवः शैखरिको, वशिरः कपिपिप्पली ॥ २०९२
कपिवल्ली मर्कटिका, शिखर्योघाटदुर्ग्रहौ ।
प्रत्यक्पुष्पी पत्रपुष्पी, केशवल्ली मयूरकः ॥ २०९३
पुनर्नवायां शृश्लीरो, दीर्घपत्रा शिलाटिका ।
विशाखः क्षुद्रवर्षाभूः, कटिल्लः प्रावृषायणी ॥ २०९४
शोफघ्नी चापरा त्वेपा, क्रूरमण्डलपत्रकः ।
श्वेतमूला महावर्षा, मूर्वर्पकेतुरित्यपि ॥ २०९५
ज्योतिष्मत्यां स्वर्णलता, दुर्मना लवणाग्निभा ।
पारावतपदी पण्या, ज्योतिष्का कटभीत्यपि ॥ २०९६

मापपर्ण्यां(मार्द्रमाषा मांसमासा)सूर्यपर्णी, पाण्डुश्चापि महा-
सहा ।
अश्वपुच्छा सिंहवृन्ता, कम्बोजी कृष्णवृन्तिका ॥ २०९७
मुद्गपर्ण्यां काकमुद्गा, वन्या मार्जारगन्धिका ।
शिवा क्षुद्रसहा ह्रासी, रङ्गणी सूर्यपर्णिका ॥ २०९८
भूम्यामलक्याममला, बहुपुत्रा वितुन्नकः ।
तामलक्युज्झटा ज्ञायतालिका नुन्नमालिनी ॥ २०९९
हरिद्रायां वर्णवती, काञ्चनी वरवर्णिनी ।
निशाख्या रजनी गौरी, पीतिका मेहघातिनी ॥ २१००
वेश्या विटप्रिया पिंडा, हरिता च तरङ्गिणी ।
प्रपुन्नाटे तु दद्रुघ्नश्चक्राकश्चक्रमर्दकः ॥ २१०१
मेपाक्षो मेषकुसुमः, पद्माटैडगजावपि ।
मुण्ड्यां मुण्डतिका भिक्षुः, श्रावणी जीवबोधिनी ॥ २१०२
श्रवणा श्रवणशीर्षा, प्रव्रजिता तपस्विनी ।
महाश्रावणिकायां तु, व्यथा कदम्बपुष्पिका ॥ २१०३
ग्रन्थिका लोभनीया च, च्छिन्नग्रन्थनिकापि च ।
वाकुच्यां सात्कालमेषी, दुर्गन्धा कुष्ठनाशिनी ॥ २१०४
पूतिपर्णी सोमराजी, सुवल्ली सोमवल्लिका ।
अवल्गुजः कृष्णफला, दुर्लेखा पूतिफल्यपि ॥ २१०५
रास्नायां श्रेयसी रसा, रसन्यतिरसा रसा ।
एलापर्णी गन्धमूला, सुवहा मारुलापहा ॥ २१०६

नाकुल्यां सर्पगन्धा तु, सुगन्धा वारिपत्रका ।
गन्धनाकुलिकायां तु, सर्पाक्षी विषमर्दिनी ॥ २१०७
महासुगन्धा सुवहा, छत्राकी नकुलप्रिया ।
कुठेरके स्वर्जकः स्यात्क्षुद्रपत्रः कुठिञ्जरः ॥ २१०८
वैकुण्ठस्तीक्ष्णगन्धश्च, द्वितीयो वटपत्रकः ।
पर्णासो बिल्वगन्धश्च, स तु कृष्णः सरालकः ॥ २१०९
कालतालः कृष्णमल्ली, मालुकः कृष्णमालुकः ।
तुलस्यां सुरसा भेतराक्षसी बहुमञ्जरी ॥ २११०
यस्या गौरी शक्रपत्नी, भूतघ्नी देवदुन्दुभिः ।
फणिज्झके मरिचकः, खरपत्रोऽत्रपत्रकः ॥ २१११
मरूपको मरुबको, जम्भीरो मारुतः फणी ।
त्रायन्ती त्रायमाणायां, कृतत्राणाङ्घ्रिसानुजा ॥ २११२
वार्षिकं बदरा घृष्टिर्वाराही बलभद्रिका ।
बलदेवा सुदुत्राणा, विष्वक्सेनप्रियापि च ॥ २११३
यवासके धन्वयासो, यासो धन्वयवासकः ।
दूरमूलो दीर्घमूलो, बालपत्रो मरूद्भवः ॥ २११४
कुनाशकोऽधिष्टकण्टस्ताम्रमूली प्रचोदनः ।
दुस्पर्शः कच्छुरानन्ता, समुद्रान्ता दुरालभा ॥ २११५
किराततिक्ते कैरातो, रामसेनः किरातकः ।
अनार्यतिक्तको हैमो, भूनिम्बः काण्डतिक्तकः ॥ २११६

कुष्टे तु पाकलं रामं, वानीरं वाप्यमुत्पलम् ।
वानीरजं चापिभाव्यं, कौरवं व्याधिनामकम् ॥ २११७
वालके जलकेशाख्यं, वर्हिष्टं दीर्घरोमकम् ।
ह्रीवेरो दिव्यवज्राणि, पिङ्गमाचमनं रुचम् ॥ २११८
शंठ्यां पलाशः षड्ग्रन्था, गन्धोली हिमजा वधूः ।
कर्वुरः सुव्रता ग्रन्थमूली पृथुफलाशिका ॥ २११९
एलावालुका स्वैलेयं, वालुकं हरिवालुकम् ।
सुगन्ध्यालकमेल्वालु, दुर्वर्णं प्रसरं दृढम् ॥ २१२०
कुङ्कुमे रक्तपर्यायं, संकोचपिशुनं शुकम् ।
हीरं कुसुम्भं घुसृणं, पीतं वाल्हीकपीतने ॥ २१२१
काश्मीरजं वह्निशिखं, वरं लोहितचन्दनम् ।
जात्यां तु रजनीपुष्पा, मालती तैलभाविनी ॥ २१२२
प्रियंवदा हृद्यगन्धा, मनोज्ञा सुमनोलता ।
तस्यास्तु कलिकायां स्यात्पत्री सौमनसायिनी ॥ २१२३
जातीफले जातिकोशं, शालकं मालतीफलम् ।
मज्जसारं जात्यमृतं, शौण्डं सौमनसं पुटम् ॥ २१२४
यूथिकायां वालपुष्पा, मागधी गङ्गयूथिका ।
गुणोज्ज्वला पुण्यगन्धा, चारुमोटा शिखण्डिनी ॥ २१२५
अम्बष्ठा गणिका सा तु, पीता स्याद्धेमपुष्पिका ।
कुन्दे माध्यः सदापुष्पो, मकरन्दो मनोहरः ॥ २१२६

अट्टहासो भृङ्गमित्र, शाल्योदनो यमश्वस ।
स्यान्नवमालिकाया तु, मोमाली नवमालिनी ॥ २१२७
सत्सला मुकुराराति , सुरभि शिशुगन्धिका ।
कान्ता विभावरी ग्रीष्मा, ग्रैष्मिका शिखरिण्यपि॥ २१२८
मल्लिकाया शीतभीरर्मदयन्ती प्रमोदनी ।
अष्टापदी तृणशूल्य, गवाक्षा भूपदीत्यपि ॥ २१२९
वार्षिक्या षट्पदानन्दी, श्रीमती सुभगा प्रिया ।
सुवर्णा त्रिपुटा न्यस्तसुरूपा मुक्तबन्धनात् ॥ २१३०
कुमार्या तु वर्णिचारुकेसरा भृङ्गसमता ।
तरणी रामतरणिर्गन्धाढ्या कन्यका सहा ॥ २१३१
अमिलाने स्यादम्लानो महासहा ।
रक्तपुष्प कुरुबक , पीतपुष्प कुरण्टक ॥ २१३२
सेरेयके सहचरो, झिण्टी महावरश्च स ।
स तु रक्त कुरवक , स्यात्पीतस्तु कुरण्टक ॥ २१३३
नील आर्तगलो दिसी, बाण ओदनपाक्यपि ।
किंकिराते किंकिराट , पीतभद्र प्रलोम्यपि ॥ २१३४
चित्रके वल्लरीव्याल , पाठीनो दारुण कुट ।
ज्योतिष्को जरणोऽग्न्याख्यो, वह्निर्द्विपिपाठिन ॥२१३५
वासन्त्या स्यात्प्रहसन्ती, सुवसन्ता वसन्तजा ।
सेव्यालिनान्धवा शीतसवासा सीतला वसा ॥ २१३६

कुष्ठे तु पाकलं रामं, वानीरं वाप्यमुत्पलम् ।
वानीरजं वापिभाख्यं, कौरवं व्याधिनामकम् ॥ २११७
वालके जलकेशाख्यं, वर्हिष्टं दीर्घरोमकम् ।
ह्रीवेरो दिव्यवस्त्राणि, पिङ्गमाचमनं रुचम् ॥ २११८
शठ्यां पलाशः पड्ग्रन्था, गन्धोली हिमजा वधूः ।
कर्चुरः सुव्रता ग्रन्थमूली पृथुफलाग्निका ॥ २११९
एलवालुका त्वैलेयं, वालुकं हरिवालुकम् ।
सुगन्ध्यालङ्कमेलवालु, दुर्वर्णं प्रसरं दृढम् ॥ २१२०
कुङ्कुमे रक्तपर्यायं, संकोचपिशुनं शुकम् ।
धीरं कुसुम्भं घुसृणं, पीतं वाल्हीकपीतने ॥ २१२१
काश्मीरजं वह्निशिखं, वरं लोहितचन्दनम् ।
जात्यां तु रजनीपुष्पा, मालती तैलभाविनी ॥ २१२२
प्रियंवदा हयगन्धा, मनोज्ञा सुमनोलता ।
तस्यास्तु कलिकायां स्यात्पत्री सौमनसायिनी ॥ २१२३
जातीफले जातिकोशं, शालूकं मालतीफलम् ।
मज्जगारं जात्यमृतं, शौण्डं सौमनसं पुटम् ॥ २१२४
यूथिकायां बालपुष्पा, मागधी शक्रयूथिका ।
गुणोज्ज्वला पुण्यगन्धा, चारुमोटा शिखण्डिनी ॥ २१२५
अम्बष्ठा गणिका सा तु, पीता स्याद्धेमपुष्पिका ।
कुन्दे माघ्यः मदापुष्पो, मकरन्दो मनोहरः ॥ २१२६

अट्टहासो भृङ्गमित्रं, शाल्योदनो यमश्वसः ।
स्यान्नवमालिकायां तु, मोमाली नवमालिनी ॥ २१२७
सत्तला मुकुराराति:, सुरभिः शिशुगन्धिका ।
कान्ता विभावरी ग्रीष्मा, ग्रैष्मिका शिखरिण्यपि ॥ २१२८
मल्लिकायां शीतभीरुर्मदयन्ती प्रमोदनी ।
अष्टापदी तृणशूल्यं, गवाक्षा भूपदीत्यपि ॥ २१२९
वार्षिक्यां षट्पदानन्दी, श्रीमती सुभगा प्रिया ।
सुवर्णा त्रिपुटा व्यस्रसुरूपा मुक्तबन्धनात् ॥ २१३०
कुमार्यां तु वर्णिचारुकेसरा भृङ्गसंमता ।
तरणी रामतरणिर्गन्धाढ्या कन्यका सहा ॥ २१३१
अमिलाने स्यादम्लानो·········महासहा ।
रक्तपुष्पः कुरुबकः, पीतपुष्पः कुरण्टकः ॥ २१३२
सैरेयके सहचरो, झिण्टी महावरश्च सः ।
स तु रक्तः कुरवकः, स्यात्पीतस्तु कुरण्टकः ॥ २१३३
नील आर्तगलो दिसी, बाण ओदनपाक्यपि ।
किंकिराते किंकिराटः, पीतभद्रः प्रलोभ्यपि ॥ २१३४
चित्रके वल्लरीव्यालः, पाठीनो दारुणः कुटः ।
ज्योतिष्को जरणोऽग्न्याख्यो, वह्निर्द्विपिपाठिनः ॥२१३५
वासन्त्यां स्यात्प्रहसन्ती, सुवसन्ता वसन्तजा ।
सेव्यालिबान्धवा शीतसंवासा सीतला वसा ॥ २१३६

नील्यां श्रीफलिका काला, दोला मेला विशोधनी ।
तूणी तुच्छा भारवाही, रञ्जनी मधुपर्णिका ॥ २१३७
द्रोणी क्लीतकिका ग्राम्या, नीलकेशी महारसा ।
दमने स्याद्ब्रह्मजटा, मुनिर्दोनर्पिपुत्रको ॥ २१३८
गन्धोत्कटः पुण्डरीकः, पाण्डुरागस्तपस्व्यपि ।
धत्तूरे धूर्तधत्तूरौ, कितवो देवता शठः ॥ २१३९
घण्टापुष्पस्तलफलो, मातुलः कनकाह्वयः ।
उन्मत्तो मदनश्चास्य, फलं मातुलपत्रकम् ॥ २१४०
शङ्खपुष्प्यां क्षीरपुष्पी, शिवब्रह्मकिरीटिनी ।
मधुपुष्पी मधुगन्धा, शङ्खाह्वा शङ्खमालिनी ॥ २१४१
धूसरच्छदना श्वेतपुष्पी वनविलासिनी ।
कर्चूरे द्रविडः काल्यो, वेधान्यो गन्धमूलकः ॥ २१४२
मोचामम्वजमोदायां, मयूरो लोचमस्तकः ।
खराश्वा कारवी वस्तगन्धा हस्तिमयूरकः ॥ २१४३
दीप्यो यष्टी ब्रह्मदर्भा, लोचमर्कट इत्यपि ।
यवान्यां स्वादुभगन्धा, यमनी यवमाह्वयः । २१४४
मरदेन्यां तथा दण्डोत्पला गोचन्दना वसा ।
गन्धपर्णी सितैः पुष्पैर्विश्वदेवा तु मारुणैः ॥ २१४५
पर्पटके वरतिक्तो, रजः कवचनामकः ।
गोजिकायां शृङ्गवेरी, दार्विका भूमिकालिका ॥ २१४६

बलायां शीतपाकी स्याद्वोदन्योदनाह्वया ।
वाट्यालकस्तथा वाट्यपुष्पिका पीतपुष्पिका ॥ २१४७
देवसहा सहदेवाऽतिबला वाह्यपुष्पिका ।
ऋष्या प्रोक्ता, ऋष्यगन्धा, कङ्कता वर्षपुष्पिका ॥ २१४८
वाट्यायिनी भूरिबला, तिष्या वीर्या बृहद्बला ।
महागन्धा गन्धबली, मङ्गल्याऽर्थप्रसाधनी ॥ २१४९
मुसल्यां तु तालमूली, दुर्नामारिर्म(श ?)त्विषा ।
ह्रुप्यकन्दा तालपर्णी, सुमूला बलदा शिवा ॥ २१५०
हिङ्गौ जतुकवाल्हीकगूढगन्धानि रामठम् ।
सहस्रवेधि भूतघ्नं, जरणं सूपधूपनम् ॥ २१५१
हिङ्गुपत्र्यां पृथुः पृथ्वी, दीर्घिका चारिपत्रिका ।
जातूका रामठी वंशपत्रा पिण्डा शिवाटिका ॥ २१५२
कारवी करवी तन्वी, वाप्पिका बिल्वकेत्यपि ।
काकजङ्घायां तु दासी, लोमहीना प्रभाबलः ॥ २१५३
नदीकान्तो नद्यास्या च, पारावतपदीत्यपि ।
काकनासायां सुरङ्गा, धायसी वायसाङ्गिका ॥ २१५४
वारुणी तस्करस्नायुः, काकतुण्डफला च सा ।
पाषाणभेदे नगभिच्छिलाभिच्चित्रपर्णकः ॥ २१५५
हपुषायां विस्रगन्धा, वपुषा मत्स्यगन्धिनी ।
साऽन्याऽश्वत्थफला ध्वाङ्क्षनामिका कच्छुनाशिनी ॥ २१५६

घण्टारवायां स्यान्मल्यपुष्पिका श(र)घण्टिका ।
अल्पघण्टा बृहत्पुष्पी, शणपुष्पी महाशणः ॥ २१५७
शणे तु किंकिणी जाली, जन्तुनन्तुर्महाशणः ।
शीघ्रप्ररोही बलवान् सुपुष्पः क्षेत्रमण्डनः ॥ २१५८
कुसुम्भेऽग्निशिखं महारञ्जनं कमलोत्तरम् ।
शालपर्ण्यां दीर्घमूला, त्रिपर्णी पीतिनी ध्रुवा ॥ २१५९
विदारि गन्धातिगुहा, स्थिरा भौमांशुमत्यपि ।
भार्ग्यां बर्बरकः पद्मा, वन्दकोऽङ्गारवल्लिका ॥ २१६०
गर्दभशाकब्राह्मण्यौ, हञ्जी ब्राह्मणयष्टिका ।
आवर्तक्यां चर्मरङ्गा, विभाण्डी पिच्छिका लता ॥ २१६१
रक्तपुष्पा तिंदुकिनी, स्यान्महाजालिनी च सा ।
नाकुल्यां स्यात् पक्षिपीडा, वेत्रमूला विसर्पिणी ॥ २१६२
शङ्खनी वृद्धपादा च, यवतिक्तायशोधराः ।
तेजस्विन्यां पारिजाता, पीताऽश्मा महौजसी ॥ २१६३
तेजोवती तेजिनी च, तेजोह्वा वल्कलेत्यपि ।
पथिकायां तु तुम्बी, ताम्पत्री लवङ्गकम् ॥ २१६४
कन्दपत्रं त्वचं पत्रा, मलपत्ररसुत्तरा ।
मांस्यां यवी कृष्णजटा, नलदा जटिला जटा ॥ २१६५
तपस्विन्यामिशी हिंसा, क्रव्यादी मिशिना च सा ।
गन्धमांस्यां पुनः फेञ्जी, भूतकेशी पिशाचिका ॥ २१६६

सुलोमशा भूतजटा, भूतना केशिकेत्यपि ।
सुरायां सुरभिर्दैत्या, गन्धाढ्यां गन्धमादनी ॥ २१६७
भूरिगन्धा गन्धवती, कुटी गन्धकुटी च सा ।
प्रपौण्डरीके शौण्डर्य, सानुजं पौण्डरीयकम् ॥ २१६८
प्रपुण्डरीक चक्षुष्यं, सत्पुष्पं सानुमानकम् ।
जतुकायां तु जतुका, जतुकृचक्रवर्तिनी ॥ २१६९
जन्तुका जतुकारी च, सहर्षा जननी जनी ।
मासरोहाया विकसा, वृत्ता चर्मकषा रुहा ॥ २१७०
रक्तपाद्या नमस्कारी, समङ्गाऽञ्जलिकारिका ।
गण्डकाली शमीपत्रा, राजा खदिरिका च सा॥ २१७१
तद्विशेषस्त्रिपादी स्याल्लुपादी हंसपादिका ।
विषग्रन्थिर्हंसपदी, घृतमण्डलिकापि च ॥ २१७२
अथ स्याज्जलपिप्पल्यां, शारदी शकुलादनी ।
मत्स्यादनी मत्स्यगन्धा, लाङ्गली तोयपिप्पली ॥ २१७३
शिवमल्यां पाशुपतः, सुनतो वसुको वुकः ।
कुलपुष्पः शिवमूलः, पाण्डुरोगप्रिय तुलः ॥ २१७४
अतिविषाया तु निश्वा, मधुरा श्वेतकन्दिका ।
उपविषा श्यामकन्दा, शृङ्गी प्रतिविषारुणा ॥ २१७५
मेदाया स्यान्मणिच्छिद्रा, मधुरा शल्यपर्ण्यपि ।
महामेदायां तु वसुच्छिद्रा देवमणिर्वसुः ॥ २१७६
इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे द्वितीयो गुल्मकाण्डः ।

गुञ्जायां कृष्णला काकचिञ्चिका काकणिन्दिका ।
काकादनी काकनखी, रक्तिका काकवृन्तिका ॥ २१७७
काकपीलुश्चकशल्या, दुर्मेषा ताम्रिकोचटा ।
चूडामणिर्दुर्मोधा च, शतपाकी शिखण्डिनी ॥ २१७८
पाठायां श्रेयसी पापचेलिका वृद्धकर्णिका ।
वृकं तिक्ता वरतिक्ता, प्राचीना स्थापिनी वृकी ॥ २१७९
एकाष्ठीला रसाम्बष्ठाऽम्बष्ठकी वृकदन्तिका ।
शतावर्यां बहुसुता, पीवरीन्दीवरी वरी ॥ २१८०
शतमूला शतपदी, शतवीर्या मधुस्रवा ।
नारायणी द्वीपिशत्रुद्वीपिकाभीरुपत्रिकाः ॥ २१८१
महापुरुषदत्तोर्ध्वकण्टका वरकण्टका ।
सहस्रवीर्या (च) सुन्यभीरुः सवरणीत्यपि ॥ २१८२
कटुकायां मत्स्यपित्ता, रोहिणी कटुरोहिणी ।
अशोकरोहिणी कृष्णभेदा तिलकरोहिणी ॥ २१८३
कटम्भरा काण्डरुहा, राज्ञा तिक्तकरोहिणी ।
तिक्ताऽरिष्टा कटुर्मत्स्या, चक्राङ्गी शकुलादनी ॥ २१८४
कपिकच्छा मर्कगुप्ता कण्डुरा दुरभिग्रहा ।
अजहा मर्कटी व्यण्डा, कच्छुरा कपिकच्छुरा ॥ २१८५
ऋष्यप्रोक्ता शूकशिम्बी, लाङ्गली प्रावृषायणी ।
आर्यर्मी यहिपर्याया, कपिरोमा दुरालभा ॥ २१८६

मञ्जिष्ठायां रक्तयष्टिः, समङ्गा विकसाऽरुणा।
भण्डीरी मञ्जुका भण्डी; जिङ्गी योजनवल्ल्यपि॥ २१८७
कालमेषी कालगोष्ठी, मण्डूकपर्णिकापि च।
मरिचे मलिनं कृष्णं, वेल्लजं धर्मपत्तनम्॥ २१८८
पवनेष्टं शिरोवृन्तं, मूषणं कोलकं च तत्।
पिप्पल्यां च पला कृष्णा, वैदेही मागधी कणा॥ २१८९
शौण्डी श्यामोषणा कोलोपकुल्या कृष्णतन्दुला।
तन्मूलं ग्रन्थिकं सर्वग्रन्थिकं चटकाशिरः॥ २१९०
समूलकं कोलमूलं, कटुग्रन्थिकमूषणम्।
चविकायां तथा चव्यं, चवनं कालवल्ल्यपि॥ २१९१
तत्फले वसिरो हस्तिपिप्पली श्रेयसीत्यपि।
गिरिपर्ण्यामरस्फोता, विष्णुक्रान्ता पराजिता॥ २१९२
सा तु श्वेता श्वेतनामा, कटभी श्वेतपुष्पिका।
श्वेतस्यन्दाऽश्वखुरश्च, कृष्णा त्वव्यक्तगन्धिका॥ २१९३
नीलस्यन्दा नीलपुष्पी, महाश्वेताऽङ्गवन्दना।
स्यादिन्द्रवारुणी त्वैन्द्री, विपादनी गवादनी॥ २१९४
इन्द्रैर्वारुः क्षुद्रफला, गोदुघा च गवाक्ष्यपि।
द्वितीयेन्द्रवारुण्यां तु; चित्रफला महाफला॥ २१९५
आत्मरक्षा विशाला च, त्रपुसी तुम्बसीत्यपि।
वचायामुग्रगन्धोग्रा, जटिला शतपर्विका॥ २१९६

इक्षुकर्णिका गोलोमी, लोमशा सूतनाशिनी ।
अन्या श्वेतवचा मेध्या, षड्ग्रन्था हैमवत्यपि ॥ २१९७
शारिवायां गोपकन्या, गोपवल्ली प्रतानिका ।
गोप्या स्फोता लता श्वेता, शरट्या काष्ठशारिवा ॥ २१९८
नागजिह्वाथ सा कृष्णभद्रा चन्दनशारिवा ।
भद्रवल्ली कृष्णवल्ली, चन्दनोत्पलशारिवा ॥ २१९९
मूर्वायां मोरटा देवी, मधुश्रेणी मधूलिका ।
देवश्रेणी मधुरसा, गोकर्णी तेजनी स्रवा ॥ २२००
धनुःश्रेणी चापगुणी, पीलुर्ना तिक्तवल्कली ।
पीलुपर्णी स्निग्धपर्णी.................. ॥ २२०१
लाङ्गल्यां हलिनी नन्दा, विशल्या गर्भपातिनी ।
अनन्ताभिमुखा शैरीपुष्पिका कलिकारिका ॥ २२०२
गुडूच्याममृता सोमवल्ली वत्सादनी धरा ।
छिन्नोद्भवा छिन्नरुहा, विषघ्नी देवनिर्मिता ॥ २२०३
विशल्या कुण्डली छिन्ना, तन्त्रिका चक्रलक्षणा ।
देव्यनन्ता मधुपर्णी, जीवन्त्यमृतवल्ल्यपि ॥ २२०४
देवताडे देवदाली, वृत्तकोशा गरागरी ।
जीमूतकस्तालकश्च, वेण्या सुविषघातिनी । २२०५
कोशातक्यां कृतच्छत्रा, जाली घोषा सुतिक्तका ।
मृदङ्गफलिनी कुटा, घण्टाली कृतवेधना ॥ २२०६

घामार्गवे पीतपुष्पो, महाजला महाफला।
कर्कोटकी कोशफला, राजकोशातकीति च॥ २२०७
हस्तिकोशातकी स्वेमा, विशाला कर्कशच्छदा।
क्षीरिण्यां स्यात्कटुपर्णी, घर्पणी पीतदुग्धिका॥ २२०८
फेनक्षीरा हेमक्षीरा, पीतक्षीरा करीषणी।
हेमाह्वया हेमशिखी, हेमवती हिमावती॥ २२०९
शङ्खिन्यां स्याद्वनहरी, तस्करी चोरपुष्पिका।
किशिनी ग्रन्थिका चण्डा, श्वेतबुघ्ना निशाचरी॥ २२१०
आखुपर्ण्यां पुत्रश्रेणी, न्यग्रोधा शम्बरी वृषा।
चित्रोपचित्रा रण्डाख्या, मत्स्यश्रेणी द्रवन्त्यपि॥ २२११
पद्मिन्यां तु महावल्ली, बिसिनी बिसनामयः।
पलासिनी नालकिनी, नलिनी पुटकिन्यपि॥ २२१२
कमले नलिनं पद्ममरविन्दं कुशेशयम्।
परं शतसहस्राभ्या, पत्र राजीवपुष्करे॥ २२१३
बिसप्रसूनं नालीकं, तामरस महोत्पलम्।
तज्जलात्सरसः पंकात्, परै रुड्रुहजन्मजैः॥ २२१४
पुण्डरीकं सिताम्भोजमथ रक्तसरोरुहम्।
रक्तोत्पलं कोकनदं, कैरविण्यां कुमुद्वती॥ २२१५
उत्पले स्यात्कुवलयं, कुवेलं कुवलं कुवम्।
श्वेते तु कुमुदं चैव, कैरवं गर्दभाह्वयम् २२१६
नीले तु स्यादिन्दीवरं, हल्लकं रक्तसंधिकम्।

सौगन्धिके तु कल्हारं, बीजकोशे वराटकः ॥ २२१७
पद्मनाले तु मृणालं (बिसिनी) तन्तुलं विसम् ।
किञ्जल्के केसरं नव्यदले संवर्तिका भवेत् ॥ २२१८
पद्मकन्दे करहाटशिफे शालूकमौत्पले ।
पद्मबीजे तु पद्माक्षं, पद्मकर्कटिकेत्यपि ॥ २२१९
वारिपर्ण्यां तु पानीयपृष्टगा कुम्भिका हठः ।
जलशूके जलनीली, तथा शैवालशैवले ॥ २२२०

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे तृतीयो लताकाण्डः ।

शतपुष्पायां तु घोषा, शताह्वा माधवी मिषिः ।
अतिच्छत्रा छत्रपुष्पाऽवाक्पुष्पा कारवी सहा ॥ २२२१
जीरके तु कणाजाजी, जरणः कणजीरकः ।
कृष्णेऽस्मिन् कारवी पृथ्वी, सुगन्धा तुपवी पृथुः ॥ २२२२
उपकुञ्ची कुञ्चिका च, कालोपकुञ्चिकापि च ।
रसोने लशुनो म्लेच्छकन्दोऽरिष्टो महौषधम् ॥ २२२३
महाकन्दोऽपदोऽप्येष, गृञ्जनो दीर्घपत्रकः ।
पलाण्डौ यवनेष्टः स्यात्सुकन्दो वक्रभूषणः ॥ २२२४
फरणः स तु हरितो, लताकों दुद्रुमोऽपि च ।
सप्तलायां बहुफेना, सातला विन्दुलाऽमली ॥ २२२५
सारी मरालिका दीप्ता, फेना च मफसा यवा ।
प्रसारण्यां चारुपर्णी, भद्रपर्णी मृताम्बिका ॥ २२२६

भद्रबला भद्रलता, भद्रकाली महाबला ।
सारणी सुप्रसारा च, राजा बला चसापि च ॥ २२२७
ब्राह्मी वयःस्था मत्स्याक्षी, ब्राह्मणी सोमवल्लरी ।
सरस्वती सत्यवती, सुस(सुसुखा) ब्रह्मचारिणी॥ २२२८
सूरणे कण्डुरः कन्दोऽर्शोघाती चित्रदण्डकः ।
वृद्धदारुके त्वावेगी, जीर्णवालुकजुङ्गकौ ॥ २२२९
अजाण्टी ऋक्षगन्धा स्यादन्तकोटकपुष्पिका ।
सुवर्चलायां मण्डूकी, बदराऽऽदित्यवल्लभा ॥ २२३०
मण्डूकपर्ण्यर्कभक्तादित्यवल्ली सुखोद्भिदा ।
भृङ्गराजे भृङ्गरजो, भृङ्गारः केशरञ्जनी ॥ २२३१
अमारको मेकरजो, भृङ्गो मार्कव इत्यपि ।
कासमर्दे त्वरिमर्दः, कालं कतककर्कशौ ॥ २२३२
वास्तुके तु शाकश्रेष्ठः, प्रवालः क्षारपत्रकः ।
शाकवीरो वीरशाकस्ताम्रपुष्पः प्रसादकः ॥ २२३३
पालङ्क्यायां तु पालक्या, छुरिका मधुसूदनी ।
जीवन्त्यां स्याज्जीवनीयं, जीवनी जीववर्द्धिनी ॥ २२३४
माङ्गल्यनामधेया च, शाकश्रेष्ठा यशस्करी ।
स्यादम्ललोणिकायां तु, चाङ्गेरी चुक्रिका रसा ॥ २२३५
अम्बष्ठाऽम्लोलिका दन्तशठाटोलाम्लटोलकः ।
नरेन्द्रमाता क्षुद्राम्ली, चतुष्पर्णी च लोणिका ॥ २२३६
तन्दुलीये मेघनादस्तन्दुली तन्दुलेरकः ।

गण्डीरको रक्तकाण्डो, विषहार्यल्पमारिषः ॥ २२३७
समण्ठो तु तोयवृत्तिर्गण्डीरस्तोयमञ्जरी ।
समष्ठीला शोफहरी, जलपा मार्गतूलकः ॥ २२३८
अन्यः सुस्थलगण्डीरः, कर्बरष्टकदेशजः ।
काकमाच्यां काकमाची, काकसाह्वा वृषायणी ॥ २२३९
श्रीहस्तिन्यां तु भूरुण्डी, कुरुण्डी काश्मरीरिपुः ।
सुनिषण्णे सुचिपत्रः, स्वस्तिकः शिरिवारकः ॥ २२४०
श्रीवारकः शितिवरो, वितुन्नः कुक्कुटः शितिः ।
मूलके तु महाकन्दो, रुचिष्यो हस्तिदन्तकः ॥ २२४१
चुक्षिका नीलकण्ठश्च, सेकिमो हरिपर्णकः ।
चाणाक्यमूलके शालमर्कटो मरुसंभवः ॥ २२४२
विष्णुगुप्तमतो मिश्रः, स्थाल्यो मर्कटोऽपि च ।
हिलमोच्यां शङ्खधरा, जलब्राह्मी च मोचिका ॥ २२४३
कलम्ब्यां तु शतपर्वा, कलम्बूर्यासी च सा ।
कारवेल्ल्यां तु सुषवी, कटिल्ला मृदुपर्णिका ॥ २२४४
पटोले तु पाण्डुफलः, कुलकः कर्कशच्छदः ।
राजीफलः कफहरो, राजिमानमृताफलः ॥ २२४५
कर्कोटे तु किलासघ्नस्तिक्तपर्वः सुगन्धकः ।
कूष्माण्डके तु कर्कारुः, कलिङ्ग्यां बहुपुत्रिका ॥ २२४६
तुम्ब्यां पिण्डफलेक्ष्वाकुस्तिक्तबीजा महाफला ।
अलाबूः क्षत्रियवरा, कटुका लाबुनी च सा ॥ २२४७

चिर्भिट्यां त्रपुसी वालुक्येर्वारुर्व्याडपत्रिका ।
ऊर्वारुः कर्कटीत्वत्र, फला राजादनीलता ॥ २२४८
छर्दनीव विषाद्वथ, तस्याः पक्वफलस्फुटी ।
कूर्चके शृङ्गकः सर्जो, दीर्घायुः कूर्चशीर्षकः ॥ २२४९
मङ्गल्यनामधेये च, जीवकः प्रियजीवकः ।
हस्ताङ्गको मधुरकः, प्राणकश्चिरजीव्यपि ॥ २२५०
पुष्करमूले स्यान्मूलं, वीरपुष्करनामकम् ।
पौष्करं पुष्करजटा, काश्मीरं पद्मवर्णकम् ॥ २२५१
मस्तुगन्धायां तु गन्धा, स्वरपुष्पा शाकम्भरा ।
कर्परी बर्बरी तुङ्गी, पूतिमयूर इत्यपि ॥ २२५२
चिञ्च्यां रक्तफला गोम्हा, मवालफलपोषिका ।
ओष्ठोपमफला तुण्डी, तुण्डिका पीलुपर्ण्यपि ॥ २२५३
इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे चतुर्थः शाककाण्डः ।

वायसेक्षुः पोटगलः, कासेक्षुः कोकिनां क्षमः ॥ २२५७
उलपू/घरवजो वालकेशी दृढलतापि च ।
इक्षू रसालो गण्डीरी, गण्डकी क्षुद्रपत्रकः ॥ २२५८
तस्यैकादश भेदाः स्युः, पुण्ड्रकान्तारकादयः ।
नले नडः शून्यमध्यो, गमनो नर्तको नटः ॥ २२५९
अरण्यनलको रन्ध्री, पोटगलो विभीषणः ।
नलिनुर्भ्रामनलिका, नाकुली लेखकाञ्चिता ॥ २२६०
शरे तु मुञ्जो बाणाख्यः, स्थूलदर्भः पितामहः ।
गुञ्जस्तजनको भद्रमुञ्जो याजनकक्षुरः ॥ २२६१
मुञ्जस्तु यज्ञिको मध्ये, दृढत्वग्ब्रह्ममेखलः ।
अथ बालतृणे शष्पं, शुकं शालिकमङ्कुलम् ॥ २२६२
तृणं स्यादर्जुनं घासे, यवसं चारि इत्यपि ।
दर्वायां तु शतपर्वा, भार्गवी विजया जया ॥ २२६३
मङ्गल्या स्यादलाऽनन्ता, मरी प्रतानिका रुहा ।
सहस्रवीर्या श्यामाङ्गी, हरिता हरितात्यपि ॥ २२६४
श्वेतदूर्वा तु गोलोमी, शतवीर्या शता लता ।
गण्डदूर्वायां मुण्डाली, वारुणी शकुलाक्षकः ॥ २२६५
मुस्तायां भद्रको भद्रमुस्ता राजकशेरुकः ।
गुन्द्री वरोहो गाङ्गेयः, कुरुविन्दोऽम्बुदाह्वयः ॥ २२६६
क्षुद्रं नटे तु कैवर्ती, मुस्तकं जीवनाह्वयम् ।
काण्डीरकं जीवबुध्नं, गोनर्दं गोपुरप्लवम् ॥ २२६७

शतपुष्पं दारपुरं, वानेयं परिपेलवम् ।
जलमुक्ता मुस्तकाभं, शैवालदलसंभवम् ॥ २२६८
वीरणे तु वीरतरं, वीरभद्रं समूलकम् ।
मूलेऽस्योशीरमभयं, समगन्धि रणप्रियम् ॥ २२६९
लामज्जके तु नलदमसृणालं लवं लघु ।
इष्टकापथकं शीघ्रं, दीर्घमूलं जलाशयम् ॥ २२७०

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे पञ्चमस्तृणकाण्डः ।

अथ धान्ये सस्यं सील्यं, व्रीहिः स्तम्बकरी अपि ।
आशौ स्यात्पाटलो व्रीहिर्गर्भपाकिनि षष्टिकः ॥ २२७१
शालौ तु कलमाद्याः स्युः, कलमे तु कलायकः ।
लोहिते रक्तशालिः स्यान्महाशालौ सुगन्धिकः ॥ २२७२
यवे हयप्रियस्तार्क्ष्यशूकस्तोक्मयस्त्वसौ हरित् ।
मङ्गल्यके स्यान्मसूरः, कलाये तु सतीनकः ॥ २२७३
हरेणुः खण्डिकश्चाथ, चणके हरिमन्थकः ।
माषे तु मदनो नन्दी, सरी बीजवरो बली ॥ २२७४
मुद्गे तु प्रथनो लोभ्यो, वलाटो हरितो हरिः ।
पीतेऽस्मिन् वसुखण्डीरः, प्रवेलजयशारदाः ॥ २२७५
कृष्णे प्रवरवासन्तहरिमन्थजशिम्बिकाः ।
वनमुद्गे [illegible] वरका, निगूढककुलीनकाः ॥ २२७६
खण्डिको राजमुद्गे तु, मकुष्टकमयुष्टकौ ।

गोधूमे सुमनो वल्ले, निष्पावः शितिशिम्बिकः ॥ २२७७
कुलत्थे तु कालवृन्तस्ताम्रवृन्ते कुलत्थिका।
आढक्यां तुवरी वर्णा, स्यात्कुल्माषे तु यावकः ॥ २२७८
नीवारस्तु वनव्रीहिः, श्यामाके श्यामकः समौ।
कङ्गौ तु कङ्गुनी कङ्गुः, प्रियङ्गौ पीततन्दुला ॥ २२७९
सा कृष्णा मधुका रक्ता, शोधिता सुशटी शिता।
पीता माधव्यथो दोला, कोद्रवः कोरदूषकः ॥ २२८०
चीनके तु काककङ्गुर्यवनाले तु योनलः।
जूर्णाह्वयो देवधान्यं, जोर्णाला बीजपुष्पिका ॥ २२८१
शणे भङ्गा मातुलानी, स्यादुमा तु क्षमाऽतसी।
गवेधुकायां गवेधुर्वन्यतिले तु जर्तिलः ॥ २२८२
षण्ढतिले तिलपिंजस्तिलपेजोऽथ सर्षपे।
कदम्बकस्तुतुंभोऽथ, सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः ॥ २२८३
मापादयः शमीधान्यं, शूकधान्यं यवादयः।
स्यात्सस्यशूके किंसारु, कणिशं सस्यशीर्षकम् ॥ २२८४
स्तम्बे तु गुच्छो धान्यादेर्नालः काण्डोऽफले त्विह।
पलालो धान्यत्वपलः, तुषे बुसे कडङ्गरः ॥ २२८५

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे षष्ठो धान्यकाण्डः।

इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितो निघण्टुशेषः समाप्तः।

श्रीअभिधानचिन्तामणौ शुद्धिपत्रकम् ।

१ देवाधिदेवकाण्डः प्रथमः ।

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१	५–२	°दाहा°	°दाह°
३	१२	॥ १३ ॥	॥ १२ ॥
३	१७–४	वाड°	षड°
,,	१९–४	लिङ्ग°	लिङ्गा°
४	२६	॥ ४६ ॥	॥ २६ ॥
५	२८–१	शान्ति.[११]	शान्ति.[११]
५	३०–२	वीरश्चरमतीर्थकृत्	वीरश्चरमतीर्थकृत्
५	,,–३	महावीरो	महावीरो[१]
,,	३३–२	जम्बूस्वाम्यथ प्रभवे प्रभुः	जम्बूस्वाम्यथ प्रभव-प्रभुः
,,	३४–३	महागिरि सुहस्त्याद्या	महागिरि सुहस्त्याद्या
६	४०–२	सुव्रता चिरा	सुव्रताऽचिरा
,,	४२–१	सुसुमश्चापि	कुसुमश्चापि
७	४८–१	मृग छागो	मृगश्छागो
९	६०–२	वैरेतयो[१]	वैरेतयो[१]
११	६९–२	धर्माय°	धर्मार्थ°
११	७२–३	रत्यरती	रत्यरती
,, टीप्पन पंक्ति ७		साहसोपतता	साहसोपेतता
१२	७५–२	निर्वाण°	निर्याण°

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१२	७७–१	अमापणं पु० इत्यादि श्लो०	मोक्षोपायो योगो ज्ञानश्रद्धानचरणात्मकः। अमापणं पुनर्मौनं, गुरुर्धर्मोपदेशकः॥ ७७॥
,,	८१–२	सुनता°	सूनृता°

२ देवकाण्डः द्वितीयः।

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१५	९३	९४	९३
१६	९९–४	°घणि°	घृणि
,,	,,–,,	°वृ°	°वृ°
,,	१०२	१०१	१०२
,,	१०५	१९	१०५
१७	१०६–१	°शोऽंशः	°शोंऽशः
,,	१११–२	°व्यं°	°व्यंऽ०
,,	,, ,,	फा°	फ°
१८	११५–१	भाद्र°	भद्र
,,	११८–४	फाल्गु°	फल्गु°
,,	१२१–२	°मांनु°	°मांशु°
१९	१२३	१३३	१२३
,,	१२४–१	°वी°	°वि°
,,	१२५–२	उद्°	उप°
,,	,,–,,	रिष्टं	रिष्टं
,,	१२७–२	°टीको°	°टिको°

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
२८	१९३–२	शङखो	शङ्खो
,,	१६ पङ्क्तिः	५ ति	५ इति
२९	१९७–१	°ब्रतो	°ब्रती
३०	२०३–२	°म्बिको	°म्बको
३१	२१०–२	रिटिनां°	रीटिनां°
,,	,, –४	नदि°	नन्दि°
,,	२११	१२१	२११
,,	२१२–१	शम्भूः	शम्भुः
,,	२१४–१	°हंनो	°दंनो
३२	२१५–१	°पड°	°पद्द°
,,	२१६–१	जम्हु°	जह्नु°
,,	,, –२	ब्वसुः	वंसुः
,,	२१७–४	सुवण	सुवर्णं
,,	२१८–३	जगन्नाथो,	जंगन्नाथो,
,,	२१९–१	शाङ्ग–	शार्ङ्ग–
,,	,, –४	°लर्जुनाः	लार्जुनाः
,,	२२०–२	°रिष्ट°	°रिष्ट°
३३	२२३–४	दुन्दुमिः	दुन्दुभिः
,,	२२५–३	मुशलं	मुसलं
३४	२२७–३	°थिसरौ	°धिः सारौ
,,	२२८–४	शम्ब°	शंब°
,,	,,	२१८	२२८
,,	२३१–२	बंन्न°	मंत्रि°

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
३४	२३१–३	स्वण°	स्वर्ण°
३५	२३७–२	गोतमा°	गोतमा°
३७	२५८–३	क्रलि°	कल°
,,	२५९–२	°हिकां	°रिहका
३९	२७०–१	स्लांघा	श्लाघा
४०	२८०–३	नत्तं	नृत्तं
४१	२८५–३	कैशि°	कैशि°
,,	२८६–२	सरध्जः	सरघ्वजः
,,	२९१–२	°ककुम्भ°	°ककुभ°
,,	२९२–४	°शर्वं	शर्वं
४२	२९५–३	सात्विक	सात्त्विक
४३	३०१–२	°मुख्य°	°मुख°
,,	३०७–४	सात्विकाः	सात्त्विकाः
४४	३१३–२	संछपाः	संक्षपाः
४६	३२१–४	पशुविको	पशुचक्रो
,,	३२२–१	°शुक	शुक
४७	३२४	३२५	३२४
,,	३२६–४	प्रयोज्याः	प्रयोज्यः

३ मर्त्यकाण्डस्तृतीयः ।

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
४८	३३९–३	पृदं,	पृदाः,
५०	३५१–२	सवदान्यो	स वदान्यो
,,	३५२–२	°णांशी	णांशा
५१	३६०–१	°रो,दाम्नो°,	°रोदाम्नो°

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
५२	३७१–३	निसूदनानि	निषूदनानि
५३	३७२–२	निष्कारणा°	निष्कारण°
,,	,,	×	॥३७२॥
,,	३७४–२	°गतो	गतौ
,,	३७८–२	°धिछलम्	°धिश्छलम्
,,	,,	३६८	३७८
,,	३७९–२	प्रतारणंम्	प्रतारणम्
५५	३९०–१	विसरवरो	विसृत्वरो
,,	,, ,,	विसमरः,	विसृमरः,
,,	३९५–२	दावि°	दीदि°
५६	४००–१	घृतत्वरः	घृतवरः
,,	४०३–२	°कृतिः	°कृती
५७	४०७–३	हवो	ह्वो
५८	४१५–१,२	धान्याम्लाना°	धान्याम्लारना
,,	४१७–२	वेसवार	वेषवार
,,	४१९–१	आसुरी	असुरी
५९	४२७–२	स्वोदर	स्वोदर
६०	४३१–४	प्रसृतो°	प्रथितो°
,,	४३२–३	घष्टस्तु	घष्टस्तु
,,	,, –४	°घृष्णुजौ	°घृष्णजौ
६१	४३९–१	संय्यतश्च	सँय्यतश्च
,,	४४१–१	विप्रकृतौ,	निप्रकृतो,
६२	४४५–२	गृहीतरि	ग्रहीतरि

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
६२	४४६–४	°र्जितोऽर्हि°	°र्जितेऽर्हि°
,,	४५०–१	पिचण्डिलो	पिचिण्डिलो,
,,	,, –३	विस्तु	विस्तु
६३	४५२–१	खुरणसा,	खुरणस
,,	४५६–४	वलिनौ	वलिनो
,,	,, ,,	वलिभौ	वलिभः
,,	४५८–३	वलिरः	वलिरः
६४	४६१–४	किलासिनिः	किलासिनि
,,	४६५–१	क्षणा°	क्षण°
६५	४६९–१	छर्दें	छर्दौ
,,	४७१–१	अनाह°	आनाह°
६६	४८०–२	सङ्ग°	सह्य°
,,	४८३–४	पुल्लवः	घल्लवः
६७	४८८–४	शस्ता	शास्ता
६८	४९४–२	जह्निको	आह्निको
,,	४९९–२	प्राघूर्णो°	प्राघूणो°
,,	,, –३	प्राघूर्णकोऽ	प्राघूर्णकेऽ
७०	५०७–३	°र्व्योकः	°व्योकः
,,	५०८–१	कुट्ट°	कुट्टु°
,,	त्रयोदशपङ्क्तौ	,,	,,
,,	चतुर्दशपङ्क्तौ	°ल्लतितं	°ल्लिडितं
७१	५१३–४	कुटुम्बिना	कुटुम्बिनी
,,	५१४–४	परस्पम्	परस्परम्

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
७१	५१५–३	पयसी	प्रेयसी
,,	५१६–१	दयेशा	हृदयेशा
,,	५१७–२	घनस्मिता	घरस्मिता
७२	५२१–३	°प्रयन्त	°प्रयन्तः
,,	५२२–१	प्राज्ञी प्रज्ञा	प्रज्ञा प्राज्ञी
,,	,, ,,	प्रजानन्त्यां	प्रजानत्यां
,,	५२३–१	°चार्य्याणी,	°चार्य्यानी
,,	,, –४	°स्यर्य्यां	°स्यर्य्यी
७३	५३२–३	साधारणा स्त्री	साधारणस्त्री
,,	५३४–३	लग्ना	नग्ना
७४	५३६–२	स्त्रीधमः	स्त्रीधर्मः
,,	५३८–४	स्याद्गभ°	स्याद्गर्भ°
७५	५४६–४	°वन्द्ग°	°यद्माद्ग°
,,	५४७–२	सभगा°	सुभगा°
,,	५५०–१	°सौरस्यौ,	°सोरस्यौ,
७७	५६३–४	मेर°	येर°
७८	५६७–२	मस्तक°	मस्तिक°
,,	५७०–३	वेणि	वेणिः
,,	५७४–१	श्रोतं	श्रोत्रं
,,	,,	५७९	५७४
७९	५७६–३	°ऽक्षिण्य°	°ऽक्ष्ण्य°
,,	५७८–४	निमिलनम्	निमीलनम्
,,	५७९–२	भ्रू°	भ्रू°

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
७९	,, –३	अविकारे	अ़्विकारे
,,	,, –४	–अ–	–अ़्–
,,	५८०–१	अवो°	अुवो
८०	५८७–२	कुकपार्श्वे	कुकपार्श्वौ
,,	५८८–४	°रोऽसगः	°रौंऽसगः
,,	५८९–२	दोर्बांहा	दोर्बांहा
८१	५९६–४	सिंहवालस्तु	सिंहवल्लस्तु
,,	५९७–२	मुंस्तु°	मुंस्तु°
८२	६०३–३	चूचुकन्तु	चूचुकं तु
,,	६०४–३	कलखण्डं	कालखण्डं
,,	६०६–४	वस्ति°	वस्ति°
८३	६१४–१	मल्कीलो	नंलथीलो
,,	,, –२	°आरो°	°आद्रो°
८५	६२५–२	°लुङ्गकः	°लुङ्गकः
,,	६३०–३	छवि°	छवि°
८६	६३२–१	जैर्भ,	जैह्वं
,,	६३३–३	वस्ति°	वस्ति°
,,	६३४–२	°वस्करः	वस्ररः
८७	६४५–२	वाह्नि°	वह्नि°
८८	६५१–३	सिद्ध°	स्निद्ध°
,,	६५५–२	च,	×
,,	,, –३	वाल°	वाल°
८९	६५६–१	वाडपत्र	वाडपत्र

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
८९	६५८–२	°वलीलता	°वलीलताः
,,	६६३–२	°वापा	°वापी
,,	६६४–१	°मुंद्रा,	°मुद्रा,
९०	६६५–२	किङ्किणी	किङ्कणी
९०	६७०–३	°रूणांयु°	°रूर्णायु°
९१	६७४–३	चोलः	चोलः
,,	६७६–२	नक्रक°	नक्तक°
,,	६७८–२	रवामो°	ध्यामो°
९२	६८४–१	मुकुरा°	मकुरा°
९३	६९५–१	प्राजपत्य	प्राजापत्य
९४	७००–३	पृयु°	पृथु°
,,	७०२–२	सर्व्यदमः	सर्व्वंदम:
९५	७१०–१	बीभत्सुः	बीभत्सु.(त्स.)
९६	७१६–१	परिबर्ह°	परिवर्ह°
,,	७१८–१	°करङ्का	करङ्को
९७	७२३–४	रूपा°	रूप्या°
,,	७२६–२	गोपा	गोपो
९८	७२९–४	प्रत्यर्घ्य°	प्रत्यर्घ्य°
,,	७३३–२	°परुषः	°पूरुषः
९९	७३६–१	सामदा–	सामदान
,,	७३८–३	मृंगया	मृगया
१००	७४१–४	°द्रूम्	°द्रुम्
,,	७४२–४	समभ्रमम्	समभ्रमम्

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१०१	७४६–२	ध्वजिना	ध्वजिनी
,,	,, –२	पताकिना	पताकिनी
,,	७४९–१	अनीकिना	अनीकिनी
,,	७५१–४	शताङ्गः	शताङ्गः
१०२	७५७–४	यानमुख	यानमुखं
१०३	७६१–१	रथा°	रथ°
,,	७६५–४	सन्नद्धा	सन्नद्धो
,,	७६६–२	वम	वर्मं
,,	,, –२	कवच	कवचं
,,	,, –४	°त्रुम	°त्रुभं
१०४	७६७–१	शूर्पांसा,	शूर्पांसो
,,	७६९–२	°यसा	°यसी
१०४	६७२–४	लक्षतः	लक्ष्यतः
१०५	७७४–२	मुक्त	मुक्तं
,,	७७६–२	सिञ्जिनी	शिञ्जिनी
,,	,, –४	°कारणम्	°वारणम्
१०५	७७८–१	गार्द्धपक्षी,	गार्द्धपक्षौ
,,	७७९–३	प्रहिते	प्रहितो
१०६	७८३–३	घर्म	घर्मं
,,	७८५–२	°दिरा	°दीटी
,,	,, –३	भिन्दिपाल	भिन्दिपाले
१०७	७८७–३	°शदुस्फो	°सदु.स्फो°
,,	७९२–४	ऊर्जरयू°	ऊर्जरयू°

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१०७	७९३-२	शक्यत	शक्यते
१०८	७९६-२	°पहसी	°सहसी
,,	७९७-१	°ह्वयानि,	°ह्वयाभि,
,,	७९८-३	समीक	समीकं
,,	७९९-४	तुमुल	तुमुलं
१०९	८०२-४	सन्द्राव°	सन्दाव°
,,	८०३-४	स्मरं	स्मरे
१११	८१३-३	यद्वः	यद्वः
,,	८१४-२	यद्व°	यह्व°
,,	८१५-३	शोच्मः,	रौप्यः,
११२	८२१-३	होत्र	होत्रं
,,	८२२-१	तप्पुराद्ंः	तप्पुरार्द
,,	८२५-१	°कटको	°कटके
११३	८२७-१	समीधेनी	सामिधेनी
,,	८२८-१	°भंसित	°भंसितं
,,	८३०-१	शमनं (शसनं),	शसनं (शमनं),
११४	८३१-२	होमाग्नि°	होमाग्नि°
,,	८३८-१	महामन	महामनं
,,	८३९-३	पारायण	पारायणं
,,	८४०-२	काय	कायं
११४	८४१-१	महार्ण	महार्णं
,,	८४२-१	संस्कारपूर्व	संस्कारपूर्व-
११५	८४३-२	पुष्पक	पुष्पकं

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
११५	८४५-१	यज्ञसूत्र	यज्ञसूत्रं
,,	८४६-१	पाल्मीकी°	वाल्मीकि°
,,	,, -२	मया°	मैया°
,,	,, -४	माठः	माठरः
,,	८४७-१	पराशर्य्यः,	पाराशर्य्यः
,,	,, -४	°कालिका	°कालिकी
,,	८५०-१	°याजा	°याजी
११६	८५२-१	कात्यायने	कात्यायनो
,,	८५८-१	°स्पृष्टो,	°स्पृष्टो,
११७	८५९-२	निपर्द्द°	निपिर्द्द°
,,	८६५-२	°येतन	°येतने
,,	८६६-३	सयावृत्तिः	सेयावृत्तिः
११८	८६८-२	क्रया	क्रयी
,,	,, -३	श्रेयद्	श्रेयदे
,,	८६९-२	नीचा	नीची
,,	८७०-३	म्यासं,	म्यासे,
,,	८७१-१	मात्रकं	मात्रकैः
,,	,, -२	प्रत्य	प्रत्यं
,,	,, -३	पणितव्यं	पनितव्यं
,,	८७२-२	°स्तुत्यो	°स्तुत्यो
,,	,, -३	गणेप	गणेयं
,,	८७३-२	दुनाश्रुतः	दुनाश्रुतः
,,	,, -२	मधुत,	मधुतं,

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
११८	८७३–४	°कोटवः	कोटयः
११९	८७५–१	असङ्क्ष्य	असङ्कर्यं
,,	,, –४	वहित्रकम्	वहित्रकम्
,,	८७६–१	बोहित्थं	बोहित्थं
,,	,, ,,	वहन	वहनं
,,	,, –२	पोतवाहा	पोतवाहो
११९	८७७–१	°तरीण्यों	°तरीण्यौ
,,	,, ,,	मेडउथ,	मेडाउथ,
,,	८७८–४	सेकपात्र	सेकपात्रं
,,	८७९–१	कोला	कोलो
,,	,, –२	स्यात्तरी°	स्यात्तर°
१२०	८८२–३	साक्षो,	साक्षी,
,,	८८३–१	पोतव	पोतवं
,,	८८४–४	तत्पल	तत्पले
,,	८८७–१	चतुर्विंशत्या°	चतुर्विंशत्य°
,,	,, –२	इत्वा	हत्वो
,,	८८८–४	गवीश्वर	गवीश्वरे
,,	८८९–१	°गाभी,	°गाभीर
,,	,, –२	गोर°	गोस°
१२१	८९०–२	हला	हली
,,	,, ,,	°कार्पकों	°कार्पकौ
,,	८९२–२	भत्य	भत्यं
१२२	८९७–२	विराः	विदाः

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१२२	८९८–२	वैदेहका	वैदेहको
,,	९०१–३	°मि॰।	°मिरा
१२३	९०३–३	माध्वीक	माध्वीकं
,,	९०४–४	क्रिण्वन्तु	क्रिण्वं तु
,,	९०८–२	कलादा	कलादो
,,	,, –४	°प्रसेविका	प्रसेविका
,,	९१०–३	काम्बविध?	काम्बविक?
१२४	९११–३	पिप्पलकं,	पिप्पलकं,
१२५	९२०–१	पमांरो	कर्मारो
,,	९२२–१	°मालप्य	°मालेप्यं
,,	९२६–१	कुहकं	कुडुकं
,,	,, –३	कौतूहल	कौतूहलं
,,	,, ,,	कुतुक,	कुतुकं,
१२६	९३३–१	चण्डालो	चण्डाले

४ तिर्यक्काण्डश्चतुर्थः

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१२८	९३९–१	तु	×
,,	९४१–२	वर्द्धीव	वर्द्धीवं
,,	,, –३	सैन्धव	सैन्धवं
,,	९४२–३	वस्तुकं	वस्तूकं
,,	,, –४	बिडपाक्य	बिडपाक्ये
,,	९४३–१	उष्ट्र	उष्ट्रं
,,	,, –१	रुचक	रुचकं

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१२८	९४६–२	कुरुन्	कुरून्
१२९	९४७–१	वर्पं	वर्पं
,,	९५३–३	निर्जला	निर्जलो
१३०	९५७–१	वह्नास्तु	वह्नास्तु
,,	९५९–२	वाह्लीका	वाल्हीका
,,	,, –२	वाह्लिका०	वाल्हिका०
,,	,, –४	कारुपा०	कारूपा०
१३१	९६७–४	माप्य	माप्यं
१३२	९७५–१	कोराला	कोसला
१३३	९७९–१	दामलिप्त	दामलिप्तं
,,	९८१–२	क्षौमाट्टाट्टाट्टा०	क्षौमाट्टाट्टा०
१३४	९८३–३	सराण०	सरणि०
,,	९८६–३	घारपयो,	घारपयो
,,	९८८–१	विपणि०	निपणि०
१३५	९९०–४	सभाद०	सभोद०
,,	९९१–२	पस्त्यः	पस्त्यं
,,	९९२–१	धामागारं	धामागारं
,,	९९६–१	सन्धाना,	सन्धानी
,,	,, –३	होत्रीयन्तु	होत्रीयं तु
१३७	१००४–२	०राह्नणे	०राह्ननें
,,	,, –३	वल्जं	वल्जं
,,	१००५–२	क्षुम्रिकायान्तु	क्षुम्रिकायां तु
,,	१००९–४	०म्मुरो	०म्मरो

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१३७	१०११–१	नीध्रं	नीव्रं
१३८	१०१४–१	शालभञ्जी	सालभञ्जी
,,	१०१८–३	सुस्य°	सुहय°
,,	१०१९–१	कुण्ड,	कुण्डं,
१३९	१०२०–२	पाश्री	पाम्यो
,,	,, –३	ऽम्बरीषम्°	ऽम्बरीष ऋ°
,,	१०२१–३	°न्त्यालं:,	°न्त्यालः,
,,	१०२३–२	मन्थनो	मन्थानो
१४०	१०२७–२	°राण्	°राड्
,,	१०२९–४	°बालकः	°बाल्कः
१४१	१०३५–२	°पाल्यका	°पल्यका
,,	१०४१–१	°भव,	°भयं,
१४२	१०४२–२	पुर°	गुर°
१४३	१०४६–१	कुप्यग्तु	कुप्यं तु
,,	,, –२	°दूप्यग्तु	°दूप्यं तु
,,	१०५०–४	रसश्रलम्	रसमलः
१४४	१०५४–२	पौष्पक	पौष्पव
,,	१०५६–४	रोचर	लेचरं
१४५	१०६२–२	गैन्य°	गैरेय°
,,	१०६३–४	बाल°	बाल°
,,	१०६४–२	हरिन्ममि.	हरिन्मनिः
,,	,, –३	पद्मरागे	पद्मरागो
,,	१०६५–१	पत्न°	पद्मप°

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१४६	१०७०—४	°स्पृशि	°स्पृशि
,,	१०७३—२	°घ्यर्णवो	°घ्यर्णवो
१४७	१०७८—४	°जल	°जले
,,	१०८०—१	हृदिनी	हृदिनी
१४८	१०८३—२	कालिन्दो	कालिन्दी
,,	,, —४	°द्रिना	°द्रिजा
,,	१०८६—१	ऽर्जुनी	ऽर्जुनी
१४९	१०९३—२	चुरा	चुरी
,,	,, —,,	चुण्डी	चुण्डी
,,	१०९६—१	°म्भमा	°म्भसा
,,	१०९६—२	सरिः	सरिः
१५०	१०९९—१	°भ्र	°मभ्र
,,	,, —४	महुला	महुली
१५१	११०१—२	°रिरम्मदः	°रिरम्मदः
,,	११०२—४	°शलका	°रलका
,,	११०३—१	अम्भस्	अम्भःसुः
,,	११०४—४	शम्पा	शम्पा
,,	११०५—३	सौदामिनी	सौदामनी
,,	११०६—४	न्धवह	गन्धवहः
१५२	११०८—४	गोचरः।	पार्ष्णिगः।११
,,	१११२—३	°दचनं	रुपानं
१५३	१११६—३	°वेनी	वत्सेरी
,,	१११८—२	गुदिम	गुदिम

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१५४	११२३-१	किशलयं	किसलयं
,,	,, -२	किशलं	किसलं
,,	११२५-१	सुमनभः,	सुमनसः
,,	११२८-३	°स्पफुल्लप°	°स्फुल्लसं
१५५	११२९-२	°ज्ञुषिद°	शुषिद°
,,	,, -३	°विनुद°	विसुद°
,,	११३०-,,	१०३०	११३०
,,	११३१-१	ऽषस्थः,	ऽश्वत्थः,
,,	११३७-३	यतसः	वेतसः
,,	,, -४	यानीरा	वानीरो
१५६	११३८-१,२	कोली, य°	कोलियं°
,,	११४६-३	भद्रपर्गा	भद्रपर्णी
१५७	११४७-४	°स्तु	°स्तु
,,	११४८-२	नवमालिका	नवमालिका
,,	११५०-१	मातुलङ्गो	मातुलिङ्गो
,,	११५१-४	नारिकेर°	नालिकेर°
,,	११५५-४	दाक्षा	द्राक्षा
१५८	११५६-२	त्रियण्टकः	त्रिकण्टकः
,,	११५८-२	हीयेरे	हीवेरे
,,	,, -४	दर्दुम°	दर्दुम°
,,	११६१-२	बिसप्र°	बिसप्र०
१५९	११६५-१	सौगन्धिकम्तु	सौगन्धिकं तु
,,	,, -४	बिसम्	बिसम्

पृष्ट	श्लो॰पा॰	अशुद्ध	शुद्ध
१५९	११६८—२	व्रीहि	व्रीहिः
,,	,, —३	पटलो	पाटलो
१६०	११७४—२	मकुष्ट°	मकुष्ठ°
,,	,, —२	मयुष्टकौ	मयुष्टकौ
१६१	११८०—२	सर्पपः	सर्षपः
,,	११८४—२	लिम्पुकश्च	लिम्पुकं च
,,	११८५—२	°तुण्ड°	तुण्डि°
१६२	११८९—४	शूक्रये°	शूक्रये°
,,	११९४—१	बल्वजा	बल्वजा
,,	११९६—३	सौस्कि°	शौष्कि°
१६३	११९७—२	कुष्ट°	कुष्ठ°
,,	११९८—२	सक्तक°	सक्तुक°
,,	१२०३—४	°स्र ।।	°स्रपा
,,	,, —,,	जलोकसः	जलौकसः
१६४	१२०९—३	°भ्रिरजी	°भ्रिरजो
,,	१२१०— पूर्वार्द्ध	१२१० पूर्वार्द्ध	१२११ पूर्वार्द्ध
,,	,, —४	॥१२१०॥	
१६५	द्वितीयपङ्क्तौ	सः ।	सः ॥१२१०॥
,,	१२१२—४	पदद्व्ययः	पदद्वयः
,,	१२१३—१	भोज्यन्तु	भोज्यं तु
,,	१२१४—३	घर्पणा	घर्षणा
१६६	— —	६६	१६६
,,	१२२३—१	°द्न्ती,	°द्न्तो,

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१६६	१२२४–२	ऽस्यामं तु	ऽभ्रमंरवस्य
१६७	१२२९–३	हिञ्जिरश्च	हिञ्जीरश्च
१६८	१२३५–२	बाह्लिका°	बाह्लिका°
,,	१२३६–२	श्रीवत्सकी	श्रीवृक्षकी
,,	१२३८–४	क्रियाहो	क्रियाहो
,,	१२३९–४	°बालधिः	°बाल्धिः
१६९	१२४७–४	कुञ्चिकास्यं	कुञ्चितास्यं
,,	१२५१–२	क्षामस्त्रनं	क्षामास्त्रनं
,,	१२५२–२	पर्य्याणन्तु	पर्याणं तु
१७०	१२५३–१	वग°	वेग°
,,	१२६१–१	°दीनान्तु	°दीनां तु
१७१	१२६६–१	तस्था	तंसा
,,	,, –२	पृष्ठौही	प्रष्ठौही
१७२	१२७२–१	श्येक हा०	श्येकाद् हा
,,	१२७३	१२७४	१२७३
,,	१२७५–१	°स्तगलस्तो	°स्तुगलः छा०
,,	,, –,,	बस्तः	बस्तः
,,	१२७६–१	बर्करो	बर्करो
,,	१२७८–४	कुक्करो	कुक्कुरो
,,	,, –,,	°बालधिः	बालधिः
१७३	१२८०–३	शालावृका	शालावृको
,,	१२८९–४	अरन्ता	अरण्वो
१७४	१२९१–१	गपिङ्ग	गुपिङ्ग

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१७४	१२९३-२	हरिणा°	हरिणा°
,,	,, -४	शाम्बरः	शांवराः
,,	१२९७-३	मुशली	मुसली
१७५	१२९९-३	सग्टः	सरटः
,,	१३००-४	°लोचनः	°लोचने
१७५	१३०१-१	छन्दु°	छुछु°
१७६	१३०५-४	दुदुभौ	दुण्डुभौ
१७७	१३१५-२	स्फुटः	स्फटः
,,	१३१६-४	–पक्षि°	द्विजपक्षि°
,,	१३१७-३	पत्रं पतत्रं,	पत्रं पतत्रं
१७८	१३२८-२	खञ्जनः	खञ्जनः
१७९	१३३१-४	क्षयपत्ये	क्षयपत्ये
,,	१३३२-४	थकोट°	थकोटं°
,,	१३३३-२	बिस°	विस°
,,	१३३६-३	घंटकायां	घटकायां
,,	१३३७-४	°राडुकः	°राडुकः
,,	१३३८-२	क्रकरी	क्रकरी
१८०	१३३९-१	पारावतः	पारापतः
,,	१३४४-४	शाम्बरो	शांबरो
,,	१३४४-४	°क्लिमिः	°क्लिमिः
१८१	१३४७-२	मद्गुर°	मद्गुर°
,,	१३५२-३	पोटस्ताद्भिः	पोटस्तादिः
,,	१३५३-४	जीवप	जीवपः

पृष्ठ	श्लो॰पा॰	अशुद्ध	शुद्ध
१८२	१३५७–४	°जम	°दम
,,	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	नारककाण्डः
,,	अष्टम्यां पङ्क्तौ	नरकका°	नारकका°
१८३	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१३६४–२	वपा°	वपा°
,,	सप्तम्यां पङ्क्तौ	नरककाण्डः	नारककाण्डः
,,	१३६६–३	पुम°	पुम°
,,	,, –३	सरवं	सरपं
,,	१३६७–४	°जीव°	°जीव°
१८४	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१३७६–१	स्याद्	स्याद्
१८५	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१३८१–१	विलिपं	विलिपं
१८६	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
१८६	१३८९–२	घस्र°	घस्र°
,,	१३९०–१	गन्धो	गन्धो
१८७	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४००–२	संस्याद्°	संस्याद्°
,,	१४०२–१	मन्द्र°	मन्द्र°
,,	,, –३	दुष्ट	दुष्टं
१८८	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४०५–४	गजाना गर्ज°	गर्जनं गज°
,,	१४०७–२	°वाणिते	°वाणिते

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१८८	,, –३	चूपस्य	वृकस्य
,,	१४०८–२	रति°	रव°
,,	१४०९–२	दर्दुरः	दद्रुरः
,,	१४१०–३	पेटक	पेटकं
१८९	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४१८–३	धैनूकं	धैनुकं
१९०	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४२१–१	वतूल°	वातूल°
,,	१४२३–३	घोरणी	घोरणी
,,	१४२९–३	कुजं	कुब्जं
१९१	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४३०–१	पृथुक	पृथुलं
,,	,, –२	विकट	विकटं
,,	,, –२	पिपुलं	विपुलं
,,	१४३१–१	दैर्घ्य°	दैर्घ्य°
,,	१४३६–१	धीभ्र	धीभ्र°
,,	१४३८–१	प्रवर्ह	प्रवर्ह
१९२	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४३९–३	परार्द्ध°	परार्ध्य°
,,	१४४१–४	ऽधमं	ऽधमं
,,	१४४३–४	°दृग्	°द् दृग्
१९३	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
१९३	१४४६–४	निविडं	निबिडं
,,	१४४७–२	बहलं	वहलं
१९४	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४५४–१	स्थावरन्तु	स्थावरं तु
,,	१४५६–४	कुटिले	कुटिलं
,,	१४५८–३	°नगरं	नगतं
१९५	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४६५–१	प्रतिकूलन्तु	प्रतिकूलं तु
,,	१४६६–२	°सव्यन्तु	°सव्यं तु
१९६	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
१९७	,,	,,	,,
,,	१४८३–३	गूढ	गूढं
,,	१४८४–१	°शिशात	°शिशातं
१९८	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४८७–३	°मुत्त	°मुत्तं
,,	१४८८–४	°रीकृते	°रीकृते
,,	१४८९–३	सङ्कीर्ण	सङ्कीर्णं
,,	१४९१–४	°न्त्रिपितानि	°न्वेपितानि
,,	१४९२–२	समुत्त°	समुत्त°
१९९	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१४९६–३	मुनितं	मनितं
,,	,, –४	श्रुतम्	श्रुतम्
,,	१४९८–२	सम्वनन	संवनन

पृष्ठ	श्लो०पा०	अशुद्ध	शुद्ध
२००	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१५११-४	स ाः	समाः
२०१	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१५१२-२	लक्ष्मीच्छा°	लक्ष्मीश्छा°
,,	१५१७-२	भ्रेंशो	भ्रेंवो
२०२	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
,,	१५२१-४	छ्वनानि	छेवनानि
,,	१५२६-२	°दयूर्द्धं	°दयूर्द्धे
२०३	प्रथमपङ्क्तौ	तिर्यक्काण्डः	सामान्यकाण्डः
२०४	,,	,,	,,
,,	१५३९-२	हृटेः	हृटे

शेषनाममालाशिलोञ्छसहितस्य

अभिधानचिंतामणिकोशस्य

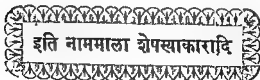
अकारादिवर्णानुक्रमेण शब्दानुक्रमणिका

ब.

र.

शेषअकारादि.

श.

इति नाममाला शेषस्याकारादि

शीलोञ्छे अकारादि.

फ.

श.

इति शेषनाममालाकारादि।

इति कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यप्रणीताया
नाममालायाः शीलोञ्छस्य शेषनाममाला-
याश्च मूलमकारादिक्रमश्च।

इति श्रेष्ठि देवचन्द ला० जैन पु० ग्रन्थाङ्कः ८८.

निघण्टुशेषेऽकारादिक्रमः

ध.

ल.

इति श्रेष्ठि देवचद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारे–ग्रन्थाङ्कः ९२

श्रीजैनआनंदपुस्तकालये लभ्यग्रन्था:-

१ अर्हत्स्तोत्र, सर्वज्ञसिद्धिः ऐन्द्रस्तुतिश्च	०-८-०
२ अनुयोगद्वार-चूर्णिर्हारिभद्रीयवृत्तिश्च	१-१२-०
३ उत्तराध्ययन-चूर्णिः	३-८-०
४ ऋषिभाषितानि	०-२-०
५ ज्योतिष्करण्डकप्रकीर्णकम् (सटीकम्)	३-०-०
६ जिनस्तुति देशना (हिन्दी)	०-६-०
७ तत्त्वतरंगिणी	०-८-०
८ त्रिषष्टीयदेशनासंग्रह.	०-८-०
९ दशवैकालिक-चूर्णि	४-०-०
१० पयीणकदसकम्(संस्कृतच्छायान्वितम्)	१-८-०
११ द्रव्यलोकप्रकाश	१-०-०
१२ नंदीआदिअकारादिक्रमो विषयक्रमश्च	१-८-०
१३ नंदीचूर्णिर्हारिभद्रीयवृत्तिश्च	१-४-०
१४ नवपद प्रकरण-बृहद्वृत्ति	३-०-०
१५ परिणाममाळा (लेजर पेपर)	०-१२ ०
,, ,, (ड्रोइंग पेपर)	०-१० ०
१६ प्रवचन-सारोद्धार (पूर्वार्द्ध)	३-०-०
१७ ,, ,, (उत्तरार्द्धः)	३-०-०
१८ पंचाशकादिशास्त्राष्टकम् मूलमात्रम्	२-०-०
१९ पंचाशकादिशास्त्राणामकारायनुक्रम	२-०-०
२० पंचवस्तुकग्रन्थः (सटीकः)	२-४-०

२१ पयरणसंदोहो	०-१२-०
२२ प्रव्रज्या-विधान-कुलकादि	०-३-०
२३ प्रत्याख्यानादि-विशेषणवती-वीशवीशी	१-४-०
२४ बारसासूत्रं (सचित्रं)	१२-०-०
२५ मध्यमसिद्धप्रभा व्याकरणम्	०-८-०
२६ यशोविजयजीकृत १२५, १५०, ३५०, गाथायाः स्तवनानि(साक्षिपाठसहितानि)	०-८-०
२७ युक्ति-प्रबोधः	१-८-०
२८ ललितविस्तरा (सटीप्पना)	०-१०-०
२९ वच्चवर्णसिद्धिः	०-४-०
३० विचार-रत्नाकरः	२-४-०
३१ विशेषावश्यक-विषयानुक्रमः अकारादिक्रमः	०-३-०
३२ वंदारुवृत्तिः	१-४-०
३३ श्राद्धविधिः (हिन्दी)	१-८-०
३४ क्षेत्रलोक-प्रकाशः	२-०-०

बृहत्सिद्धप्रभाव्याकरणम्
आचारांगसूत्रवृत्तिः
भगवतीसूत्र दानशेखरसूरिकृतवृत्तिसहितम्
पुष्पमाला अपरनाम उपदेशमालाप्रकरणवृत्तिः
तत्त्वार्थसूत्रम् (हारिभद्रीयटीकासहितम्)

श्री-जैन-आनंद-पुस्तकालय,
ओशवाल महोल्ला, गोपीपुरा, सुरत.

वाकोचरा नक्तकरलकाङ्का, न्युद्गोचरा सङ्गतरङ्गरङ्गाः ।
परागपूगौ सृगमस्तुलुङ्गकुडङ्गकालिङ्गतमङ्गमङ्गाः ॥ ७
वेगसमुद्गावपाङ्गवर्गौ घार्घा मद्घसपुच्छपिच्छगच्छाः ।
वाजौजकिलिञ्जपुञ्जमुञ्जा अवटपट्टहठमकोष्ठकोष्ठाः ॥ ८
अङ्गुष्ठगण्डौ लगुडमगण्डकरण्डकूष्माण्डगुडाः शिखण्डः ।
वरण्डरुण्डौ च पिचण्डनाडीव्रणौ गुणभ्रूणमलक्तकुन्तौ ॥ ९
पोतः पिष्टातः पृपतश्चोत्पातव्रातावर्थकपर्दौ ।
बुद्बुदगदमगदौ मकरन्दो, जनपदगन्धस्कन्धमगाधः ॥ १०
अर्धसुदर्शनदेवनमहाभिजनजनाः परिघातनफेनौ ।
पूपापूपौ सूपकलापौ रेफः शोफः स्तम्बनितम्बौ ॥ ११
शम्बाम्बौ पाञ्चजन्यतिष्यौ पुष्यः सिचयनिकाय्यरात्रवृत्राः ।
मश्चामित्रौ कटमपुण्ड्राऽऽराः कल्लोलोलौ च खलतल्लौ ॥ १२

कण्डोलपोटगल्पुद्गलकालवाल-
वेला गलो जगलहिङ्गुलगोलफालाः ।
स्याद्देवलो वहुलतण्डुलपत्रपाल-
वातूलतालजङ्गुला भूमलो निचोलः ॥ १३

कामलकुद्दालवयवसाः, सवरौरवयावाः शिवदावौ ।
माधवपणवादीनवहावस्रुवकोटीशाशाः स्पशवंशौ ॥ १४
कुशोड्डीशपुरोडाशवृषकुल्मासनिष्कुहाः ।
अहर्निर्यूहकल्हाः, पक्षराशिवरास्तृषिः ॥ १५

दुंदुभिर्यमतिर्वृष्णिपाप्यविज्ञातिरालिकल्योऽञ्जलिर्घृणिः।
अग्निवह्निक्रमयोऽह्दिदीदिविग्रन्थिकुक्षिद्दतयोऽर्दनिर्ध्वनिः॥
गिरिशिश्रुजायुकृप्वौ हाहाहूहूश्च नभहूर्गमुत्।
पादश्मानावात्मा पाप्मस्थेमोप्मयक्ष्माणः॥ १७

इति पुंलिङ्गाधिकारः।

स्त्रीलिङ्गं योनिमद्रुग्रीसेनावल्लितडिन्निशाम्।
वीचितन्द्रावटुग्रीवाजिह्वाशस्त्रीदयादिशाम्॥ १८
शिंशपाया नदीवीणाज्योत्स्नाचीरीतिथीधियाम्।
अङ्गुलीकलशीकङ्कुहिङ्गुपत्रीसुरानसाम्॥ १९
रास्नाशिलावचालालाशिम्बाकृष्णोष्णिकाश्रियाम्।
सूक्ष्मापण्याऽतसीधाय्यासरघारोचनासुवाम्॥ २०
हरिद्रामासिदूर्वाऽऽल्ववलाकाकृष्णलागिराम्।
इत्तु प्राण्यङ्गवाचि स्यादीदूदेकस्वरं कृतः॥ २१
पात्रादिवर्जितादन्तोत्तरपदः समाहारे।
द्विगुरन्नावन्तान्तो वाऽन्यस्तु सर्वो नपुंसकः॥ २२
लिनिमन्यनिण्यणिल्युक्ता', कचित्तिगल्पद्वस्कपू।
विंशत्याद्याशताद्द्वन्द्वे, सा चैक्ये द्वन्द्वमेययोः॥ २३
स्रुग्गीतिल्तामिदि ध्रुवा, खिडनरि वारि घटीभवन्धयोः।
शल्यध्वनिवाधभित्सु तु, क्ष्वेडा दुन्दुभिरक्षविन्दुषु॥ २४

गृह्या शाखापुरेऽस्मन्तेऽन्तिका कील रताहतौ ।
रज्जौ रश्मिर्यवादिर्दोषादौ गङ्गा सुरागृहे ॥ २५
अहंपूर्विकादिर्वर्षा, मघा अप्कृत्तिका वहौ ।
वा तु जलौकोऽप्सरसः, सिकतासुमन-समाः ॥ २६
गायत्र्यादय इष्टका बृहतिका संवर्तिका सज्जिका-
दूर्वीके अपि पादुका झिरुकया पर्यङ्किका मानिका ।
नीका कञ्चुलिकाऽलुका कलिकया राका पताकाऽन्धिका,
शङ्का पूपलिका त्रिका चविकयोल्का पञ्जिका पिण्डिका २७
क्षुवका क्षिपका कनीनिका, शम्बूका शिबिका गवेधुका ।
कणिका केका विपादिका, मिहिका यूका मक्षिकाऽष्टका २८
कूर्चिका कूचिका टीका, कोशिका केणिकोर्मिका ।
जलौका माविका घूका, कालिका दीर्घिकोष्ट्रिका ॥ २९
शलाका वालुकेषीका, विहङ्गिकेपिके उखा ।
परिखा विशिखा शाखा, शिखा भङ्गा सुरङ्गया ॥ ३०
जङ्घा चञ्चा कच्छा पिच्छा, पिञ्जा गुञ्जा खजा मजा ।
झञ्झा घंटा जटा घोण्टा, पोटा भिस्सटया छटा ॥ ३१
विष्ठा मञ्जिष्ठया काष्ठा, पाठा शुण्डा गुडा जडा ।
वेडा वितण्डया दाढा, राढा रीढाऽवलीढया ॥ ३२
घृणोर्णा वर्णा स्थूणा, दक्षिणा लिखिता लता ।
तृणता निवृता त्रेता, गीता सीता सिता चिता ॥ ३३

मुक्ता वार्ता लूताऽनन्ता, प्रसूता मार्जिताऽमृता ।
कन्था मर्यादा गदेक्षुगन्धा गोधा स्वधा सुधा ॥ ३४
सास्ना सूना धाना पम्पा, झम्पा रम्पा प्रपा शिफा ।
कम्बा भम्भा सभा हम्भा, सीमा पामारुमे उमा ॥ ३५
चिल्या पद्या पर्या योग्या, छाया माया पेया कक्ष्या ।
दूष्या नस्या शम्या संध्या, रथ्या कुल्या ज्या मङ्गल्या ॥ ३६
उपकार्या जलार्द्रेरा, प्रतिसीरा परम्परा ।
कण्डरा स्रग्धरा होरा, वागुरा शर्करा सिरा ॥ ३७
गुन्द्रा मुद्रा क्षुद्रा भद्रा, भस्त्रा छत्रा यात्रा मात्रा ।
दंष्ट्रा फेला वेला मेला, गोला दोला शाला माला ॥ ३८
मेखला सिध्मला लीला, रसाला सर्वला बला ।
कुद्दाला शष्कुला हेला, शिला सुवर्चला कला ॥ ३९
उपला शारिवा मूर्वा, लट्वा खट्वा शिवा दशा ।
कशा कुशेशा मञ्जूषा, शेपा मूपेपया स्वसा ॥ ४०
वत्सा विस्रसा भिस्सा, नासा वाहा गुहा स्वाहा ।
कक्षाऽऽमिक्षा रिक्षा राक्षा, मञ्जूषावल्यायतिस्लोटिः ॥ ४१
पेशिर्वासिर्वसतिविपणी नाभिनाल्यालि पालि-
र्भल्लिः पल्लिर्भ्रुकुटिशकटी चर्चरिः शाटिभाटी ।
खाटिर्वर्तिर्व्रततिवमिशुण्ठीतिरीतिर्वितर्दि-
र्दर्विर्नीविच्छविलिविशठिश्रेढिजात्याजिराजि ॥४२

रुचिः सूचिसाची खनिः खानिखारी,
खलिः कीलितूली क्रमिर्वापिधूली ।
कृपिः स्थालिहिण्डी त्रुटिर्वेदिनान्दी,
किकिः कुकुटिः काकलिः शुक्तिपङ्क्ती ॥ ४३

किखिस्ताडिकम्बी द्युतिः शारिराति-
स्तटिः कोटिविष्टी वटिर्गृष्टिवीथी ।
दरिर्वल्लरिमञ्जरिः पुञ्जिभेरी,
शरारिस्तुरिः पिण्डिमाढी त्रुपण्डिः ॥ ४४

राटिराटिरटविः परिपाटिः,
फालिगालिजनिकाकिनि कानिः ।
चारिहानिवलभि प्रधिकम्पी,
चुल्लिचुण्डितरयोऽहतिशाणी ॥ ४५

सनिः सानिमेनी मरिर्मारिरश्र्यो-
षधी विद्रधिर्झल्लरिः पारिरभ्रिः ।
शिरोधिः कविः कीर्तिगश्रीकवर्यः,
कुमार्योढकी सेदनी ह्रादिनीली ॥ ४६

हरिण्यश्मरी कर्तनीसम्यपश्र्वः,
करीर्येकपद्यक्षवत्यः प्रतोली ।
कृपाणीकदल्यौ पलालीहसन्यौ
वृसी गृध्रसी घर्घरी कर्परी च ॥ ४७

काण्डी खल्ली मदी घटी, गोणी खण्डाल्येषणी द्रुणी ।
तिलपर्णी केवली खटी, नद्रीरवसत्यौ च पातली ॥ ४८
वाली गन्धोली काकली गोष्ठ्यजाजी-
न्द्राणी मत्स्यण्डी दामनी शिञ्जिनी च ।
शृङ्गी कस्तूरी देहली मौर्व्यतिभ्या-
सन्दी क्षैरेय्यः दर्दुपर्शुशष्कुली॥ ४९
कर्णान्दुकच्छू तनुरज्जुचञ्चु-
स्नायुर्जुहूः सीमधुरौ स्फिगर्वाक् ।
द्वार्योदिवौ स्रुक्त्वगृचः शरद्वा-
श्छर्दिर्हरत्पामदृपदृशो नौः ॥ ५०

इति स्त्रीलिङ्गाधिकारः ।

नलस्तुतचसंयुक्तरुयान्तं नपुंसकम् ।
वेधआदीन् विना सन्तं, द्विस्वरं मन्नकर्तरि ॥ ५१
धनरत्नमोऽन्नहृपीकलमोघुसृणाङ्गणशुल्कशुभाम्बुरुहाम् ।
अघगूथजलांशुकदारुमनोविलपिच्छधनुर्दलतालुहृदाम् ५२
हलदु खसुखागुरुहिङ्गुरुचत्वचभेषजतुत्थकुसुम्भदृशाम् ।
मरिचास्थिशिलाभवसक्थकृत्तलदान्तिकवल्कलसिध्मयुधाम्
सौवीरस्थानकह्लारक्षौमधौतेयकासृजाम् ।
लवणव्यञ्जनफल्गप्रसूनद्रवतां समिद् ॥ ५४

पुरं सद्माङ्गयोरछत्रशीर्षयोः पुण्डरीकके ।
मधु द्रवे भुवं शश्वत्कयोः सपुरं घटे ॥ ५५
अयूपे दैवेऽकार्यादौ, युगं दिष्टं तथा कटु ।
असे द्वन्द्वस्थले धन्वारिष्टमद्रुमपक्षिणोः ॥ ५६
धर्मं दानादिके तुल्यभागेऽर्धे ब्राह्मणं श्रुतौ ।
न्याय्ये सारं पद्ममभिबिन्दौ काममनुमतौ ॥ ५७
खलं भुवि तथा लक्षं, वेध्येऽहः सुदिनैकतः ।
भूमोऽसंख्यात एकार्थे, पथः संख्यान्ययोत्तरः ५८
द्वन्द्वैकत्वाव्ययीभावौ, क्रियाऽव्ययविशेषणे ।
कृत्याः क्तानाः खलन्भिद्भावे, आ त्वात्त्वादिः समूहजः ५९
गायत्र्याद्यण्वार्थेऽव्यक्तमथानञ्कर्मधारयः ।
तत्पुरुषो बहूनां चेच्छाया शालां विना सभा ६०
राजवर्जितराजार्थराक्षसादेः परापि च ।
आदावुपक्रमोपज्ञे, कन्थोशीनरनामनि ॥ ६१
सेनाशालासुराच्छायानिशा वोर्णा शशात्परा ।
आद्रणो गृहतः स्थूणा, संख्याऽदन्ता शतादिका ॥ ६२
मौक्तिकं माक्षिकं सौसिकं क्षीतकं,
नाणकं नाटकं खेटकं तोटकम् ।
आह्निकं रूपकं जापकं जालकं,
वैणुकं गैरिकं कारकं वासुकम् ॥ ६३

रुचकं धान्याकनि-शलाकाली-
कालिकशल्कोपसूर्यकाल्कम् ।
कवककिंवुकतोकतिन्तिडीकै-
ङ्कं छत्राकत्रिकोल्मुकानि ॥ ६४
मार्द्वीककदम्बके चुकचिवुककुतुकमनूकचित्रके ।
कुहुजकं मधुपर्कशीर्षके, शाल्कं कुलकं प्रकीर्णकम् ॥ ६५
हलीसकपुष्पके खलिङ्गं, स्फिगमङ्गं प्रगचोचवीजपिञ्जम् ।
रिष्टं फाण्टं ललाटमिष्टव्युष्टकरोटकपीटचीनपिष्टम् ॥ ६६
शृङ्गाटमोरटपिटान्यथ पृष्ठगोष्ठे,
भाण्डाण्टतुण्डशरणग्रहणेरिणानि ।
पिङ्गाणतीक्ष्णलवणद्रविण पुराणं,
त्राणं शणं हिरणकारणकार्मणानि ॥ ६७
पर्याणर्णत्राणपारायणानि,
श्रीपर्णोष्णे धोरणक्षूणभूतम् ।
प्रादेशान्तादमन्तर्गीतं निशान्तं
वृत्तं तूस्तं वार्तवाहित्थमुक्थम् ॥ ६८
अच्छोदगोदकुसिदानि कुसीदतुन्द-
वृन्दास्पदं दपदनिम्न सशिल्पतल्पम् ।
कूर्पत्रिविष्टपपरीपवदन्तरीप-
रूपं च पुष्पनिकुरम्बकुटुम्बशुल्बम् ॥ ६९

प्रसभतलभशुप्माध्यात्मधामेर्मसूक्ष्मं,
किलिमतलिमतोक्मं युग्मतिग्मं त्रिसध्यम् ।
किसलयशयनीये सायखेयेन्द्रियाणि,
द्रुवयभयकलत्रद्वापरक्षेत्रसत्रम् ॥　　७०
शृङ्गबेरमजिराभ्रपुष्करं, तीरमुत्तरमगारनागरे ।
स्फारमक्षरकुकुन्दरोदरमान्तराणि शिबिरं कलेवरम् ॥　७१
सिन्दूरमण्डूरकुटीरचामर-
क्रूराणि दूराररवैरचत्वरम् ।
औशीरपातालमुलखलार्तवे,
सत्त्वं च सान्त्वं दिवकिण्वयौतवम् ॥　　७२
विश्वे वृशे पलिशर्मापेशकिल्विषानु-
तर्षार्षिषं मिषमृचीषमृजीषशीर्षे ।
पीयूषसाध्वसमहानससाहसानि
कासीसमत्सतरसं यवस विस च ॥　　७३
मन्दाक्षवीक्षमथ सक्थि शयातु यातु,
स्वाद्वाशु तुम्बरु कशेरु शलालु चालु ।
संयत्ककुन्महदहानि पृषत्पुरीतत्,
मर्माणि रोम च मसञ्च जगल्ललाम ॥　　७४

इति नपुंसकलिङ्गाधिकार ।

पुंस्त्रीलिङ्गश्चतुर्दशोऽङ्के शङ्कुर्निरये च दुर्गतिः ।
दोर्मूले कक्ष आकरे गञ्जो मूरुहि बाणपिप्पलौ ॥ ७५
नाभिः प्राण्यङ्गके प्रधिर्नेमौ कचन वलिर्गृहे कुटः ।
श्रोण्यौषध्योः कटो भ्रमो मोहे पिण्डो वृन्दगोलयोः ॥ ७६
भक्तनीनिकयोस्तारो, मेऽश्लेषहस्तश्रवणाः ।
कणः स्फुलिङ्गे लेशे च, वराटो रज्जुशल्कयोः ॥ ७७
कुम्भः कलशे तरणिः, समुद्रार्कांशुयष्टिषु ।
भागधेयो राजदेये, मेरुजम्ब्वां सुदर्शनः ॥ ७८
करेणुर्गजहस्तिन्योरल्पाल्याख्यापत्यतद्धितः ।
लाजवल्लदृशौ भृङ्गीहाद्याः प्रत्ययभेदतः ॥ ७९
शुण्डिकचर्ममसेवकौ सल्लकमल्लकयूथिका अपि ।
शल्यकपुटिकौ पिपीलिकशुण्डुकन्दुकुत्तुरुष्कतिन्दुकाः ८०

शुङ्गोऽथ लघभुजशाटसटाः सपाटः,
कीटः किटस्फटघटा वरटः स्लिटः ।
चोटश्चपेटकटशुण्डगुडाः सशाणाः,
स्थूणारिपर्णफणगर्तरथाजमोदाः ॥ ८१

विघ्रुपकलम्बनितम्बनाः, सहचरमुद्गरनालिकेरदाराः ।
मधुकरकरौ कुठारधारौ, वटरशफरमसूरकिलराडाः ८२
पटोलः कम्पटो मञ्जो, दंशो गण्डूषवेतसौ ।
डालसो रभसो वर्तिवितस्तित्रिपुटमसूरिः ॥ ८३

ऊर्मिशम्यौ रत्यरत्नी अवीचि-
लेव्यण्याणिश्रेणयः श्रोण्यरण्यौ ।
पार्ष्णीशल्यौ शाल्मलिर्यष्टिमुष्टी,
योनीसुन्यौ स्वातिगव्यूतिवस्त्यः ॥ ८४

मेथिर्मेधिमशी मपीपुषी ऋष्टिः पाटलिजाटली अहिः ।
पृश्निस्तिथ्यशनी मणिः सृणिर्मौलिः केलिहलीमरीचयः ८५

हन्वाखूः कर्कन्धुः सिन्धुर्मृत्युमन्वाट्टेर्वारुः ।
उरुः कन्दुः काकुः किष्कुर्बाहुगवेधू रा गौर्भाः ॥ ८६

इति पुंस्त्रीलिङ्गाः ।

पुंनपुंसकलिङ्गोऽब्जः, शङ्खे पद्मोऽब्जसंख्ययोः ।
कंसः पुंसि कुशो बर्हिर्वालो ह्रीवेरकेशयोः ॥ ८७

द्वापरः संशये छेदे, पिप्पलो विष्टरोऽतरौ ।
अब्दो वर्षे दरस्त्रासे, कुकूलस्तुषपावके ॥ ८८

परीवादपर्यङ्कयोर्जन्यतल्पौ,
तपोघर्मवत्सानि माघोष्णहृत्सु ।
वटस्तुल्यतागोलभक्ष्येषु वर्णः,
सितादिस्वरायो रणे संपरायः ॥ ८९

सैन्धवो लवणे भूतः, प्रेते तमो विधुंतुदे ।
सदायौ कस्वरे कृच्छ्रं, मते शुक्रोऽग्निमासयोः ॥ ९०

कर्पूरस्वर्णयोश्चन्द्र, उडावृक्षं छदे दलः ।
धर्मः स्वभावे रुचको, भूषाभिन्मातुलुङ्गयोः ॥ ९१
पाताले वाडवो वर्द्धः, सीसे आमलकः फले ।
पिटजङ्गलसत्त्वानि, पिटकामांसजन्तुषु ॥ ९२
मधुपिण्डौ सुरातन्वोर्नाम शेवालमध्ययोः ।
एकाद्यात्रः समाहारे, तथा सूतककूलकौ ॥ ९३

वैनीतकभ्रमरकौ मरको वलीक-
वल्मीकवस्कपुलकाः फरकव्यलीकौ ।
किंजल्ककल्कमणिकस्तवका वितङ्क-
वर्चस्कचूचुकतडाकतटाकतङ्काः ॥ ९४

चालकः फलकमालकालका,
मूलकखिलकपङ्कपातकाः ।
कोरकः करककन्दुकान्दुका-
ऽनीकनिष्कचषका विशोपकः ॥ ९५

शाटककण्टकटङ्कविटङ्का, मस्तकमेचकनाकपिनाकाः ।
पुस्तकमस्तकमुस्तकशाका, वर्णकमोदकमूषिकसुप्काः ॥ ९६

चण्डातकश्चरकरोचककञ्चुकानि,
मस्तिष्कयावककरण्डकतण्डकानि ।
आतङ्कशूकसरकाः कटकः सशुल्कः,
पिण्याकशर्करकहंसकशङ्कुपुङ्खाः ॥ ९७

नखमुखमधिकाङ्गः संयुगः पद्मरागो,
भगयुगमथ टङ्कोद्योगशृङ्गा निदाघः ।
क्रकचकवचकूर्चार्धर्चपुच्छोञ्छकच्छाः,
व्रजमुद्गजनिकुञ्जौ कुञ्जमूर्जाम्बुजाश्च ॥ ९८

ध्वजमलयजकूटाः कालकूटारकूटौ,
कवटकपटखेटाः कर्पटः पिष्टलोष्टौ ।
नटनिकटकिरीटाः कर्वटः कुक्कुटाट्टौ,
कुटयकुटविटानि व्यङ्कटः कोट्टकुष्ठाः ॥ ९९

कमठो वारुण्डखण्डषण्डा,
निगडाक्रीडनडप्रकाण्डकाण्डाः ।
कोदण्डतरण्डमण्डमुण्डा,
दण्डाण्डौ दृढवारबाणबाणाः ॥ १००

कार्षापणश्रवणपक्कणकंकणानि,
द्रोणापराह्णचरणानि तृणं सुवर्णम् ।
स्वर्णव्रणौ वृषणभूषणदूषणानि,
भाणस्तथा किणरणभवणानि चूर्णः ॥ १०१

तोरणपूर्तनिकेतनिवाताः, पारतमन्त्युतप्रयुतानि ।
क्ष्वेडितमक्षतदैवतवृत्तैरावतलोहितहस्तव्रतानि ॥ १०२

अतोपवीतौ पलितो वसन्तध्वान्तायुतद्यूतघृतानि पुस्तः ।
शुद्धान्तवुस्तौ रजतो मुहूर्तद्वियूथयूथानि वरूथगूथौ १०३
प्रस्थं तीर्थं प्रोथमलिन्दः, ककुदः कुकुदाष्टापदकुन्दाः ।
गुदद्रोहदकुमुदच्छदकन्दार्बुदसौधमथोत्सेधकबन्धौ १०४

आद्धायुधान्धौपधगन्धमादन-
प्रस्फोटना लम्पिधानचन्दनाः ।
वितानराजादनशिश्नयौवना-
पीनोदपानासनकेतनाशनाः ॥ १०५
नलिनपुलिनमीना वर्धमानः समानो-
द्वनदिनशतमाना हायनस्थानमानाः ।
धननिधनविमानाखाडनस्त्रैनवस्त्रा,
भवनभुवनयानोद्यानवातायनानि ॥ १०६
अभिधानद्वीपिनौ निपानः,
शयनं लशुनरसोनगृञ्जनानि ।
सलिलस्थलीनानुमानदीपाः,
कुणपकुतपावापचापशूर्पाः ॥ १०७
स्तूपोडुपौ विटपमण्डपशष्पवाप्य-
द्वीपानि विष्टपनिपौ शफडिम्बविम्बाः ।
जम्भः कुसुम्भकुम्भौ रूलभो निमोऽर्म-
संक्रामसंक्रमललामहिमानि हेमम् ॥ १०८

उद्यमकामोद्यामाश्रमकुट्टिमकुसुमसंगमा गुल्मः ।
क्षेमक्षौमौ कम्बलिवाह्यौ मैरेयतूर्यौ च ॥ १०९

पूयाऽजन्यप्रमयसमया राजसूयो हिरण्या-
रण्ये संख्यं मलयवलयौ वाजपेयः कषायः ।
शल्यं कुल्याव्ययकवियवव्रोमयं पारिहार्यः,
पारावारातिखरशिखरक्षेत्रवस्त्रोपवस्त्राः ॥ ११०

अलिंजरः कूवरकूरवेरनीहारहिञ्जीरसहस्रमेंढ्राः ।
संसारसीरौ तुवरश्च सूत्रशृङ्गारपद्मान्तरकर्णपूराः ॥ १११

नेत्रं वक्रपवित्रपत्रसमरौशीरान्धकारा वरः,
केदारमवरौ कुलीरशिशिरावाडम्बरो गह्वरः ।
क्षीरं कोटरचक्रचुक्रतिमिराङ्गारास्तुपारः शरो,
भ्राष्ट्रोपह्वरराष्ट्रतक्रजठरार्द्राः कुञ्जरः पञ्जरः ॥११२

कर्पूरनूपुरकुटीरविहारवार-
कान्तारतोमरदुरोदरवासराणि ।
कासारकेसरकरीरशरीरजीर-
मञ्जीरशेखरयुगंधरवज्रवप्राः ॥ ११३

आलवालपलभालपलालाः, पल्वलः खलचषालविशालाः ।
शूलमूलमुकुलाखलतैलौ, तूलकुड्मलतमालकपालः ११४

कवलप्रवालचलशम्बलोत्पलो-
पलशीलशैलशकलाङ्कुलाञ्चलाः।
कमलं मल्ल मुशलशालकुण्डलाः,
कललं नलं निगलनीलमङ्गलाः॥ ११५

काकोलहलाहलौ हलं, कोलाहलकङ्कालगल्कलाः।
सौवर्चलधूमले फलं, हालाहलजम्बालखण्डलाः॥ ११६

लाङ्गूलगरलविन्द्रनीलगाण्डीवगाण्डिवाः।
उल्वः पारशवः पार्श्वापूर्वत्रिदिवताण्डवाः॥ ११७

निष्ठेवः प्रग्रीवः शरावरावौ भावकीर्तवानि।
देवः पूर्वः पल्लवनरवौ, पाश, कुलिशं कर्कशकोशौ, ११८

आकाशकाशकणिशाङ्कुशरोपवेषो-
ष्णीषाम्बरीषविषरोहिषमाषमेषाः।
मल्लूषयूषमथ कोषकरीषकर्ष-
वपासिपा रसबुसेक्षसचिक्कसाश्च॥ ११९

कर्पास आसो दिवसावतंसवीतंसमासाः पनसोपवासौ।
निर्यासमासौ चमसासकासस्नेहानि वहौ गृहगेहलोहाः १२०

पुष्पाहदेहौ पटहस्तनूरुहो,
ह्रस्वोऽरारित्स्थाणुकमण्डलूनि च।

चाटुश्चटुर्जन्तुकशिप्वणुस्तथा,
जीवातु कुस्तुम्बरु जानु सानु च ॥ १२१

कम्बुः सक्तुर्दार्वगुरुर्वास्तु पलाण्डु-
र्हिङ्गुः शिग्रुर्दौखितउः सीध्वथ भूम ।
वेम प्रेम ब्रह्म गरुल्लोम विहायः,
कर्माष्ठीवत्पक्ष्मधनुर्नाममहिम्नी ॥ १२२

इति पुंनपुंसकलिङ्गाः ।

स्त्रीक्लीबयोर्नखं शुक्तौ, निश्चं मधुकमौषधे,
माने लुक्षं मधौ कल्यं, क्रोडोऽङ्के तिन्दुकं फले ॥
तरलं यवाग्वां पुष्पे, पाटलं पटलं चये ।
वसन्ततिलकं वृत्ते, कपालं भिक्षुभाजने ॥ १२३
अर्धपूर्वपदो नावक्षणकर्त्रनटौ क्वचित् ।
चौराद्यमनोज्ञाद्यकञ् , कथानककशेरुके ॥ १२४
वंशिकवकौष्ठिककन्यकुब्जपीठानि नक्तमवहित्थम् ।
रशनं रसनाच्छोटनशुम्बं, तुम्बं महोदयं कांस्यम् ॥ १२५
मृगव्यचव्ये च वणिज्यवीर्यैनासीरगात्रापरमन्दिराणि ।
तमिस्रशस्त्रे नगरं मसूरत्वक्षीरकादम्बरकाहलानि ॥ १२६

स्थालीकदल्यौ स्थलजालपित्तला-
गोलायुगल्यो बडिशं च छर्दि च ।
अलाबु जम्बूडुरुषः सरः सदो,
रोदोऽर्चिषी दाम गुणे त्वयट् तयट् ॥ १२७

इति स्त्रीनपुंसकलिङ्गाः ।

स्वतस्त्रिलिङ्गः सरको ऽनुतर्षे शललः शले ।
करकोऽब्दोपले कोशः, शिम्बा खड्गपिधानयोः ॥ १२८
जीवः प्राणेषु केदारे, वलजः पवने खलः ।
बहुलं वृत्तनक्षत्रपुराद्याभरणाभिधाः ॥ १२९
भल्लातक आमलको, हरीतकविभीतकौ ।
तारकाढकपिटकस्फुलिङ्गा विडङ्कतयौ ॥ १३०
पटः पुटो वटो वाटः, कपाटशकटौ कटः ।
पेटो मठः कुण्डनीडविषाणास्तूणकङ्कतौ ॥ १३१
मुस्तः कुथेङ्गुदजृम्भदाडिमाः, पिठरप्रतिसरपात्रकंदराः ।
नखरो वलरो दरः पुरश्छत्रः कुवलमृणालमण्डलाः १३२
नालप्रणालपटलार्गलशृङ्खलकन्दलाः ।
पूलावहेलौ कलशकटाहौ षष्टिरेष्विषु ॥ १३३

इति स्वतस्त्रिलिङ्गाः ।

परलिङ्गो द्वन्द्वोऽंशी द्वेऽर्थो वाच्यवदपत्यमिति नियताः ।
अत्र्यारोपाभावे गुणवृत्तेराश्रयाद्वचनलिङ्गे ॥ १३४

प्रकृतेर्लिङ्गवचने बाधन्ते स्वार्थिकाः क्वचित् ।
प्रकृतिर्हरीतक्यादिर्न लिङ्गमतिवर्तते ॥ १३५

वचनं तु खलतिकादिर्बह्वर्थोऽस्येति पूर्वपदभूता ।
स्त्रीपुंनपुंसकानां सह वचने स्यात् परं लिङ्गम् ॥ १३६

नन्ता संख्या डतिर्युष्मदस्मच्च स्युरलिङ्गकाः ।
पदं वाक्यमव्ययं चेत्यसंख्यं च तद्बहुलम् ॥ १३७

निःशेषनामलिङ्गानुशासनान्यभिसमीक्ष्य संक्षेपात् ।
आचार्यहेमचन्द्रः समदृभदनुशासनानि लिङ्गानाम् ॥ १३८

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितं लिङ्गानुशासनं समाप्तम् ॥

एकाक्षरकोशः ।

अकारो वासुदेवः स्यादाकारस्तु पितामहः ।
पूजायामपि माङ्गल्ये आकारश्च प्रकीर्तितः ॥ १ ॥
इकार उच्यते कामो लक्ष्मीरीकार उच्यते ।
उकारः शङ्करः मोक्त ऊकारश्चापि लक्षणे ॥ २ ॥
रक्षणे चापि ऊकार ऋकारो ब्रह्मणि स्मृतः ।
ऋकारो वेदमाता स्याद्दकारो दनुजप्रसूः ॥ ३ ॥
ऌकारो देवजातीनां माता सद्भिः प्रकीर्तिता ।
ॡकारः सर्यते पूर्वैर्जननी शब्दकोविदैः ॥ ४ ॥
एकार उच्यते विष्णुरैकारः स्यान्महेश्वरः ।
ओकारस्तु भवेद्ब्रह्मा औकारोऽनन्त उच्यते ॥ ५ ॥
अं स्याच्च परमं ब्रह्म अः स्याच्चैव महेश्वरः ।
कः प्रजापतिरुद्दिष्टः कोऽर्कवाय्वनलेषु च ॥ ६ ॥
कश्चात्मनि मयूरे च कः प्रकाश उदाहृतः ।
कं शिरो जलमाख्यातं कं सुखं च प्रकीर्तितम् ॥७॥
पृथिव्यां कुः समाख्यातः कुः शब्देऽपि प्रकीर्तितः ।
खमिन्द्रिये खमाकाशो खः खर्गेऽपि प्रकीर्तितः ॥८॥
सामान्ये च तथा शून्ये खशब्दः परिकीर्तितः ।
गो गणेशः समुद्दिष्टो गन्धर्वो गः प्रकीर्तितः ॥९॥

गं गीतं **गा** च गाथा स्याद्गौश्च धेनुः सरस्वती ।
घा घण्टाथ समाख्याता **घो** घनश्च प्रकीर्तितः ॥१०॥
घो घण्टाहननेऽधर्मे क्षुर्घोणा घूर्घ्वनावपि ।
ङकारो भैरवः ख्यातो ङकारो विषयस्पृहा ॥११॥
चश्चन्द्रमाः समाख्यातो भास्करे तस्करे मतः ।
निर्मलं **छं** समाख्यातं तरले **छः** प्रकीर्तितः ॥१२॥
छेदके **छः** समाख्यातो विद्वद्भिः शब्दकोविदैः ।
जकारो गायने प्रोक्तो जेमने **जः** प्रकीर्तितः ॥१३॥
जेता **ज**श्च प्रकथितः सूरिभिः शब्दशासने ।
रवो झकारः कथितो नष्टे झश्चोच्यते बुधैः ॥१४॥
झकारश्च तथा वायौ नेपथ्ये समुदाहृतः ।
ञकारो गायने प्रोक्तो ञकारो झर्झरध्वनौ ॥१५॥
टो धरित्र्यां च करके **टो** ध्वनौ च प्रकीर्तितः ।
ठकारो जनतायां स्याट्टो ध्वनौ च शठेऽपि च ॥१६॥
ठो महेशः समाख्यातष्ठश्च शून्ये प्रकीर्तितः ।
बृहद्ध्वनौ च ठः प्रोक्तस्तथा चन्द्रस्य मण्डले ॥१७॥
डकारः शङ्करे त्रासे ध्वनौ भीमे निरुच्यते ।
ढकारः कीर्तिता ढक्का निर्गुणे निर्धने मतः ॥१८॥
णकारः सूकरे ज्ञाने निश्चये निर्णयेऽपि च ।
तकारः कीर्तितश्चौरे क्रोडपुच्छे प्रकीर्तितः ॥१९॥

शिलोच्चये थकारः स्यात्थकारो नयरक्षणे ।
दकारोऽद्रौ कलत्रे च छेदे दाने च दातरि ॥२०॥
धं धने सधने **धः** स्याद्विधातरि मनावपि ।
धिषणा **धीः** समाख्याता धूश्चैवं भारवित्तयोः ॥२१॥
नेता **न**श्च समाख्यातस्तरणौ **नः** प्रकीर्तितः ।
नकारः सौगते बुद्धौ स्तुतौ वृक्षे प्रकीर्तितः ॥२२॥
नशब्दः स्वागते बन्धौ वृक्षे सूर्ये च कीर्तितः ।
पः कुबेरः समाख्यातः पश्चिमे च प्रकीर्तितः ॥२३॥
पवने **पः** समाख्यातः **पः** स्यात्पाने च पातरि ।
कफे वारे **फ**कारः स्यात्तथाऽऽह्वाने प्रकीर्तितः ॥२४॥
फूत्कारेपि च **फः** प्रोक्तस्तथा निष्फलभाषणे ।
बकारो वरुणः प्रोक्तः कलशे **बः** फलेऽपि च ॥२५॥
वक्षःस्थले च **बः** प्रोक्तो गदायां समुदाहृतः ।
नक्षत्रे **भं** बुधाः प्राहुर्भवने **भः** प्रकीर्तितः ॥२६॥
दीप्ति**र्भा** स्याच्च **भू**र्भूमि**र्भी**र्भयं कथितं बुधैः ।
मः शिवश्चन्द्रमा वेधा **मा** लक्ष्मीश्च प्रकीर्तिता ॥२७॥
मा च मातरि माने च बन्धने **मः** प्रकीर्तितः ।
यशो **यः** कथितः प्राज्ञै**र्यो** वायुरिति शब्दितः ॥२८॥
याने यातरि **य**स्त्यागे कथितः शब्दवेदिभिः ।
रश्च रामेऽनिले वह्नौ भूमावपि धनेऽपि च ॥२९॥

इन्द्रियेन्धनरोगे च रुर्भवे च प्रकीर्तितः ।
लो दीप्तौ द्यां लश्च भूमौ भये चाह्लादनेऽपि च ॥३०॥
लो वाते लवणे च स्याल्लो दाने च प्रकीर्तितः ।
लः श्लेषे चाशये चैव प्रलये साधनेऽपि लः ॥ ३१ ॥
मानसे वरुणे चैव लकारः सान्त्वनेऽपि च ।
विश्च पक्षी निगदितो गगनं परिकीर्तितम् ॥ ३२ ॥
शं सुखं शंकरः श्रेयः शश्च सौम्नि निगद्यते ।
शयने शः समाख्यातो हिंसायां शो निगद्यते ॥३३॥
षः कीर्तितो बुधैः श्रेष्ठे षश्च गम्भीरलोचने ।
उपसर्गे परोक्षे च षकारः परिकीर्तितः ॥ ३४ ॥
सः कोपे वरणे सः स्यात्तथा शूलिनि कीर्तितः ।
सा च लक्ष्मीर्बुधैः प्रोक्ता गौरी सा च स ईश्वरः ३५
हः कोपे वारणे हश्च तथा शूली प्रकीर्तितः ।
हिः पद्मावरणे प्रोक्तो हिः स्याद्धेत्ववधारणे ॥३६॥
क्षः क्षेत्रे वक्षसि प्रोक्तो बुधैः क्षः शब्दशासने ।
क्षिः क्षेत्रे क्षत्ररक्षे च नृसिंहे च प्रकीर्तितः ॥३७॥
आगमेभ्योऽभिधानेभ्यो धातुभ्यः शब्दशासनात् ।
एवमेकाक्षरं नामाभिधानं रचितं मया ॥ ३८ ॥

इत्येकाक्षरकोशः समाप्तः ॥

श्रीः ।

श्रीपुरुषोत्तमदेवप्रणीतः कोशः

शब्दभेदप्रकाशः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

प्रबोधमाधातुमशाब्दिकानां
कृपामुपेत्याविशतां कवीनाम् ।
कृतो मया रूपमवाप्य शब्द-
भेदप्रकाशोऽखिलवाङ्मयार्थः ॥ १ ॥

विन्ध्यादगारमागारमपगामापगामपि ।
अरातिमारातिमथो अम आमः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥
भवेदमर्प आमर्पोऽप्यङ्कुरोऽङ्कूर एव च ।
अन्तरिक्षमन्तरीक्षमगस्त्योऽगस्तिरेव च ॥ ३ ॥
अटरूषश्चाटरूषोऽप्यवश्योऽवश्य एव च ।
प्रतिश्यायः प्रतीश्यायो भल्लूको भल्लुकोऽपि च ॥४॥
उल्मूकमुल्मुकं प्राहुः शम्बूकमपि शम्बुकम् ।
जतुका स्याज्जतूकापि मयूरो मयुरो मतः ॥ ५ ॥
वास्तुकं चापि वास्तूकं देवकी दैवकीति च ।
ज्योतिषं ज्यौतिषं चापि ष्ठेवनं ष्ठीवनं तथा ॥ ६ ॥

इन्द्रियेन्धनरोगे च रूर्भवे च प्रकीर्तितः ।
लो दीप्तौ धां लश्च भूमौ भये चाह्लादनेऽपि च ॥२
लो वाते लवणे च स्याल्लो दाने च प्रकीर्तितः ।
लः श्लेषे चाशये चैव प्रलये साधनेऽपि लः ॥ ३१ ॥
मानसे वरुणे चैव लकारः सान्त्वनेऽपि च ।
विश्च पक्षी निगदितो गगनं परिकीर्तितम् ॥ ३२ ॥
शं सुखं शंकरः श्रेयः **श**श्च सीम्नि निगद्यते ।
शयने **शः** समाख्यातो हिंसायां शो निगद्यते ॥३३॥
षः कीर्तितो बुधैः श्रेष्ठे **ष**श्च गम्भीरलोचने ।
उपसर्गे परोक्षे च षकारः परिकीर्तितः ॥ ३४ ॥
सः कोपे वरणे **सः** स्यात्तथा शूलिनि कीर्तितः ।
सा च लक्ष्मीर्बुधैः प्रोक्ता गौरी **सा** च **स** ईश्वरः ३५
हः कोपे वारणे हश्च तथा शूली प्रकीर्तितः ।
हिः पद्मावरणे प्रोक्तो **हिः** स्याद्धेत्ववधारणे ॥३६॥
क्षः क्षेत्रे वक्षसि प्रोक्तो बुधैः **क्षः** शब्दशासने ।
क्षिः क्षेत्रे क्षत्ररक्षे च नृसिंहे च प्रकीर्तितः ॥३७॥
आगमेभ्योऽभिधानेभ्यो धातुभ्यः शब्दशासनात् ।
एवमेकाक्षरं नामाभिधानं रचितं मया ॥ ३८ ॥

इत्येकाक्षरकोशः समाप्त. ॥

वेशो वेषश्च कथितो वुपोऽपि स्याद्बुसस्तथा ।
स्याद्धनुर्धनुषा सार्धं जरसा च जरां विदुः ॥ १७ ॥
सूकरः शूकरोऽपि स्यात्सृगालश्च शृगालवत् ।
सूरः शूरश्च कथितः कलसः कलशोऽपि च ।
तनुश्च तनुषा सार्धं धनुना च धनुर्विदुः ॥ १८ ॥
सुनासीरः शुनासीरो नारायणनरायणौ ।
यातुधानो जातुधानो लक्षणो लक्ष्मणोऽपि च ॥१९॥
श्वशुरः स्वसुरोऽपि स्याच्चरित्रं चरितं तथा ।
पारदं पारतं वासा वासकः क्रमिणः क्रमिः ॥ २० ॥
त्रिफला त्रिफलं चापि कृसरा किशरापि च ।
भवेद्वृष्टिस्तथा विष्टिः प्रियालः स्यात्पियालवत् ॥२१॥
कलाटिनः कलाटीनो वलिशो वडिशोऽपि च ।
संकरः शंकरोऽपि स्यान्मद्गलो मुद्गलोऽपि च ॥२२॥
मुद्गरो मद्गुरश्चापि मकुटं मुकुटं त्विह ।
सुकृतं सूकृतं चापि चुलुकं चूलुकं तथा ॥ २३ ॥
करञ्जः करजोऽपि स्यात्परेतः प्रेत उच्यते ।
किर्मीरोऽपि च कर्मीरो हायनं ह्यनं स्मृतम् ॥ २४ ॥
शौण्डीयमपि शौण्डीरं ज्येष्ठे ज्यैष्ठोऽपि दृश्यते ।
सौदाम्नी च सुदाम्नी च सौदामन्यपि दृश्यते ॥२५॥

सूत्रामापि च सुत्रामा हनूमान्हनुमानपि ।
दुषणं स्याद्दूषणं च भवेदुषरमूषरम् ॥ ७ ॥
वन्धूरं वन्धुरं च स्यादूरीकृतमुरीकृतम् ।
वाह्लीकं वाह्लिकं चापि गाण्डीवं गाण्डिवं तथा ॥ ८ ॥
उपाप्यूपा ननन्दा च ननान्दापि प्रकीर्तिता ।
चाण्डालोऽपि च चण्डालो वादान्योऽपि वदान्यवत्॥९॥
हालाहलं हालहलं वदन्त्यपि हलाहलम् ।
हलालं च हलालं च हाहलं च प्रचक्षते ॥ १० ॥
प्रकाणः प्रकणश्चापि श्यामाकः श्यामकोऽपि च ।
साहचरः सहचरः स्फाटिकं स्फटिकं तथा ॥ ११ ॥
गन्धर्वोऽपि च गान्धर्वश्चमरश्चामरस्तथा ।
चोरश्चौरश्चटुश्चाटुश्चोलं चेलं चमुश्चमूः ॥ १२ ॥
चञ्चुश्चञ्चूस्तलस्तालः श्यामलः स्यामलस्तथा ।
धान्याकमपि धन्याकं युतकं यौतकं तथा ॥ १३ ॥
कवाटं च कपाटं च कविलं कपिलं तथा ।
करवालः करपालोऽवनीपकवनीपकौ ॥ १४ ॥
पारावतः पारवतो जरा स्याज्जरसा सह ।
जटायुषा जटायुश्च विन्द्यादायुस्तथाऽऽयुषा ॥ १५ ॥
सायं सायो भवेत्कोशः कोपः शण्डश्च षण्डवत् ।
भाविकं भविकं चापि मुषलं मुसलं तथा ॥ १६ ॥

चर्षाः स्युर्वरिषाभिस्तु हविषापि हविस्तथा ।
सर्षपः स्यात्सरिषपः कर्षः स्यात्करिषेण च ॥ ३६ ॥
मारिषो मर्षं इत्युक्तः परशुः पर्श एव च ।
हारितो हरितोऽपि स्यान्मुनिपक्षिविशेषयोः ॥ ३७ ॥
तुवरस्तूवरोऽपि स्यात्कुवरः कूवरस्तथा ।
उत्तमोऽनुत्तमोऽपि स्यादाहतं स्यादनाहतम् ॥ ३८ ॥
उदारे चानुदारः स्यादुदग्रे चानुदग्रवत् ।
कोकोणः कोकणश्चापि मिहिरो महिरस्तथा ॥ ३९ ॥
महिलायां महेलापि महला स्यान्महेलिका ।
छेदश्छेकश्च छेकालो विदग्धे छेकिलोऽपि च ॥४०॥
गूगुलो गुग्गुलोऽपि स्याद्धिङ्गूले चापि हिङ्गुलम् ।
मन्दिरे मन्दिरापि स्याद्वीर्ये वीर्यापि कथ्यते ॥ ४१ ॥
भुक्तेऽप्यवालं चावाल्मुदके स्यादुदं समम् ।
दुष्टभेदे शतरुपः शतारुश्च निगद्यते ॥ ४२ ॥
द्रेक्कद्रेक्काणद्रक्काणा भवन्त्यपि दृक्काणवत् ।
पत्राङ्कमपि पत्राङ्गं कुद्दालश्च कुदालवत् ॥ ४३ ॥
मारुष मारिषं शाके प्लीहा प्लीहा गदेऽपि च ।
फेणाफेणिस्तथाभ्यादौ करिण्यां कारिणीति च ॥४४॥
धरित्री धारयित्री च वरीपी तारपी तथा ।
कन्याकुब्जं कान्यकुब्जं कोशलोत्तरकोशला ॥ ४५ ॥

जरठो जठरोऽपि स्यान्निमेषो निमिषोऽपि च ।
वुक्रो वक्रश्च कुसुमे मदनो मलयो द्रुमे ॥ २६ ॥
आराग्वधारग्वधौ च खुरकक्षुरकावपि ।
पृष्णिः पृश्निश्च सरयूः सरयुश्च निगद्यते ॥ २७ ॥
नीलङ्गुरपि नीलङ्गुरीश्वरी चेश्वरापि च ।
तापिच्छमपि तापिन्छं त्रपुषं त्रापुषं तथा ॥ २८ ॥
डिण्डिरोऽपि च डिण्डीरः परशं पर्शुना सह ।
वालुका वालिका चापि दोर्दोषापि भुजा भुजः ॥२९॥
वाहुर्वाहा तृषा तृष्णा संध्या स्यात्संधिना सह ।
भगिनीमपि भर्मी च झल्लरी जल्लरीं विदुः ॥ ३० ॥
वेत्रं च वेतसा सार्धमेधमाहुस्तथैधसा ।
संवलनं संवरणं तलुनी तरुणी तथा ॥ ३१ ॥
प्रमदावनं प्रमदवनं प्रवणं परिकीर्तितम् ।
क्षरूलिका खुरलिका वज्रं वज्रोऽशनिस्तथा ॥ ३२ ॥
शिलमुन्छं शिलोञ्छं च भवेदुञ्छशिलं तथा ।
आशिराश्याऽहिर्दंष्ट्रायां लक्ष्मीर्लक्ष्मी हरेः प्रिया ॥३३॥
कुमुदं कुमुदश्चापि योषित् स्याद्योषिता सह ।
तमस्तु तमसा प्रोक्तं रजसापि रजः समम् ॥ ३४ ॥
जलूकास्तु जलौकाभिः कथितोऽयं जलौकसः ।
दिवा दिवं च कथितं पर्षः स्यात्पर्षदा सह ॥ ३५ ॥

वर्षाः स्युर्वरिषाभिस्तु हविषापि हविस्तथा ।
सर्षपः स्यात्सरिषपः कर्षः स्यात्करिषेण च ॥ ३६ ॥
मारिषो मर्ष इत्युक्तः परशुः पर्श एव च ।
हारितो हरितोऽपि स्यान्मुनिपक्षिविशेषयोः ॥ ३७ ॥
तुवरस्तूवरोऽपि स्यात्कुवरः कूवरस्तथा ।
उत्तमोऽनुत्तमोऽपि स्यादाहतं स्यादनाहतम् ॥ ३८ ॥
उदारे चानुदारः स्यादुदग्रे चानुदग्रवत् ।
कोंकोणः कोंकणश्चापि मिहिरो महिरस्तथा ॥ ३९ ॥
महिलायां महेलापि महला स्यान्महेलिका ।
छेदश्छेकश्च छेकालो विदग्धे छेकिलोऽपि च ॥४०॥
गूगुलो गुग्गुलोऽपि स्याद्धिङ्गूले चापि हिङ्गुलम् ।
मन्दिरे मन्दिरापि स्याद्वीर्ये वीर्यापि कथ्यते ॥ ४१ ॥
भुक्तेऽप्ययालं चावालमुदके स्यादुदं समम् ।
दुष्टभेदे शतरुः शतारुश्च निगद्यते ॥ ४२ ॥
द्रेक्कद्रेकाणद्रकाणा भवन्त्यपि दृकाणवत् ।
पत्राङ्गमपि पत्राङ्गं कुद्दालश्च कुदालवत् ॥ ४३ ॥
मारुपं मारिषं शाके प्लीहा प्लीहा गदेऽपि च ।
फेणाफेणिस्तथाब्ध्यादौ करिण्यां कारिणीति च ॥४४॥
धरित्री धारयित्री च तरीषी तारषी तथा ।
कन्याकुब्जं कान्यकुब्जं कोशलोत्तरकोशला ॥ ४५ ॥

वाराणसीत्यपि प्रोक्ता वारणासी वराणसी ।
ताम्रलिप्ता दामलिप्ता तुङ्गोऽप्युत्तुङ्ग इत्यपि ॥ ४६ ॥
अन्तस्थीययकारश्च पवनस्य तु कथ्यते ।
तन्नवायस्य वायेऽपि तन्त्रादित्वं च दृश्यते ॥ ४७ ॥
एवमन्येऽपि चार्हादावूह्या वर्णप्रयोगतः ।
मूर्धरेफादयो ज्ञेयाश्छन्दोभङ्गभयादिह ॥ ४८ ॥
छन्दावभिप्रायवशौ कलजः स्यात्कलाजवत् ।
ह्रस्वादिरपि पीडायां धनुःकोट्यामपीष्यते ॥ ४९ ॥
एतौ मध्यतवर्गीयौ वैडूर्यमणिशाद्वलौ ।
तालव्यमध्यो विशद ऊर्ध्वशब्दो बकारवान् ॥ ५० ॥
यावन्या च भवान्यां च श्रावणे मासि मध्यवः ।
शफे खुरं कवर्गीयं क्षकारश्च क्षुरमके ॥ ५१ ॥
नापितस्योपकरणे कपसयोग इष्यते ।
अव्ययान्यव्ययं शत्रो दोषाशब्दः प्रचक्षते ॥ ५२ ॥

प्रायो भवेयुः प्रचुरप्रयोगाः
प्रामाणिकोदाहरणे प्रतीताः ।
रूपादिभेदेषु विचारणेषु
विचक्षणो निश्चयतामुपैति ॥ ५३ ॥

क्वचिन्मात्राकृतो भेदः क्वचिद्वर्णकृतोऽत्र च ।
क्वचिदर्थान्तरोल्लासाच्छन्दानां रूढितः क्वचित् ॥५४॥

जागर्ति यस्यैष मन सरोजे
स एव शब्दार्थविवर्तनेश. ।
निजप्रयोगार्पितकामचारः
परप्रयोगार्थविशारदश्च ॥ ५५ ॥

इति पुरुषोत्तमदेवकृत शब्दभेदप्रकाश समाप्त ॥
उदयानन्द भट्ठांलोपाध्यायस्येद पुस्तक पराधम् ।

श्रीमत्सुधाकलशमुनिपुङ्गवप्रणीता
॥ श्रीएकाक्षरनाममाला ॥

श्रीवर्धमानमानम्य सर्वातिशयसुन्दरम् ।
एकाक्षरनाममाला कीर्तयामि यथाश्रुतम् ॥ १ ॥
अः पुलिङ्गशार्ङ्गधारिण्य सत्योऽर्थेऽव्यय पुन ।
विरिञ्चावाश्च पुलिङ्ग आ वाक्ये सरणेऽव्यय ॥ २ ॥
आः सतापेऽव्यय कुध्यामव्ययोऽप्यधृतौ स्मृतौ ।
इ कामे पुलिङ्ग इ चाव्यय कोपोक्तिखेदयो ॥ ३ ॥
ईः पद्मायामव्ययस्त्वी प्रत्यक्षे दु प्रभावने ।
प्रकोपे सनिधौ चैव पुलिङ्ग उर्वृषध्वजे ॥ ४ ॥
रोपोक्तौ मन्त्रणेऽप्यर्थेऽव्यय उं त्वव्ययस्तथा ।
प्रश्ने चाङ्गीकृते रोपे पुलिङ्ग ऊस्तु रक्षणे ॥ ५ ॥

ऊमव्ययः प्रकर्षोक्तौ प्रश्ने ऋर्देवमातरि ।
अव्यय ऋ तु कुत्सायां वचनेऽपि तथैवच ॥ ६ ॥
ऋस्त्वजे दानवाञ्छायां ॠश्च स्याद्देवमातरि ।
ऌर्वाराह्यां भवेदॄस्तु विष्णावैस्तु वृषध्वजे ॥ ७ ॥
ओरूर्ध्वलिङ्ग आहूतावव्ययः स्यादनन्त ओ ।
संबोधने चाव्यय ओ परब्रह्मण्यमः शिवे ॥ ८ ॥
कः सूर्यमित्रवाय्वग्निब्रह्मात्मयमकेकिषु ।
प्रकाशवक्त्रयोश्चापि कं नीरसुखमूर्धसु ॥ ९ ॥
कुर्भूकुत्सितशब्देषु पापीयसि निवारणे ।
ईषदर्थे च किंशब्दः कुत्सने क्षेपप्रश्नयोः ॥ १० ॥
वितर्काश्चर्यनिन्दासु किंशब्दः स्यात् कियानपि ।
खमिन्द्रियस्वर्गशून्यभूपाकाशसुखेषु च ॥ ११ ॥
संविदि शून्यखण्डे च वर्तते खश्च भास्करे ।
गो गन्धर्वे गणेशे च गीते गं गश्च गातरि ॥१२॥
गौर्वाणीबाणभूरश्मिवज्रस्वर्गाक्षिवारिषु ।
दिशि धेनौ श्रुतेश्चर्यां गणेशो चापि गौः स्मृतः ॥१३॥
घः कुम्भे हनने घोषान्तर्भाचकिङ्किणीष्वपि ।
ङो विषये भैरवे च चस्तौ चन्द्रचौरयोः ॥ १४ ॥
चुश्चकोरे समास्यातश्चकारः पुनरव्ययः ।
अन्योऽन्यार्थे विकल्पार्थे समासे पादपूरणे ॥ १५ ॥

पक्षान्तरे समूहार्थे हेतावववधृतावपि ।
अन्वाचये तथा तुल्ययोगितायां च कीर्तितः ॥१६॥
छः सूर्ये छेदके ख्यातस्तथा संवरणे भवेत् ।
छश्च छन्दसि तडिति निर्मले च तथा स्मृतः ॥१७॥
जश्च जेतरि जनने विगते जिस्तु जेतरि ।
जूर्विहायसि जवने पिशाच्यां विगतेऽपि च ॥ १८ ॥
झो नक्तं गायने नष्टे घर्घरध्वनिनामनि ।
चारुवाक्चारयोर्ञस्तु व्यूहने गूढरूपके ॥ १९ ॥
टः पृथिव्यां ध्वनौ वायौ करङ्के टं पुनर्भुवि ।
चकोरेऽब्दे तथा ठस्तु घटे शून्ये बृहद्ध्वनौ ॥ २० ॥
चन्द्रस्य मण्डले रुद्रे डो वृषाङ्के ध्वनावपि ।
बन्दिवृन्दे तथा डः स्यात् यामिनीपतिमण्डले ॥ २१ ॥
ढो ढकायां समाख्यातस्तथा ढा निर्गुणे ध्वनौ ।
णः प्रकटे निष्कले च प्रस्तुते ज्ञानबन्धयोः ॥२२॥
तकारस्तस्करे युद्धे क्रोडे पृच्छे च ता श्रियाम् ।
तु स्यात्पूर्वे निवृत्तौ च पूर्वस्मादवधारणे ॥ २३ ॥
विलक्षणे विकल्पार्थे थो भवेद्भयरक्षणे ।
भूधरे च तथा भारे दो दाने दायकेऽपि च ॥२४॥
दाने दातरि दा केचिद्विदुर्दा छेदबन्धयोः ।
दं कलत्रं तथा धश्च धरि च धनदे धने ॥ २५ ॥

धस्तु चित्रेऽश्ववारे च **धी**र्बुद्धाविपुधावपि ।
गुह्यकेशे विरिञ्चौ **धा** तथा धूर्मारकम्पयो ॥ २६ ॥
धूते धुराकम्पने च **नो** बुद्धौ ज्ञानबन्धयो ।
अस्मानस्मभ्यमस्माकमेषा स्थाने भवेच्च न ॥ २७ ॥
निषेधार्थेऽव्यये नो च **न**कारश्च नरस्तु **ना** ।
नि श्रुते नेतरि स्यात्तो **नुः** स्तुतौ च प्रकीर्तित ॥२८॥
निः स्यात् क्षेपे च नित्यार्थे भृशार्थाश्रयराशिपु ।
कोशले वन्धने मोक्षे सशये दारुकर्मणि ॥ २९ ॥
अधोभावोपरमयो सनिधानेऽव्ययो मत ।
नुः प्रश्ने च वितर्के च विकल्पेऽनुशयेऽव्यय ॥ ३० ॥
तरण्या **नौ**स्तथा स्यात **पः** पाने पवने पथि ।
प्रोढे च वर्णके पश्च **पा** पातरि तथा श्रुते ॥ ३१ ॥
फकारो निष्फले जल्पे पुष्करे भयरक्षणे ।
फं फा वाते फले फेने फूत्कारे **फू**स्तथोदित ॥३२॥
वः कुम्भे वरुणे पद्मे कल्हे विगतो तथा ।
भश्चालिशुक्रयोर्भावे **भश्च** दीप्तो भये तु **भीः**॥३३॥
भं धिष्ण्ये भूर्भुवि स्थाने **म**श्चन्द्रे च निधौ शिवे ।
मौरौ च बन्धने **मू** स्थान्मा माने मारणेऽव्यय ॥३४॥
अस्मच्छब्दे द्वितीयाया **मा** च षष्ठ्या च **मे** पुन ।
मा मातरि तथा लक्ष्म्या यस्तु वाते यमेऽपि च ॥३५॥

यश्च धातरि सूर्ये स्याद्या याने यातरि श्रियाम् ।
खट्वाङ्गेऽपि च **रः** कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे ॥३६॥
रामे वज्रे च शब्दे स्याद् **रा** द्रव्ये कनके पुनः ।
आश्रये नीरदे च स्याद् **रुः** सूर्ये रक्षणेऽपि च ॥३७॥
भये शब्दे च **री** भ्रान्तौ लकारश्चलने पुनः ।
ला दाने **लूश्च** लवने **लश्च** **लूश्च** विडौजसि ॥३८॥
लश्चामृते दिशायां च **लीः** श्लेषे वलये तथा ।
वो वाते वरुणे रुद्रे सान्त्वने चाव्ययः पुनः ॥३९॥
एवार्थे उपमाने च विकल्पे च समुच्चये ।
विः श्रेष्ठे भीते नानार्थे **वै** हेतौ पादपूरणे ॥ ४० ॥
द्वितीयायाश्चतुर्थ्याश्च षष्ठ्या युष्मद्बहुत्वके ।
वश्चासां च विभक्तीनां द्वित्वे वां कथितो बुधैः ॥४१॥
आकाशे विहगे विश्वे शं श्रेयसि सुखेऽव्ययः ।
शस्तु शान्ते च सात्त्वायां **शीः** शये हिंसनेऽपि ॥४२॥
शुश्चन्द्रे **पः** सदारः स्यात्तथेष्टे प्रसवे तु **पूः** ।
सः सूर्ये च परोक्षे च **सं** सङ्कोचेऽव्ययस्तु सम् ॥४३॥
संगार्थे शोभनार्थे च प्रकृष्टार्थसमर्थयोः ।
प्रथमान्तस्तदः स्थाने स्मृतौ लक्ष्म्यां च सोच्यते ॥४४॥

ह्रः शूलिनि करे नीरे क्रोधे गर्भप्रभाषणे ।
निवासेऽथाव्ययो-ह्नः स्यात्संबुद्धौ पादपूरणे ॥ ४५ ॥

अव्ययो ह्रा स्मृतः शोके तथा दुःखविषादयोः ।
हि हेतौ पादपूर्तौ च विशेषे चावधारणे ॥ ४६ ॥

स्फटे दानेऽथाव्ययो ह्री दुःखहेतौ च विस्मये ॥
विषादे चाव्ययो हं तु नये क्रये च भाषणे ॥ ४७ ॥

हुमव्ययः परिप्रश्ने वितर्के वचने तु हौं ।
हे कुत्सायां तथा हेतौ हृतौ संबोधने तु हौ ॥ ४८ ॥

राक्षसे क्षस्तथा क्षेत्रे शब्दा ये ह्यक्षरादयः ।
स्वरान्ता व्यञ्जनान्ताश्च ज्ञेया ग्रन्थातराचु ते ॥ ४९ ॥

मलधारिगच्छभर्तुः सूरेः श्रीराजशेखरस्य गुरोः ।
शिष्यः **सुधाकलश** इत्येकाक्षरनाममालिकामतनोत्॥५०

इति एकाक्षरनाममाला समाप्ता ॥
